

Złożenie pracy online: 2015-07-16 16:58:04 Kod pracy: 13000
--

Grażyna Kocoń-Ruchała
(nr albumu: 19487*PO/SUM)

Praca magisterska

Instytucje polityczne w Galicji (1795 - 1918)

Political institutions in Galicia (1795-1918)

Wydział: Nauk Społecznych i Informatyki

Kierunek: Politologia

Specjalność: instytucje i administracja publiczna

Promotor: dr hab. Władysław Wic

Streszczenie

W okresie królów elekcyjnych, instytucjonalno-prawny kształt Rzeczypospolitej uległ zmianie w porównaniu z epoką późnojagiellońską. Forma państwa w swym kształcie prawnym przybrała postać demokracji szlacheckiej. Wokół władzy szlacheckiej i jej swobód narosło sporo mitów, które w ocenie społecznej, a nawet historycznej mieszają się z faktami. Panowanie ostatniego króla elekcyjnego Stanisława Augusta Poniatowskiego zakończyło się dla Polski ponad 123 letnią utratą niepodległości (licząc od III rozbioru). Południowe tereny Polski trafiły pod panowanie monarchii Habsburskiej. Austria utworzyła z nich prowincję o nazwie Galicja.

Praca na tle wspomnianych wydarzeń politycznych przedstawia instytucje polityczno - administracyjne uwypuklając monarchię, sejm i organy samorządu terytorialnego. Motywem przewodnim w charakterystyce centralnych organów władzy są różne odsłony sejmu (sejm wolności szlacheckiej, Sejm Wiedeński, Sejm Galicyjski, Sejm Ustawodawczy), a w organach terytorialny, samorząd gminny z wyszczególnieniem gminy Nowy Sącz.

Słowa kluczowe

I RP, Galicja, Habsburgowie, rozbiory, Sejm Krajowy, Rada Miejska Nowego Sącza, instytucje polityczne, organy władzy.

Abstract

In the period of elective kings, the institutional-legal shape of the Republic changed compared with the late-Jagiellonian age. The form of the state in its legal shape took the form of the democracy of the nobility. Around the power of a gentleman and her freedoms quite a lot of myths which in the public, not to say historical evaluation are mixing with facts grew. The rule of the last elective king of Stanisław August Poniatowski ended for Poland over 123 with summer loss of the independence (counting from the III disassembly). South areas of Poland hit up to the rule of the Habsburg monarchy. Austria formed the province from them named Galicja.

□The work relating to recalled political developments is showing institutions political- administrative making bulge the monarchy, the Sejm and bodies of the local self-government. In characteristics of central authorities different scenes of the Sejm are a leitmotif (the Sejm of the freedom of a gentleman, the Vienna Sejm, the Galician Sejm, the Legislative Sejm), and at bodies territorial, commune self-government with specifying the commune Nowy Sącz.

Keywords

And the Republic of Poland, Galicia, the Habsburgs, partitions, National Parliament, the City Council Nowy Sącz, political institutions, authorities

Spis treści

ABSTRAKT	3
WSTĘP	5
1. ANALIZA SYTUACJI POLITYCZNEJ I RZECZYPOSPOLITEJ	8
1. Fakty i mit o wolnej elekcji	8
1.2. Partie polityczne Pierwszej Rzeczypospolitej	15
2. Utrata niepodległości	18
2.1. Polityka zagraniczna - zewnętrzne przyczyny upadku państwa polskiego	19
2.2. Analiza rozbiorów Polski na tle geopolitycznej sytuacji Europy	22
2.2. 1. Pierwszy Rozbiór Polski	22
2.2.2. Drugi Rozbiór Polski	25
2.2.3. Trzeci Rozbiór Polski	28
2. CESARSTWO AUSTRO-WĘGIERSKIE	31
1. Geograficzno – społeczna charakterystyka cesarstwa	31
2. Instytucje administracyjno-polityczne pod panowaniem zaborcy	34
2.1. Organy władzy centralnej	34
2.1.1. Monarcha	34
2.1.2. Parlament	38
2.2. Organy władzy lokalnej	44
2.2.1. Sejm Krajowy	44
2.2.2. Samorząd powiatowy	45
2.2.3. Samorząd gminny	46
2.3. Struktura administracji centralnej	48
2.4. Administracja lokalna	52
3. GALICJA	53
1. Geograficzno - statystyczna charakterystyka prowincji	53
2. Autonomia Galicji	56

3. Reformy administracyjne i instytucje polityczne autonomicznej Galicji z wyszczególnieniem pozycji Nowego Sącza	59
4. Funkcje i kompetencje organów władzy działających w Galicji	62
4.1. Władze rządowe	62
4.1.1. Minister ds. Galicji	62
4.1.2. Namiestnik Galicji	63
4.2. Władze autonomiczne	63
4.2.1. Sejm Krajowy Galicyjski	64
4.2.2. Wydział Krajowy	76
4.2.3. Rada Szkolna Krajowa	77
4.3. Organy samorządu terytorialnego	79
4.3.1. Samorząd powiatu sądeckiego	79
4.3.2. Samorząd gminy Nowy Sącz	80
4. ODZYSKANIE NIEPODLEGŁOŚCI	83
1. Sytuacja polityczna Polski po I wojnie światowej	83
2. Administracja II Rzeczypospolitej	89
5. RADA MIEJSKA W NOWYM SĄCZU PO ODZYSKANIU NIEPODLEGŁOŚCI	92
1. Uwarunkowania polityczno - prawne i społeczne	92
2. Problemy kadrowe Rady Miejskiej	93
3. Sądecka lewica	97
4. Czynniki wpływające na kształt polityczny Sadeckiej Rady Miejskiej	103
ZAKONCZENIE	112
Spis tabel	114
Spis wykresów	114
Bibliografia	115
Gazety i czasopisma	118
Akty prawne	118

ABSTRAKT

W okresie królów elekcyjnych, instytucjonalno-prawny kształt Rzeczypospolitej uległ zmianie w porównaniu z epoką późnojagiellońską. Forma państwa w swym kształcie prawnym przybrała postać demokracji szlacheckiej. Wokół władzy szlacheckiej i jej swobód narosło sporo mitów, które w ocenie społecznej, a nawet historycznej mieszają się z faktami. Panowanie ostatniego króla elekcyjnego Stanisława Augusta Poniatowskiego zakończyło się dla Polski ponad 123 letnią utratą niepodległości (licząc od III rozbioru). Południowe tereny Polski trafiły pod panowanie monarchii Habsburskiej. Austria utworzyła z nich prowincję o nazwie Galicja.

Praca na tle wspomnianych wydarzeń politycznych przedstawia instytucje polityczno – administracyjne uwypuklając monarchię, sejm i organy samorządu terytorialnego. Motywem przewodnim w charakterystyce centralnych organów władzy są różne odsłony sejmu (sejm wolności szlacheckiej, Sejm Wiedeński, Sejm Galicyjski, Sejm Ustawodawczy), a w organach terytorialny, samorząd gminny z wyszczególnieniem gminy Nowy Sącz.

Słowa kluczowe

I RP, Galicja, Habsburgowie, rozbiory, Sejm Krajowy, Rada Miejska Nowego Sącza, instytucje polityczne, organy władzy.

ABSTRACTION

In the period of elective kings, the institutional-legal shape of the Republic changed compared with the late-Jagiellonian age. The form of the state in its legal shape took the form of the democracy of the nobility. Around the power of a gentleman and her freedoms quite a lot of myths which in the public, not to say historical evaluation are mixing with facts grew. The rule of the last elective king of Stanisław August Poniatowski ended for Poland over 123 with summer loss of the independence (counting from the III disassembly). South areas of Poland hit up to the rule of the Habsburg monarchy. Austria formed the province from them named Galicja.

The work relating to recalled political developments is showing institutions political-administrative making bulge the monarchy, the Sejm and bodies of the local self-government. In characteristics of central authorities different scenes of the Sejm are a leitmotif (the Sejm of the freedom of a gentleman, the Vienna Sejm, the Galician Sejm, the Legislative Sejm), and at bodies territorial, commune self-government with specifying the commune Nowy Sącz.

keywords

And the Republic of Poland , Galicia , the Habsburgs , partitions , National Parliament , the City Council Nowy Sącz , political institutions , authorities.

WSTĘP

Prezentowana praca zawiera złożoną problematykę. Podejmuje próbę analizy instytucji polityczno-administracyjnych funkcjonujących w różnych uwarunkowaniach politycznych. Problematyka pracy swym zasięgiem obejmuje dość rozległy czasookres, od wolnej elekcji w I Rzeczypospolitej poprzez dzieje niewoli państwa polskiego, aż do pierwszego dziesięciolecia odrodzonej II Rzeczypospolitej. W zasięgu terytorialnym praca skupia się na obszarze nazywanym Galicją.

Celem pracy jest ukazanie zmian jakie zachodziły w kształcie instytucji polityczno-administracyjnych na ziemiach, które w czasie rozbiorów Polski stanowiły siedemnastą prowincję Austrii oraz jakie były ich wzajemne powiązania i oddziaływania, co ukazano analizując działania Rady Miejskiej w Nowym Sączu.

Dotychczasowe zagadnienia związane z problematyką instytucji polityczno-administracyjnych i powiązanych z nimi organów władzy, w analizowanym okresie nie były przedmiotem szczególnego zainteresowania badaczy. Autorka podejmując ten problem starała się wypełnić lukę jaka istnieje w tym zakresie. Skupiła się jednak głównie na kwestiach władzy i administracji rządowej zespolonej i samorządowej, pomijając administrację niezespoloną i sądownictwo. W ogólnych publikacjach historycznych podejmowano próby ich częściowej analizy, które dotyczyły przede wszystkim głównych instytucji władzy takich jak sejm czy monarcha. Jednak brak jest publikacji, które ujmowałyby temat w sposób całościowy. Natomiast problematyka samorządowa traktowana była marginalnie, a o Radzie Miejskiej w Nowym Sączu można powiedzieć, że nie była dotąd przedmiotem pogłębionych badań. Historią nowosądeckiej Rady Miejskiej w okresie międzywojennym zajmowali się jedynie Anna Dąbrowska¹ i Julian Buda². Ich rozprawy naświetlają zagadnienia związane z funkcjonowaniem samorządu miejskiego, ale ich nie wyczerpują.

Zakres przedstawionych w pracy problemów sygnalizuje tylko niektóre wybrane zagadnienia związane z funkcjonowaniem aparatu władz organów rządowych i samorządowych. Główną podstawę do opracowania tematu stanowiły opracowania, źródła archiwalne i akty prawne. Istotnym dopełnieniem była publicystyka z okresu XIX i początku XX wieku. Badaniem objęto zmiany jakie zachodziły w instytucjach polityczno-administracyjnych, w wyniku zmieniającej się sytuacji polityczno-społecznej: Polski, Cesarstwa Austriackiego i Rady Miejskiej w Nowym Sączu.

¹ A. Dąbrowska, Organizacja i funkcjonowanie Rady Miejskiej Nowego Sącz [w:] "Rocznik Sądecki", t. 36 (2008).

² J. Buda, Stosunki *samorządowe*, [w:] Dzieje miasta Nowego Sącza, t.2, pod red. F. Kiryka i S. Płazy, Kraków 1993.

W pracy przedstawiono wyniki badań przeprowadzonych w Archiwum Państwowym w Krakowie, Oddział w Nowym Sączu i Cyfrowej Bibliotece Jagiellońskiej w Krakowie, mających na celu analizę wpływu Sejmu Galicyjskiego na kształt polityczny Nowosądeckiej Rady Miejskiej. Do badań tych wykorzystano również zasoby archiwalne Sąddeckiej Biblioteki Publicznej, im. J. Szujskiego w Nowym Sączu. Pracę wzbogacają liczne tabele, wykresy i zdjęcia będące opracowaniem własnym autorki oraz fotografie obrazów historycznych związanych z analizowanym okresem.

Analizę zgromadzonego materiału przeprowadzono stosując podział na grupy badawcze i dokonując ich charakterystyki według poszczególnych metod badawczych. W wypadku tej pracy badawczej mamy do czynienia z analizą przyczynową zwaną także funkcyjną, która ma na celu wykrywanie związków między badanymi grupami. Projektem objęto kilka grup badawczych. Podstawowe z nich to 3 instytucje – Sejm Krajowy, Rada Miejska Nowego Sącza, IV Koło Wyborcze „Zakamienica” w Nowym Sączu oraz zespół relacji zachodzących między nimi. Badania w niniejszej pracy mają charakter diagnostyczno-weryfikacyjny³. Diagnostyczny – bo określają i wyjaśniają właściwości i zasad funkcjonowania wybranego wycinka rzeczywistości. Weryfikacyjny bo mają na celu weryfikację określonego ogólnego twierdzenia, istnienia związków i zależności między zjawiskami.

Praca pod względem chronologicznym pokrywa się ściśle z okresem przełomowym w dziejach polskiej historii tj. pomiędzy wolną elekcją w I Rzeczypospolitej, niewolą państwa polskiego, a pierwszym dziesięcioleciem II Rzeczypospolitej. Wykroczenie poza te granice czasowe, które ma miejsce w pierwszym rozdziale uzasadnione jest koniecznością ukazania ogólnej sytuacji geopolitycznej Polski i Europy.

Rozdział pierwszy wprowadza czytelnika w klimat polityczny okresu I RP oraz analizuje przyczyny, które doprowadziły do upadku państwa polskiego. W rozdziale tym wykorzystano głównie metodę historyczną, której celem było ukazanie atmosfery ówczesnych sejmów (przedstawiono ją w oparciu o analizę faktów i mitów o wolnej elekcji). W podrozdziale dotyczącym utraty niepodległości zwrócono uwagę na rolę monarchii Habsburskiej w decyzjach rozbiorowych Polski.

W rozdziale drugim i trzecim początkowe akapity także wykraczają poza wyżej zakreślone ramy chronologiczne, ale i w tym przypadku służy to wyłącznie ukazaniu ciągłości prawno organizacyjnej instytucji politycznych i administracyjnych. Rozdział drugi bowiem

³ Według A.J Chodubskiego wyróżniamy trzy typy badań: weryfikacyjne, diagnostyczne, prognostyczne. A.J Chodubski, Wstęp do badań politologicznych, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2004, s.171.

skupia się na analizie organów władzy i instytucji politycznych Austro-Węgier. Obok charakterystyki centralnych i terenowych organów i instytucji ukazuje również udział Polaków w parlamencie wiedeńskim.

Rozdział trzeci obejmuje najważniejsze wydarzenia związane z przeobrażeniem statystyczno-geograficznym i instytucjonalno-prawnym Galicji. Rozdział ten jest najbardziej rozbudowany, zawiera kilka podrozdziałów. Wnikliwym badaniom poddano Krajowy Sejm Galicyjski oraz jego ustawodawstwo, które przez piętnaście lat po I wojnie światowej wyznaczało ramy prawne, a także społeczne dla Sądeckiej Rady Miejskiej.

Rozdział czwarty ukazuje problemy z jakimi odrodzone państwo polskie borykało się w procesie powojennego kształtowania organów władzy i administracji publicznej.

Rozdział piąty jest szczególnie interesujący, obejmuje bowiem temat, który dotąd nie był przedmiotem żadnych badań, jest więc opracowaniem autorskim. W rozdziale tym przedstawiono badania analizujące wpływ czynników zewnętrznych na kształt polityczny sądeckiego magistratu. Przedstawiono również sytuację nowosądeckich ugrupowań lewicowych oddziaływujących na lokalną scenę polityczną oraz analizę ich problemów w dojściu do władzy w nowosądeckim magistracie w pierwszych latach po odzyskaniu niepodległości w kontekście oddziaływań Sejmu Krajowego Galicyjskiego.

1. ANALIZA SYTUACJI POLITYCZNEJ I RZECZYPOSPOLITEJ

1. Fakty i mit o wolnej elekcji

W okresie rządów królów elekcyjnych, instytucjonalno-prawny kształt Rzeczypospolitej uległ zmianie w porównaniu z epoką późnojagiellońską. Forma państwa mieszanego, powstałego z połączeniu form „czystych” (czyli: monarchii, arystokracji i demokracji) w swym kształcie prawnym przybrała postać demokracji szlacheckiej. Władza najwyższa przeszła w ręce szlachty, stanowiącej naród polityczny, korzystający z praw obywatelskich. Wokół władzy szlacheckiej i jej swobód narosło sporo mitów, które w ocenie społecznej, a nawet historycznej mieszają się z faktami. *"Od drugiej połowy XVII w., w szczególności od 1669 r. państwo to stało się oligarchią magnacką. Forma prawna państwa pozostała ta sama, niemniej najbogatsza warstwa szlachty czyli magnateria odgrywała w tym państwie dominującą rolę"*- pisał U. Waclawek⁴. Magnaci dla realizacji własnych interesów przywozili na sejmiki szlachtę zaściankową, która uczując na ich koszt postępowała zgodnie z ich wolą, czyli jak magnat chciał by ustawa została uchwalona to głosowali „za” jeżeli nie - to wykrzykiwano liberum veto- „nie pozwalam” lub *sisto activitatem* – „wstrzymuję czynność”. Nawet współcześnie panuje w społeczeństwie powszechne przekonanie, iż przyczyną upadku I RP było postępowanie tamtejszej szlachty *"Za króla Sasa jedz pij i popuszczaj pasa"*⁵. Taki obraz szlachty I RP przedstawiany były w życiu społecznym jak również w literaturze. Przykładem może tu być postać ciągle pijącego Zagłoby w powieściach H. Sienkiewicza.

O wspomnianym okresie saskim Oskar Halicki pisał tak: *„Przyrównywano okres panowania Sasów do nocy, która spadła na Polskę, a wiadomo ogólnie, że za ich następcy po nocy przyszły rozbiory oznaczające śmierć”*⁶. W artykule „Szlachta się bawi na koszty nie patrzy” Marcina Łukasza Makowskiego⁷ czytamy: *”W Rzeczypospolitej XVII i XVIII wieku każdy, kto marzył o karierze i popularności, musiał mieć zdrowie jak koń. Nie było sejmiku, ubijania interesów czy spożywania posiłków bez picia. I wcale nie chodzi o szklanice wina do*

⁴ U. Waclawek, *"Zasady ustrojowe Rzeczypospolitej Obojga Narodów"*, UJ: http://www.law.uj.edu.pl/~khpp/zasady_ustrojowe_rzeczypospolitej.pdf, pobrano 30.01.2015, g.19.00.

⁵ Jedno z przysłów, które funkcjonuje do dnia dzisiejszego

⁶ O. Halicki, *Historia Polski*, Towarzystwo Katolickie KUL, Katolicki Ośrodek Wydawniczy „Veritas”, Lublin-Londyn 1992,s,178

⁷ M.Ł. Makowski dziennikarz, historyk, filozof – informacja ze strony <http://makowski.salon24.pl/>

obiadu, ale o litry piwa i wódki, od których zaczynał i kończył się każdy dzień przeciętnego szlachcica”⁸. Do „zapaśników kielicha” zaliczał księcia Radziwiłła, kasztelana Borejko i krajczego koronnego Małachowskiego „Pierwszy upijał duchownych, drugi zapijał ludzi na śmierć, a u tego trzeciego nieraz obok wina, lała się krew”⁹. Również niektórzy historycy obwiniają szlachtę o to, iż to nadmiar ich swobód doprowadził do upadku państwa: „Musiał się król liczyć najpierw ze złotą wolnością szlachty, która uświęcona w zasadniczych ustawach, kępowała mu wszelkie swobodniejsze działanie i każdy krok więcej polityczny, a mniej popularny przedstawiała, jako zbrodniczy zamach podejrzliwym umysłem obalamuconej i bezmyślnej szlachty”- pisał Michał Bobrzyński¹⁰. Według jego oceny wsławiona złota wolność była najsroższą niewolą¹¹. Również inny historyk O. Halicki w nadmiarze swobód szlacheckich upatruje słabości państwa. Píše, że gdyby nie przywileje szlachty, Polska mogła być państwem o wiele silniejszym politycznie i gospodarczo „Polska mogła zapewnić sobie o wiele znaczniejsze siły, które pozwoliłyby jej opierać się skutecznie niebezpieczeństwom zewnętrznym, gdyby obywatele jej, tak zasobni w przywileje okazali więcej ofiarności dla sprawy publicznej i gdyby ich duch poświęcenia objawiał się nie tylko w wyjątkowych okolicznościach”¹². Z kolei prof. Janusz Tazbir na łamach tygodnika „Przegląd” o panujących wówczas stosunkach pisał: „Szlachta była podatna na propagandę polityczną, a uderzyło jej do głowy poczucie, że można wystąpić przeciwko władzy, wymusić coś na królu. Rokoszanom krzywda się nie działa i to zachęcało ich do kolejnych buntów”¹³

Z powyższego opisu wynikają, co najmniej trzy stereotypy o ustroju Pierwszej Rzeczypospolitej, a mianowicie mit o anarchii polskiej szlachty, mit o liberum veto (powiązany z anarchią) i mit o krzywdzie społecznej, które w połączeniu tworzą mit ogólny mówiący o tym, że przyczyną zguby Pierwszej Rzeczypospolitej był jej ustrój. Dlaczego doszło do upadku Polski i kogo należy obarczyć winą?. To nie jest proste pytanie i nie można odpowiadać jednym zdaniem, że przyczyną było liberum veto lub, że był to skutek polskiej zepsutej demokracji. Brak jest także dowodów na to, że z powodu „gnębienia” chłopów doszło do osłabienia państwa. Zniknięcia Rzeczypospolitej z mapy Europy nie należy upatrywać w chwilowej słabości naszego państwa spowodowanej rzekomą anarchią, ale raczej w konsekwencji długotrwałych procesów społeczno – gospodarczych powiązanych ze

⁸M.Ł. Makowski (2011), Szlachta się bawi na koszty nie patrzy, <http://ciekawe.onet.pl/historia/szlachta-sie-bawi-na-koszty-nie-patrzy>, pobrano 20.01.2015 g. 18.00.

⁹Tamże.

¹⁰M. Bobrzyński, Dzieje Polski zarysie, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1986, str. 412.

¹¹Tamże, s. str. 362.

¹²O. Halicki, Historia Polski, op. cit., s.198-199.

¹³R. Walenciak, *Megalomania szlachty sięgała nieba – rozmowa z prof. Januszem Tazbirem*, „Przegląd”, nr 16/2011, 25.04.2011, s. 8-9.

splotem wielu wydarzeń politycznych¹⁴. Sytuacja społeczno-polityczna i gospodarcza I RP na przestrzeni wieków kształtowała się w różnoraki sposób. Pociągało to za sobą zmiany form instytucji polityczno - administracyjnych.

Na początku XVI w. nastąpiło zupełne przeobrażenie ustroju społeczno politycznego powstał pierwszy polski dwuizbowy parlament, składający się z izby poselskiej i senatu „*Górowało w nowym państwie ciało świeżo powstałe, sejm walny, który w ustawach z roku 1505 sam sobie ostatecznie granice swego działania i urządzenie określił. Składał się on z dwóch czynników króla i reprezentanta narodu*”¹⁵. Ową demokrację szlachecką cechowały takie zasady jak równość i czynny udział w rządzeniu, a konstytucyjna Zasada Zgody obowiązywała wszystkich. Są to cechy dojrzałej polityki i jak pisze St. Grodziski, parlamentaryzm polski stał się instytucją o ogromnym znaczeniu, przekraczającym granice Rzeczypospolitej¹⁶. W państwie polskim nie było śladów anarchii, gdyż władcy umieli pozyskać sobie przychylność szlachty. Nawet Jan Olbrycht, jako jedyny z Jagiellonów o zapędach absolutystycznych¹⁷ zaczął panowanie od pozyskania sejmów, poprzez przyznanie szlachcie przywilejów ze szkodą dla innych stanów. Aleksander Jagiellończyk, który po nim panował uległ szlachcie polskiej, która skłoniła go do uznania władzy ustawodawczej sejmu.

Uchwalona wówczas konstytucja Nihilinovi (sejm radomski 1505 r.) implikuje liberum veto uważane powszechnie za wyraz polskiej anarchii. Stąd należy zauważyć, iż liberum veto istniało od początku Rzeczypospolitej, a nie od wieku XVII, kiedy nastąpiło pierwsze zerwanie sejmu (06.01.1652 r.) i to z przyczyn proceduralnych – poseł upicki Władysław Siciński nie wyraził zgody na przedłużenie obrad sejmu o kolejny dzień (sejm mógł zgodnie z prawem obradować 6 tygodni, na dalsze obrady potrzebna była zgoda posłów) „*Oto wbrew zgodzie wszystkich posłów na przedłużenie debaty ponad ustawowe sześć tygodni, sejm zakończył swe obrady wskutek pretensji jednego tylko posła. Wypadek ten był precedensem, a polska świadomość prawna nadawała precedensom moc prawotwórczą*”¹⁸. Ponadto należy zauważyć, iż w sejmie obowiązywała wspomniana wyżej zasada Zgody Wszystkich – zgoda króla, senatu i posłów ziemskich, a nie zasada jednogłośności. Potwierdza to prof. J. Dziegielewski¹⁹ zaznaczając, że zasada "Zgody Wszystkich", która miała służyć stanowieniu prawa uznawanego przez wszystkich za słuszne

¹⁴Dokładną analizę politycznych przyczyn rozbioru Polski przedstawiono w rozdziale "Utrata niepodległości"

¹⁵M. Bobrzyński, *Dzieje.... op. cit.*, s.263.

¹⁶S. Grodziski, *Porównawcza historia ustrojów państwowych*, Kraków 1998, s. 105.

¹⁷O. Halicki, *Historia.....*, op. cit., s.102.

¹⁸J. Ekes, *Złota demokracja*, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa 1987, s. 265.

¹⁹J. Dziegielewski, *wywiad*, strona internetowa Muzeum Historii Polskiej

<http://www.muzeumhistoriipolski.pl/kalendarium/140/zerwanie-sejmu-przez-wladyslawa-sicinskiego-wywiad-1652-3-9.html>.

i służąca jedynie dobru państwa, nie jest tym samym, co jednomyślność. Podkreśla, że błędem jest wywodzenie z „Zasady Zgody” procedury liberum veto, bowiem „*O przyjęciu bądź odrzuceniu proponowanych rozwiązań decydować miały: ocena sytuacji kraju i potrzeb z niej wynikających, waga argumentów używanych w debacie i autorytet jej uczestników oraz gotowość do kompromisu w imię dobra wspólnego*”²⁰. W opinii profesora znane są przypadki, że sprzeciw nawet kilkudziesięciu parlamentarzystów nie zablokował uchwalenia uzgodnionych wcześniej w komisjach projektów ustaw. Odwołuje się do takich przykładów jak protest K. Chreptowicza i J. Wybickiego, który w 1768 r. nie zdołał powstrzymać sejmu przed uchwaleniem utraty naszej suwerenności, czy protest Rejtana i jego sympatyków, którzy również nie zdołali zapobiec skutkom sejmu w 1773 r.

Błędem jest również twierdzenie, że liberum veto było przejawem krótkowzroczność polskiej szlachty. Szlachta skupiona na własnych czy lokalnych sprawach w dodatku będąc pod presją propagandy magnackiej mogła mieć w liberum veto narzędzie zapobiegające zmianom ustrojowym. Trudno jednak znaleźć dowody jakiegokolwiek anarchii w stosunkach politycznych całego okresu trwania Pierwszej Rzeczypospolitej, w której szlachta wykorzystaby owe narzędzie. Przykładem tego stanu są takie sytuacje gdzie skłóceni szlachcice potrafili wnieść się ponad wszelkie spory waśnie czy kłótnie dla dobra państwa „*zostawmy nasze niezgody prywatne, załatwmy sprawy publiczne, a potem wrócim do prywatnych*” - mówił wojewoda krakowski Piotr Zborowski do szlachcica Andrzeja Firleja²¹. Przestrzeganie poprawności politycznej i poszanowania tradycji przez rządzących od samego początku istnienia I RP w połączeniu z obowiązującym systemem władzy zapewniający wolność polityczną i w połączeniu z siłą obywatelskiego zmysłu rzeszy szlacheckich²² oraz umiejętnością prowadzenia dyplomacji, zapewniło trwającą prawie półtora wieku świetność państwa polskiego. W przypadku nadużywania liberum veto i związanej z tym anarchii szlachty byłoby to niemożliwe.

W książce pt. „Przekłete miejsce w Europie? Dylematy polskiej geopolityki” autorzy udowadniają, że upadek państwa nie był spowodowany anarchią szlachty i łączącym się z nią liberum veto, lecz szeregiem uwarunkowań, na które szlachta wpływu nie miała, albo był on marginalny. Do przyczyn tych Przemysław Żurawski vel Grajewski zalicza przede wszystkim geopolityczne położenie państwa: „*Przestrzeń i pustki osadnicze kresów południowo-wschodnich wytwarzały próżnię geopolityczną w XVI, a szczególnie w XVII w. skutkującą*

²⁰Tamże

²¹J. Ekes, wykład z 07 kwietnia 2013 r.

²²J. Ekes, *Złota demokracja*, op. cit., s.209

niestabilną sytuacją wewnętrzną i groźbą konfliktów domowych w łonie państwa polsko-litewskiego, przyciągających obcych interwentów”²³. Na drugim miejscu stawiał politykę dynastyczną władców, którzy na pierwszy plan wysuwali własne interesy: „Następny władca Rzeczypospolitej – Jan III Sobieski znów raczej sam snuł plany dynastyczne dla swych dzieci, szukając dla nich koligacji z domem austriackim i bawarskim, lub żywiąc nadzieję elekcji swego syna – Jakuba na tron polsko-litewski...”²⁴. Autor wskazuje również takie argumenty jak:

- błędy w polityce zagranicznej i nieumiejętność rozwiązania problemów wewnątrz kraju skutkujące wojną domową pomiędzy Ukrainą, a pozostałymi częściami Rzeczypospolitej,
- niewłaściwy dobór partnerów polityki międzynarodowej, czyli zawieranie układów z państwami mało liczącymi się w układzie międzynarodowym „Unia personalna Rzeczypospolitej z Saksonią nie złamała zaciskającej się pętli geopolitycznego okrążenia państwa polsko-litewskiego przez wrogię mu potęgę. Potencjał Saksonii był po temu za mały, a intencje je jelektora, traktującego swe nowe władztwo, jako zbiornik zasobów dla realizacji jego ambicji, nieczyste”²⁵.

Rys. 1. Jan Matejko "Potęga Rzeczypospolitej. Złota Wolność - Elekcja (obraz z 1 1899)

Źródło: <http://www.galeriaklasyki.pl/historyczne/17954-potega-rzeczypospolitej-u-zenitu-zlota-wolnosc-elekcja-1573.html>,
pobrano 20.06.2015 r. g.23.30.

²³P. Żurawski vel Grajewski, „Geopolityka I Rzeczypospolitej w: Przeklęte miejsce Europy? : dylematy polskiej geopolityki, pr. zbiorowa pod red. Jacka Kłoczковского, Ośrodek Myśli Politycznej : Wyższa Szkoła Europejska im. ks. J. Tischnera, Kraków :2009, fragmenty tekstu opublikowane na stronie <http://www.polskietradycje.pl/article.php?artykul=291>.

²⁴ Tamże.

²⁵ Tamże.

Jeżeli w państwie polskim dochodziło do otwartego konfliktu to najczęściej był to konflikt pomiędzy władcą elekcyjnym prowadzącym samodzielną politykę dynastyczną, a szlachtą, która próbowała mu to udaremnić. Zdarzało się bowiem, że ambicje dynastyczne władców wciągały Polskę w wyniszczające wojny: „*Ambicje osobiste władcy odcisnęły natomiast na losach Rzeczypospolitej najmocniejsze piętno w czasach panowania Augusta II Mocnego, wikłając ją w labirynt III wojny północnej, która przyniosła I Rzeczypospolitej ogromne zniszczenia i jak się okazało trwałą już degradację, poprzez sprowadzenie jej w wieku XVIII do roli przedmiotu gry międzynarodowej. Wojna ta w istotny sposób zmieniła geopolityczną strukturę Europy Środkowowschodniej. Doprowadziła do niebywałego wzrostu potęgi Rosji*”²⁶. W takich warunkach trudno było przeprowadzić jakiegokolwiek reformy. Zatarci te wykorzystywała magnateria, dążąc do przejęcia władzy w kraju. W konfliktach tych szlachta polska kierowała się dobrem państwa, nie można, więc zarzucić je anarchii. Natomiast, jako kolejną przyczynę kryzysu państwa polsko-litewskiego w połowie XVII w. można wymienić czynnik psychologiczny narodu polskiego: „*Jeżeli więc naród polski nie miał ostatecznie upaść, to potrzeba było nowego dziejowego prądu, który by nim do głębi wstrząsnął, z bezczynności go wyrwał, wielkie, a trudne zadanie mu postawił i ku osiągnięciu tego zadania go zapalił i popchnął*”²⁷. Doznane przez szlachtę doświadczenie klęski i bezsilności w trakcie wojny o sukcesję, skutkowało głębokim, wynikającym z poczucia słabości, pacyfizmem w kolejnych dziesięcioleciach²⁸.

Z kolei Oskar Halicki bierze w obronę epokę Sasów i obala mit o tym, iż przed rozbiorami nastąpił stuletni okres rozkładu państwa „*...zbrodnia rozbiorów była usprawiedliwiona, a przynajmniej wy tłumaczona poprzedzającym ją stuleciem nieuleczalnego rozkładu, a zatem upadek Rzeczypospolitej królewskiej był nieunikniony. Ale ten pogląd, rozpowszechniony za granicą, wcale nie odpowiada prawdzie historycznej*”²⁹. Podobnego zdania jest Andrzej Waśko³⁰, który uważa, że osławiona anarchia czasów saskich powinna być rozumiana historycznie, jako skutek wojen, przemarszów wojsk i oddziaływań wielkiej polityki na sytuację wewnętrzną kraju w latach 1698-1717, które zaowocowały głębokim kryzysem państwa. W ocenie A. Waśko należałoby się zastanowić, czy w „*szkolnym ujmowaniu anarchii wewnętrznej, jako przyczyny kryzysu państwa nie tkwi, aby błąd brania skutku za przyczynę. Fatalna reputacja, jaką miał u naszych historyków August III Sas,*

²⁶ P. Żurawski vel Grajewski, *Geopolityka...*, op. cit.

²⁷ M. Biebrzyński, *Dzieje Polski w zarysie*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1986, s.287.

²⁸ P. Żurawski vel Grajewski, *Geopolityka...* op. cit.

²⁹ O. Halicki, *Historia* op. cit., s 176.

³⁰ A. Waśko, *O modernizacji Polski w epoce kryzysu suwerenności państwa (1698-1795)*, [w:] Drogi do Nowoczesności. Idea modernizacji w polskiej myśli politycznej, Ośrodek Myśli Politycznej, s.20.

wydaje się tym kontekście nie do końca zasłużona. Choć za jego panowania zerwano wszystkie sejmy, a dwór nie podjął żadnych skutecznych działań w zakresie reformy ustroju, Polska nie poniosła strat terytorialnych, cieszyła się pokojem, a w końcu epoki społeczeństwo szlacheckie weszło na drogę oświecenia. Bilans tego panowania nie był może olśniewający, ale nie był też w żadnym razie katastrofalny ani nawet negatywny”³¹.

Analizując wpływ przywilejów szlacheckich i prawa do liberum veto na jakość i trwałość zwoływanych sejmów, należy zwrócić uwagę na fakt, że o użyciu liberum veto decydowali poszczególni ludzie, co w połączeniu z panującym wówczas patriotyzmem i poczuciem odpowiedzialności rządzących za rozwój lub kryzys wspólnoty państwowej, wyklucza twierdzenie jakoby liberum veto było „gwoździem do trumny Rzeczypospolitej”. W liberum veto nie chodziło o wyłączny interes szlachty, co tak powszechnie jest jej przypisywane, lecz o względy związane z procedurą obrad usztywnioną przez twórców artykułów henrykowskich.

Upadek państw spowodował splot różnych czynników. Najlepiej oddaje to myśl Andrzeja Waśki: „Tragiczny finał, który nastąpił w latach 1792-1795, nie wydaje się, więc w ostatecznym rozrachunku spowodowany zacofaniem szlacheckiej Rzeczypospolitej, bo wynikał z interwencji zewnętrznej wymierzonej w reformy, na które to szlacheckie państwo zdobyło się w dniu 3 maja 1791. W tym momencie państwa, które nas rozebrały, były już pod wieloma względami bardziej anachroniczne niż Rzeczypospolita”³². Ustrój Rzeczypospolitej pozostawał niezmienny aż do reform podjętych za panowania króla Stanisława Augusta Poniatowskiego, w szczególności w ostatniej ich fazie, jaka miała miejsce na Sejmie Wielkim w latach 1788–1789. Jednak „niebawem wypadki stanowcze nadeszły” - pisał J. Szujski³³, odmieniając sytuację prawnopolityczną Polski na wiele lat.

Rys. 2. Jan Matejko "Unia Lubelska"

Źródło: Polskie Radio, PAP, Rzeczypospolita pesymistyczna, 26.05.2012, pobrano 26.06.2015 z strony internetowej polskiego radia: www.polskieradio.pl/39/156/Artykul/611653,Rzeczypospolita-pesymistyczna

³¹ Tamże.

³² A. Waśko, *O modernizacji...*, op.cit., s. 20.

³³ J. Szujski, *Historia Polskiej, treściwie opowiedzianej, ksiąg dwanaście*, Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, znowienie Tom 26, Poznań 2005, s.382.

1.2. Partie polityczne Pierwszej Rzeczypospolitej

W połowie XVIII wieku w Polsce utworzyły się dwa obozy/partie polityczne: "Familia" pod przewodnictwem Czartoryskich i "Republikanie" pod wodzą Potockich. Ówczesne partie magnackie znacząco różniły się do nowoczesnych ugrupowań politycznych powstałych w XIX³⁴. Były to raczej frakcje lub kliki powiązane wspólnymi, bardzo wąsko pojmowanymi interesami³⁵. Członków stronnictwa łączyła w głównej mierze zależność od kierującego nimi magnata oraz wspólne interesy w tym również zagraniczne, (najczęściej chodziło o poparcie i pieniądze jednego z europejskich mocarstw). Z kolei pomiędzy partiami/frakcjami dochodziło do waśni i rywalizacji o charakterze ideowo-politycznym³⁶. Do pierwszego starcia pomiędzy obozami doszło w czasie sejmu konwokacyjnego. Republikanie zgłosili liberum veto dla wszystkich proponowanych przez Czartoryskich uchwał zmierzających do reformy ustroju państwa³⁷. Wraz ze zmianą sytuacji politycznej Polski, stronnictwa ulegały przegrupowaniom i zmieniały orientacje polityczne.

FAMILIA.

„Familia” to polityczna frakcja wielkomagnackiego stronnictwa. Ukształtowała się pod koniec panowania Augusta II Mocnego. Skupiała się wokół Michała i Augusta Czartoryskich oraz męża ich siostry Konstancji, Stanisława Poniatowskiego, a także ich krewnych i powinowatych z innych rodów. W późniejszym okresie popierana przez, biskupa Andrzeja Załuskiego., A.K. Czartoryskiego, S. Lubomirskiego, M. Ogińskiego, A. Zamoyskiego. Stanisława Augusta Poniatowskiego (przyszły król). W okresie bezkrólewia 1733 r. "Familia" opowiedziała się za Stanisławem Leszczyńskim, a następnie, pogodzona z Augustem III, stała się stronnictwem dworskim³⁸. Stronnictwo opracowało pakiet reform

³⁴Pod koniec XIX wieku na ziemiach polskich funkcjonować zaczęły nowoczesne partie polityczne, formowane na wzór działających w Europie Zachodniej. Najlepsze warunki do zakładania partii politycznych były w zaborze austriackim ze względu na prawa narodowe, jakimi dysponowali tam Polacy. Ze względu na rolniczy głównie charakter Galicji pierwsze partie, jakie powstawały na tym terenie, gromadziły chłopów.

³⁵ Najwięcej powstało ich w czasach saskich (lata 1697-1763), kiedy decentralizacja i rozprzężenie polityczne Rzeczypospolitej sięgnęły szczytu.

³⁶ Często rywalizujące partie walczyły o urzędy państwowe, które z czasem stawały się własnością rodu (niekoniecznie legalnie).

³⁷A. Franaszak, *Ostatnia "wolna elekcja"*, „Tygodnik Rodzin Katolickich”, Jasna Góra, Biuro Prasowe, Poznaj historię ojczyznego kraju, , http://jasnagora.com/nastronach_opracowanie.php?ID=346&Strona=70.

³⁸Encyklopedia PWN <http://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Familia;3899851.html>.

dotyczących zmian w sejmowym systemie głosowania - z jednomyślnego na większościowy oraz likwidację instrukcji sejmikowych, ograniczenie lub pozbawienie głosu w sejmie szlachty gołoty³⁹.

Za konieczną zreformowania instytucji sejmu opowiadali się również Stanisław Konarski oraz Stanisław Leszczyński, propagując politykę promieszczańską. Program zakładał jednak, że sojusznikiem Polski w walce o reformy będzie Rosja. *"Czartoryscy, obawiając się wybuchu wojny domowej, zwrócili się do Katarzyny II o pomoc wojskową. Nie mieli świadomości, że ich prośba wychodziła naprzeciw planom rosyjsko-pruskim. Oba, bowiem te rządy już wcześniej podpisały tajny układ, przewidujący użycie wojska dla poparcia kandydatury Poniatowskiego. Był to swego rodzaju dramat obozu Czartoryskich, który miał w swoim gronie ludzi światłych i szczerze pragnących ocalenia ginącej Ojczyzny. Uważali oni jednak, że można tego dokonać jedynie za zgodą Rosji"*⁴⁰. Po nieudanych próbach przeprowadzenia postulowanych zmian "Familia" odsunęła się od dworu. W polityce zagranicznej "Familia" reprezentowała orientację prorosyjską, co dla Rzeczypospolitej było ryzykowne zwłaszcza, że od 1732 r. istniało porozumienie (tzw. układ Loewenwolda⁴¹) między przyszłymi krajami rozbiorowymi o niedopuszczaniu do zmian ustrojowych w Polsce.

Obóz Czartoryskich prowadził stosunki dyplomatyczne również Francją i Anglią dążąc do utrzymania sojuszu z tymi państwami. Na sejmie konfederackim (1764 r.), wprowadzono zasadę przyjmowania ustaw większością głosów. Po śmierci Augusta III działacze "Familii" przy poparciu Katarzyny II, osadzili na tronie St. Augusta Poniatowskiego. Stronnictwo ponownie powróciło do kwestii programu reform, który według nich miał przywrócić świetność Rzeczypospolitej. Po I rozbiorze Polski „Familia” zmieniła orientację na pruską, co umożliwiło jej zdobycie silnej pozycji w Sejmie Czteroletnim.

Sejm Wielki (Czteroletni 1788 – 1792) przeprowadził częściowo postulowane reformy. „Familii” udało się utworzyć komisje skarbowe i wojskowe, ograniczające władzę podskarbich i hetmanów, zawieszono także liberum veto, wprowadzono m.in. instytucję

³⁹Określano tak ludzi szlacheckiego pochodzenia, którzy utracili swoje majątki ziemskie i utrzymywani byli głównie przez magnaterię, stając się przez to narzędziem jej władzy na sejmikach i sejmach (tzw. klientela, która sprzedawała magnatom swoje głosy).

⁴⁰A. Franaszak, *Ostatnia.....*, opt. cit.

⁴¹Układ Loewenwolda - traktat, zw. przymierzem trzech czarnych orłów, układ polityczny zawarty 13 XII 1732 między Rosją, Austrią i Prusami, dotyczący wspólnej polityki wobec Polski. wykluczał kandydaturę na tron polski przedstawiciela z dynastii Wettinów oraz Stanisława Leszczyńskiego, przeznaczając tron infantowi portugalskiemu Don Emanuelowi; w razie oporu ze strony Rzeczypospolitej 3 mocarstwa zobowiązały się do zbrojnej interwencji; nazwa traktatu pochodzi od nazwiska ówczesnego rosyjskiego posła w Warszawie.

stałego sejmu i kolegialnych urzędów oraz głosowanie większościowe w sprawach skarbowych i wojskowych. Na dalsze reformy nie pozwoliły Rosja i Prusy. Katarzyna II obawiając się dalszych reform w państwie polskim, próbowała skłócić króla z „Familią, by nie dopuścić do zbytniego wzmocnienia Rzeczypospolitej. Efektem tych działań było zawiązanie się konfederacji barskiej, a następnie konfederacji radomskiej⁴². W 1790 r. przedstawiciele „Famili” ponownie zbliżyli się do króla i jego stronnictwa, współpracując przy uchwaleniu Konstytucji 3 Maja *"W 89 punktach zakreślono zarysy późniejszej konstytucji"*⁴³.

REPUBLIKANIE

Drugi obóz utworzyła partia opozycyjna Potockich nazywający siebie obozem patriotyczno-republikańskim "Republikanie". Stworzona przez Józefa Potockiego⁴⁴ i Teodora Potockiego⁴⁵ w 1714 r. Ich program opierał się na obronie "złotej wolności", co polegało na łączeniu liberum veto z wolną elekcją i sprzeciwie wobec wszelkich zmian ustrojowych: *"Ale opozycja się domagała praw kardynalnych, aby łatwiejszą mieć walkę z zasadami, które niosło patriotyczne stronnictwo, współcześnie zaś wołała o zamknięcie sejmu, zniesienie konfederacji i rozpisanie nowych wyborów"*⁴⁶. Rodzinę Potockich wspomagali tacy magnaci jak Branicki czy Radziwiłłowie. Opowiadali się za związkami politycznymi Polski z Prusami, Szwecją, Turcją i Francją. „Republikanie” zdecydowanie sprzeciwiali się wzmocnieniu władzy królewskiej. Ich dążenia skierowane były w kierunku przekształcenia Polski w federację "Prowincji Niepodległych i Zjednoczonych Rzeczypospolitej Polskiej" - był to pomysł Szczęsnego Potockiego. Twierdził on, że siła państwa polskiego tkwi w jego słabości: *"nierządem Polska stoi"*⁴⁷, bowiem państwa ościenne zostawiają kraj w spokoju widząc, że nie

⁴²Po odrzuceniu przez Familię żądań Rosji dotyczących uregulowania sprawy dysydenckiej, przeciwnicy Famillii i króla pod protekcją Katarzyny II zawiązali 1767 konfederację radom. i skasowali część wprowadzonych reform.

⁴³ J. Szujski, *Historyi...*, op. cit., s.386.

⁴⁴ J. Potocki 1703 stłumił powstanie chłopskie S. Paleja na Ukrainie; początkowo stronnik Augusta II, 1705 przeszedł na stronę Stanisława Leszczyńskiego, 1708 poniósł klęskę pod Koniecpolem; po klęsce Leszczyńskiego (1709) na wygnaniu na Węgrzech, potem w Turcji; wrócił 1714, wraz z Teodorem Potockim stanął na czele opozycji przeciwko Czartoryskim i dworowi; 1733 poparł ponownie Leszczyńskiego; 1735 uznał Augusta III, mimo to spiskował przeciw dworowi z Turcją, Szwecją i Prusami; ówczesnie uchodził za najzamożniejszego Polaka - Encyklopedia PWN, <http://encyklopedia.pwn.pl/haslo>.

⁴⁵ Teodor Andrzej Potocki, arcybiskup gnieźnieński i prymas *Polski*; sekr. król. 1688, od 1699 biskup chełmiński, od 1711 — warmiński, od 1722 arcybiskup gnieźnieński; zwolennik Stanisława Leszczyńskiego, następnie Augusta II (do 1766), ponownie Leszczyńskiego i Szwedów, i znów — Augusta II; po śmierci Augusta — interrex, 1733 ogłosił królem Stanisława Leszczyńskiego; protektor jezuitów, fundator klasztorów, kościołów, pałaców - Encyklopedia PWM, <http://encyklopedia.pwn.pl/haslo>.

⁴⁶ J. Szujski, *Historyi...*, op. cit., s.386.

⁴⁷Encyklopedia PWN, <http://encyklopedia.pwn.pl/haslo>.

stanowi dla nich zagrożenia ani konkurencji w planach ekspansji. Z tego powodu sprzeciwiali się próbom wzmocnienia władzy królewskiej i zwiększenia liczby wojska. Zwalczali więc kandydaturę Stanisław Augusta Poniatowskiego na króla i doprowadzili (już jako stronnictwo hetmańskie) do konfederacji targowickiej⁴⁸.

2. Utrata niepodległości

Przypadki różnych form aneksji części terytorium jakiegoś państwa były znane w Europie od dawna. Przykładem może tu być polityka reunionów⁴⁹, realizowana przez Ludwika XIV na początku lat osiemdziesiątych XVII wieku. Jednak jak twierdzi prof. Zofia Zielińska⁵⁰, aneksja w wyniku wzajemnego porozumienia krajów sąsiednich, jak to się stało z Rzeczpospolitą w 1772 r. była wydarzeniem bezprecedensowym i należy uznać ją za „polityczne novum?”⁵¹. Mocarstwa ościenne wykorzystały słabość militarną państwa polskiego i dokonały precedensu, stanowiącego dla reszty Europy groźne memento, że spory między mocarstwami można rozwiązywać kosztem państwa neutralnego. Wywołało to nastroje paniki m.in. w mniejszych państwach niemieckich⁵². Należy jednak pamiętać, że na przyczyny, które doprowadziły do upadku Polski złożyło się wiele czynników. Można wśród nich wyróżnić zarówno czynniki: wewnętrzne – spory i walki między partiami, sytuacja ekonomiczna państwa, jak również zewnętrzne - wpływ obcych mocarstw, przede wszystkim Rosji na sprawy wewnętrzne Polski, sytuacja geopolityczna w Europie (rewolucja we Francji, wojna turecko-rosyjska).

Analizując wewnętrzne przyczyny upadku państwa polskiego nie można pominąć sytuacji gospodarczo-ekonomicznej kraju. Kraj przeżywał kryzys gospodarczy. Zamierał handel, malała produkcja rzemieślnicza, upadało górnictwo. Sytuacja w rolnictwie nie była lepsza. Ciągłe funkcjonowanie gospodarki folwarczno – pańszczyźnianej, przy jednoczesnym

⁴⁸Tamże.

⁴⁹Polityka Ludwika XIV króla Francji, polegająca na bezkrawym przyłączeniu (na podstawie orzeczeń sądowych) części terytorium państw Rzeszy do Francji.

⁵⁰ prof. Zofia Zielińska, pracownik naukowy Uniwersytetu Warszawskiego(ur. W 1944) - historyk - badacz dziejów politycznych Polski w XVIII w. Jest autorką wielu publikacji m. inn. monografii: Walka „Famili” o reformę Rzeczypospolitej 1743-1752 (1983), Ostatnie lata pierwszej Rzeczypospolitej (1986), O sukcesji tronu w Polsce 1788-1790 (1991),<http://dzieje.pl/aktualnosci/prof-zielinska-rosja-dlugo-nie-byla-zainteresowana-dzieleniem-sie-rzeczpospolita>.

⁵¹prof. Z. Zielińska wywiad z Wojciechem Kozłowskim z dnia 4.08.2012 r., publikacja Portal Historyczny, Dzieje.pl, <http://dzieje.pl/aktualnosci/prof-zielinska-rosja-dlugo-nie-byla-zainteresowana-dzieleniem-sie-rzeczpospolita> (14.03.2015.g. 00.40

⁵²Tamże.

wzroście obciążeń chłopów, powodowało nieustanne konflikty i wystąpienia chłopskie na tle społecznym. W pierwszej kolejności zmian wymagała właśnie gospodarka rolna - przestawianie folwarków z uprawy zboża na hodowlę ziemniaków, rzepaku czy produkcję bawełny. Podejmowano wprawdzie pewne próby ograniczania wyzysku chłopów, przez zmniejszenie wymiaru pańszczyzny i wprowadzanie oczynszowania, ale to nie wystarczyłoby dźwignąć gospodarkę kraju z upadku. Do istotnych przyczyny wewnętrznych zaliczyć należy również słabość instytucji politycznych w tym władzy ustawodawczej i wykonawczej, będąca wynikiem walk pomiędzy partią rządzącą i opozycją.

2.1. Polityka zagraniczna - zewnętrzne przyczyny upadku państwa polskiego

Rozbiory Polski nie było tylko wynikiem nieudolnych rządów szlachty, magnaterii i słabości władzy centralnej. Równie ważną rolę odegrały czynniki zewnętrzne czyli mocarstwa sąsiednie, które korzystając ze słabości Polski, pod pretekstem obrony praw innowierców i przywilejów szlacheckich doprowadziły do upadku państwa polskiego.

Prusy, Rosja i Austria, przeszły w XVIII wieku gruntowne reformy gospodarcze, polityczne i społeczne. Polska natomiast wobec wieloletniego zastoju znalazła się w sytuacji słabego państwa, narażonego na ataki z zewnątrz. Nie bez znaczenia okazały się również uchwalone przez sejm tzw. prawa kardynalne (m.in. wolna elekcja, liberum veto). Prawa te umocniły rządy szlachty, co zwiększyło kontrolę państw ościennych nad słabym sąsiadem.

Na jedenastym (ostatnim) sejmie elekcyjnym⁵³, który rozpoczął obrady we wrześniu 1764 r. w wyniku sugestii carycy Katarzyny II wybrano na króla Rzeczypospolitej Stanisława Augusta Poniatowskiego⁵⁴. Gdy król przejmował władzę (12 września 1764 r.), ojczyzna była wyniszczona przez liczne klęski żywiołowe i zarazy, a także nieudolną politykę jego

⁵³ Z chwilą nastania bezkrólewia (po śmierci lub abdykacji króla) pierwszy senator tj. prymas Polski i Litwy natychmiast zwoływał sejm konwokacyjny. Ustalano na nim *pakta konwenta* - umowa o charakterze cywilnoprawnym określająca zobowiązania króla wobec szlachty oraz ustalano datę sejmiku elekcyjnego. Na sejm elekcyjny miał prawo przybyć i głosować każdy szlachcic polski. Dokładne liczby uczestników nigdy nie zostały spisane, szacuje się, że udział brało od 10000 do ponad 100000 osób. Zwykle ok. 10-15 tys. Co do zasady cały sejm miał trwać sześć tygodni. Na miejsce przeprowadzenia sejmów elekcyjnych wybierano podwarszawską wieś Wolę. Kandydaci zgłaszali chęć zostania królem osobiście lub przez swoich przedstawicieli (zwłaszcza obcokrajowcy). Po wybraniu władcy zwoływany był sejm koronacyjny, który odbywał się w Krakowie.

⁵⁴ Żył w latach 1732-1798. Był człowiekiem wykształconym i wrażliwym. Brał udział w ustanowieniu Konstytucji 3 Maja w 1791 r.

poprzedników⁵⁵. Nie mógł również liczyć na silne poparcie sejmu, bowiem zasada liberum veto (zgoda wszystkich⁵⁶) skutecznie osłabiała politykę państwa. W okresie lat 1652-1764 zerwano 42 sejmy, czyli 60%. W dodatku w otoczeniu króla znajdowali się doradcy, których nie mógł być pewien, gdyż pozyskał ich poprzez nadawanie urzędów. Sytuacja ta sprawiała, iż prowadzenie jednolitej polityki państwowej było nie możliwe. Mimo tego król starał się zachować samodzielność w polityce wewnętrznej i uczynić związek z Rosją możliwie zbliżony do sojuszu. S.A. Poniatowski sądził, iż protektorat rosyjski pomoże mu przeprowadzić reformę ustroju i na stałe poskromić magnackich oligarchów. Z kolei w polityce zagranicznej rosyjski protektorat miał chronić Polskę przed głównym niebezpieczeństwem tj. Prusami⁵⁷. Tymczasem poparcie dworu carskiego dla króla nie było ani pełne, ani bezwarunkowe. Administracja rosyjska obawiała się, aby zbyt duża samodzielność Poniatowskiego i "Familii"⁵⁸ nie spowodowała nadmiernego rozluźnienia ich więzów z Rosją. Czynnikiem który ostatecznie zdecydował o dystansie rosyjskim wobec Rzeczypospolitej była postawa Prus. Fryderyk II był przeciwny nie tylko polskim reformom, ale również jakimkolwiek udziałowi Polski w tworzącym się "systemie północnym" w Poznaniu⁵⁹.

Kolejne lata przyniosły dalsze osłabienie polskich instytucji i coraz większą ingerencję obcych państw w wewnętrzne sprawy Rzeczypospolitej. Anglia, Dania i Szwecja żądały od Polski wprowadzenia do sejmu różnowierców, co jeszcze bardziej skonfliktowało sytuację wewnętrzną i międzynarodową Polski. W efekcie nabrzmiały konflikty religijne doprowadziły do tego, że na sejmie obradującym od października 1767 do lutego 1768 (ze względu na wpływ ambasadora Nikołaja Repnina zwanego sejmem repniowskim) wyłoniono ze wszystkich posłów delegację do podejmowania uchwał zwaną sejmem delegacyjnym. Uchwały sejmu delegacyjnego akceptował sejm (ogólny) na posiedzeniu plenarnym bez prawa dyskusji i weta. Taka konstrukcja sejmu powodowała, że w II połowie XVIII w. akty uchwałodawcze były poddane zwiększonej kontroli rosyjskich ambasadorów. Decyzyjność sejmu była daleko ograniczona przez wschodnie mocarstwo. Konstytucje sejmu delegacyjnego objęła gwarancjami Katarzyny II. Tym samym Rzeczypospolita utraciła

⁵⁵Mowa tu o Augustcie II, który wplątał Polskę w wyniszczającą wojnę ze Szwecją i jego synu Augustcie III, który ułatwiając rządy magnatów doprowadziły do głębokiego kryzysu polskiej państwowości .

⁵⁶ Funkcjonowała od 1652 r.

⁵⁷ T. Cegielski, Ł. Kądziała, "Rozbiory Polski 1772-1793-1795", Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1990, s.91.

⁵⁸ Po śmierci Augusta III (1763) w Polsce utworzyły się dwa obozy polityczne: rządzący pod przewodnictwem kierowany przez Czartoryskich zwany „Familią”, posiadająca program reform mających przywrócić świetność Rzeczypospolitej, zakładająca, że sojusznikiem Polski w walce o reformy będzie Rosja - i tzw. "Republikanie", których program opierał się na obronie "złotej wolności" i sprzeciwie wobec wszelkich zmian ustrojowych. Na czele "Republikanów" stała rodzina Potockich.

⁵⁹ Sojusz Rosji i Prus z Polską.

niezależność państwową na rzecz Rosji, która przejęła kontrolę nad ustrojem państwa. Każda jego zmiana wymagała formalnej zgody gwarantki⁶⁰. Rosyjskiej kontroli nie zapobiegła nawet konfederacja barska utworzona jako wyraz sprzeciwu wobec uchwał sejmu delegacyjnego dające szerokie uprawnienia społeczne i polityczne innowiercom. Tak więc w ciągu czterech lat upadła zbawienna reforma Czartoryskich, a Polska stała się areną licznych walki konfliktów wewnętrznych (między ugrupowaniami politycznymi) i zewnętrznych.

Ostatecznie przeprowadzony 3 listopada 1771 r. zamach konfederatów na osobę Stanisława Augusta, przyczynił się do potępienia Polski przez mocarstwa sąsiednie, jako kraju anarchicznego i ogłoszenia bezkrólewia⁶¹. Zaistniała sytuacja była komfortowa dla działań Fryderyk II, który pod koniec 1771 r. doprowadził do porozumienia z Rosją i Austrią w sprawie swojego ulubionego projektu dotyczącego podziału Polski. Jak pisze Józef Szujski: "*Groźne stanowisko zajęte przez Austrię, traktatem z Turcją w lipcu zawartym, każe Rosyi szukać zbliżenia się do Prus i wejścia w ich myśli podziałowe; Józef II (-) rad był zrazu znaleźć ekwiwalent w Szlązku i Kłodzku; gdy jednak Fryderyk W. słyszeć o tym nie chce, zastrzega sobie udział w Polsce*"⁶². Wkroczenie w wewnętrzne sprawy Polski uzasadniane było bądź to rozkładem jej ustroju, bądź ochroną przed niebezpiecznymi wpływami rewolucji francuskiej. Taka argumentacja państw zaborczych stała w jawnej sprzeczności z obowiązującą wówczas zasadą nieingerencji w wewnętrzne stosunki państw⁶³. Kraj zniszczony, zdemoralizowany, wyludniony w wyniku wojny i zarazy poddał się nieuchronnemu losowi. Niewątpliwie ówczesna Polska znajdowała się w wewnętrznym kryzysie społecznym i ustrojowym, jednak niemniej istotny był czynnik zewnętrzny tj. agresywność sąsiadów.

Od 5 sierpnia 1772 r. rozpoczął się dramatyczny los niewoli polskiej trwający 146 lat od momentu pierwszego rozbioru. Należy jeszcze zauważyć, że problem rozbiorów Polski należy od dwóch wieków do jednego z najbardziej spornych w historiografii krajowej i obcej⁶⁴.

⁶⁰ T. Cegielski, Ł. Kadziela, *Rozbiory Polski...* op. cit., s.93-101.

⁶¹ J. Szujski, *Historia Polskiej...* op. cit., tom 26, s.371.

⁶² Tamże, tom 26, s.371.

⁶³ A.Korbowicz, W.Vitkowski, *Historia ustroju państwa i prawa polskiego 1772-1918*, wydanie 5 akademickie, LEX WoltersKluwerSp z o.o., Warszawa 2012, s. 16.

⁶⁴ Tamże, s.13.

2.2. Analiza rozbiorów Polski na tle geopolitycznej sytuacji Europy

Rys. 3. Europa w 1764 r.

Źródło: <http://shangsversion.blogspot.com/2011/06/i-po-xviii-wieku.html> (pobrano 30.05.2015, G.22.50).

2.2. 1. Pierwszy Rozbiór Polski

Fryderyk II opracował projekt zakończenia konfliktu wschodniego kosztem słabej (bo wyniszczonej wojną domową) Polski. W ten sposób mogły skorzystać z przesilenia na wschodzie Prusy. Zgodnie z „planem hr. Lynara” jeszcze w 1769 r. król pruski wysłał swój plan do Rosji i odnowił konwencję z Rosją⁶⁵. Podczas tych układów dyplomatycznych (które

⁶⁵L. Finkel i St. Głabiński, *Historia Monarchii Austro-Węgierskiej i wiadomości polityczne i społeczne*, wydanie czwarte, Towarzystwo Nauczycieli Szkół Wyższych, Lwów 1915, s. 48

nie były tajemnicą dla gabinetu wiedeńskiego) wojska austriackie już w 1770 r. weszły w głąb Sądecczyzny. Nawet szlachta zwołana na sejmik musiała zgodzić się na „reinkorporację”⁶⁶ ziemi sądeckie. Mimo osobistych interwencji króla Polski na dworach europejskich i mimo, iż cesarzowa Maria Teresa sprzeciwiała się przystąpieniu Austrii do traktatu podziałowego, w Polsce rozegrał się najgorszy z możliwych scenariuszy politycznych. Po długich targach w sprawie podziału ziem polskich, zaborcy podpisali 5 sierpnia 1772 r. traktat rozbiorowy; *"(-) stanął 5 sierpnia traktat pierwszego podziału, poczem 5, 11 i 13 września wyszły okupacyjne manifesta dworów petersburskiego, wiedeńskiego i berlińskiego"*⁶⁷. Agresorom nie wystarczył sam fakt podziału państwa. Dal uwieńczenia swoich poczynań żądanie, aby traktat rozbiorowy zatwierdził sejm Rzeczypospolitej. Żądanie owe było dopełnieniem tragizmu polskiej sytuacji i nic nie mogło tego zmienić, ani interwencje król, ani tragiczny protest Tadeusza Rejtana. Poza traktatem sejm musiał przyjąć niekorzystne uchwały gospodarcze i handlowe.

W myśl postanowień traktatu rozbiorowego (jak relacjonuje Józef Szujski) Austrii przypadły następujące tereny: *"Prawy brzeg Wisły po ujście Sanu, dalej linią Frampola, Zamościa, Hrubieszowa do Bugu, z tąd linią Zbaraża i rzeki Podhorzec aż do Dniestru"*⁶⁸. Były to tereny województwa krakowskiego i sandomierskiego, księstwa oświęcimskie i zatorskie, województwo ruskie (bez ziemi chełmskiej) oraz część województwa bełskiego, razem osiemdziesiąt trzy tys. km² i dwa mln sześćset tys. ludności. Rosja zagarnęła największą część polskiego terytorium – dziewięćdziesiąt dwa tys.km²i ok milion trzysta tysięcy ludności. Zajął tereny położone na wschód od Dźwiny, Dru i Dniepru: *"Linia rosyjska szła Dźwiną do granic województwa witebskiego i połęckiego, ku granicy mścislawskiego, stąd do źródeł Durcza, Durczem do Dniepru i dawnej demarkacji traktatu Grzymultowskiego"*⁶⁹. Prusy zajęły Pomorze bez Gdańska oraz województwo chełmińskie bez Torunia, malborskie i rzekę Noteć - łącznie ok. trzydzieści sześć tys. km² i pięćset osiemdziesiąt tys. mieszkańców.

Z ogólnego obszaru Polski wynoszącego prawie milion kilometrów kwadratowych i czternaście milionów ludności, zaborcy zagarnęli pięćset dwadzieścia tys. km² (z czego Rosji przypadło 43%, Austrii 40%, a Prusom 17%), a liczba mieszkańców spadła poniżej dziesięciu milionów⁷⁰.

⁶⁶ Tamże, s 49.

⁶⁷ J. Szujski, *Historji...*, op. cit., s. 372.

⁶⁸ Tamże, s. 372.

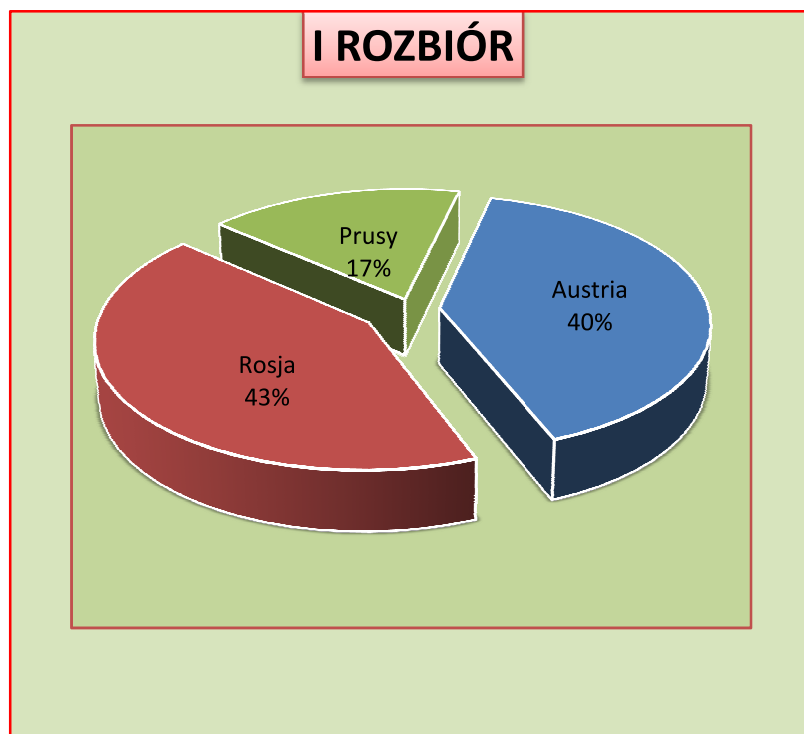
⁶⁹ Tamże, s. 372.

⁷⁰ A. Korbowicz, W. Vitkowski, *Historia...*, op. cit., s. 1.5

W lipcu i sierpniu 1773 r. cesarz Józef odbył podróż do Galicji. W następstwie tej wizyty wydał szereg nowych zarządzeń. Wprowadził ordynację stanową (weszła w życie w 1775), która wyróżniała wśród polskiej szlachty dwa stany. Pierwszy to stan magnacki. Należeli do niego: ci, którzy otrzymali tytuł książy, hrabiowie lub baronowie (zwykle związani z urzędem dworskim), a także arcybiskupi, biskupi i infulaci. Drugi to stan rycerski (nazywany też stanem miejskim) złożony z szlachty płacącej siedemdziesiąt pięć zł. podatku rocznie oraz kanoników kapituły⁷¹. Stan drugi miał na sejmach stanowych zaledwie dwóch przedstawicieli z Lwowa. Sejmy te nazywane często postulatowymi miały taki sam zakres działania jak sejmy w innych krajach austriackich. Organem wykonawczym sejmku było kolegium złożone z sześciu deputowanych, którym przewodniczył gubernator⁷²

Wykres nr 1. Procent powierzchni polskiej zagarniętej przez poszczególnych zaborców z ogólnej powierzchni Polski utraconej w I rozbiórce.

Źródło: opracowanie własne.

⁷¹ L. Finkel i St. Głabiński, *Historia Monarchii...*, op. cit., s. 51.

⁷² Szerzej instytucje polityczne omówiono w rozdziale drugim i trzecim.

Rys. 4. Mapa Polski po I rozbiórze

Źródło: <http://polmap.pdg.pl/mapy/m-h10a.htm>, pobrano 15.07.2014 r., g. 21.15

2.2.2. Drugi Rozbiór Polski

Związek Józefa II z Katarzyną II zmienił konstelację polityczną w Europie. Austria połączyła się z Rosją we wspólnych działaniach na wschodzie. Z kolei Anglia przychylna była Prusom. Kilkuletnia Wojna z Turcją znacznie osłabiła Rosję, a do starcia między Austrią i Prusami nie doszło (czego się spodziewano). Zaistniałą sytuację geopolityczną postanowili wykorzystać Polacy. Król Stanisław August i sejm polski zdecydowali o przeprowadzeniu gruntowej i zasadniczej reformy państwa. W ten sposób doszło do ogłoszenia Konstytucji 3 Maja (3 maj 1791 r.), która określała dziedziczność tronu i nowy ustrój społeczno-polityczny. Fakt ten uznano za odrodzenie państwa⁷³.

⁷³ L. Finkel i S. Głabiński, *Historia Monarchii Austriacko-Węgierskiej*, Towarzystwo Nauczycieli Szkół Wyższych, Lwów 1915, wydanie 4, s.54-56.

Sytuacja polityczna w Europie była jednak wyjątkowo konfliktogenna. We Francji wrzała rewolucja, na którą zwrócona była uwaga całej Europy. Rządzący wówczas w Austrii Leopold nie chciał rozpocząć wojny i nakłaniał swoją siostrę Marię Antoninę i jej męża⁷⁴ do działań umiarkowanych, ponieważ ważniejsza była dla niego sytuacja na wschodzie. Dopiero śmierć Leopolda w marcu 1792 r. i ustąpienie kanclerza Kaunitza pchnęły politykę austriacką na drogę wojny. Franciszek II⁷⁵ zajęty wojną we Francji obojętnie podchodził do sprawy polskiej. Katarzyna II chcąc odwrócić uwagę od sytuacji na wschodzie, gdzie co dopiero zakończyła się wojna z Turcją (styczeń 1792) zachęcała Austrię i Prusy do wspólnej walki.

Austria zaangażowana razem z Prusami we wspomniane powyżej francuskie wojny rewolucyjne⁷⁶ (1792), stanowiła najsłabsze ogniwo w łańcuchu państw zaborczych. Wykorzystała to Rosja powodując odsunięcie Austrii od drugiego rozbiór Polski. Jak pisze J. Szujski: *"Nota rosyjska 17 lutego 1792 r. wymierzona przeciwko ewentualnemu następstwu Fryderyka Augusta w Polsce, a do berlińskiego dworu adresowana, posłużyła Prusom do zawiązania negocjacji z Rosją, które skończyły się (1793 r.) ułożeniem drugiego podziału."*⁷⁷. Nie był to dla Polski łatwy okres. Wyniszczony kraj miał zaledwie czterdzieści pięć tys. źle zaopatrzonego wojska, którym musiała bronić ziemie polskie i litewskie (Rzeczypospolita Obojga Narodów). Caryca Katarzyna II wywołując konfederację targowicką przeciw Konstytucji 3 Maja rozpoczęła wojnę z Polską. Obiecując Prusom Gdańsk i Toruń zyskała ich przychylność. Kiedy podjęte przez króla działania dyplomatyczne⁷⁸ nie przyniosły żadnych rezultatów, zaczął pertraktować z Katarzyną, a ta zażądała bezwarunkowego przystąpienia do konfederacji targowickiej⁷⁹. Król nie potrafił przeciwstawić się, żądaniom Katarzyny II i w lipcu 1792 r. po naradzie z Radą Ministrów przystąpił do konfederacji targowickiej. Wśród ministrów doszło do rozłamu, część opowiedziała się za przystąpieniem do konfederacji (Tyszkiewicz, Chreptowicz, a także M. Mniszech, Dziekoński, Jacek Małachowski i Kołłątaj⁸⁰), a część przeciw (J. Potocki, Sołtan, Tomasz Ostrowski, Rzewuski⁸¹). Działania takie doprowadziły do przegrania wojny polsko-rosyjskiej⁸².

⁷⁴Królową i króla Anglii.

⁷⁵Następca Leopolda II.

⁷⁶Zapoczątkowane wypowiedzeniem przez Francję (20.IV.1792 r.) wojny Austrii, po której stronie opowiedziały się Prusy i Sardynia.

⁷⁷J. Szujski, *Historii...*, op. cit., s.389.

⁷⁸Wysłanie posłów tj. Ignaca Potockiego do Berlina i Adama Czartoryskiego do Wiednia.

⁷⁹Spisek zawiązany pod patronatem carycy (od 1768 była gwarantką ustroju Rzeczypospolitej) w Petersburgu 27.04.1792 r. Oficjalnie część magnatów zgromadzona w miasteczku Targowica w nocy z 18/19 maja 1792 r. ogłosiła, że jest to wyraz ich sprzeciwu wobec postanowień Konstytucji 3 Maja.

⁸⁰J. Szujski, *Historii...*, op. cit., s.391.

⁸¹Tamże, s.391.

⁸²Wojna ta toczona była w obronie Konstytucji 3 Maja.

Przywódcy patriotycznego stronnictwa reform musieli opuścić kraj⁸³. Konwencja rozbiorowa podpisana przez Rosję i Prusy 23 stycznia 1793 r. została zatwierdzona przez zdominowany przez targowiczán sejm grodzieński (1793 r.).

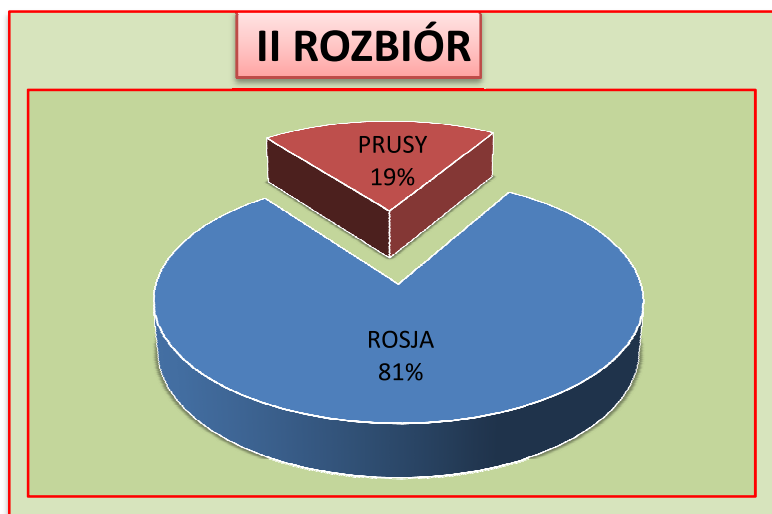
Rzeczpospolita utraciła kolejne trzysta trzydzieści osiem tys. km² ze swojego terytorium. Z obszaru tego Prusy zajęły pięćdziesiąt osiem tys. km² i ponad milion mieszkańców tj.: województwo poznańskie, kaliskie, gnieźnieńskie, sieradzkie, łęczyckie, inowrocławskie, brzesko-kujawskie, płockie, ziemię dobrzyńską, część województw rawskiego i mazowieckiego oraz Toruń i Gdańsk.

Katarzyna II zagarnęła ziemie ukraińskie, a także białoruskie na wschód od linii Druja-Pińsk-Zbrucz, razem dwieście osiemdziesiąt tys. km² i trzy miliony mieszkańców⁸⁴. Z resztek okrojonego państwa polskiego utworzono nowe województwa: chełmskie, włodzimierskie, warszawskie, ciechanowskie, mereckie, grodzieńskie, braclawskie⁸⁵. Przywrócono Radę Nieustającą i kilka instytucji sejmku czteroletniego.

W tej postaci Polska istniała zaledwie kilka miesięcy. Kolejna redukcja wojska koronnego do ośmiu tysięcy ośmiuset sześćdziesięciu pięciu żołnierzy, a litewskiego do sześciu tysięcy pięciuset osiemdziesięciu czterech żołnierzy, spowodowała wybuch powstania kościuszkowskiego. Według niektórych historyków⁸⁶ działania Rosji oraz nienawiść i obawa przed Prusami z powodu nadmiernego rozrostu ich terytorium kosztem Polski sprawiło, że władze austriackie pomimo oficjalnego zakazu, patrzyły "przez palce" na Polaków wywożących broń i amunicję. Pozwalały również chronić się w Galicji oddziałom polskim z łomżyńskiego i wyszkowskiego. Jednak po klęsce powstania wiedeńskiego podniosły się głosy żądające represji wobec Polaków udzielających w Galicji pomocy insurekcji⁸⁷.

Wykres nr 2. Procent powierzchni polskiej zagarnięty przez zaborców z ogólnej powierzchni utraconej przez Polskę w II rozbiórze.

Źródło: *opracowanie własne*

⁸³ L. Finkel, St. Głabiński, *Historia...*, op. cit. s. 55.

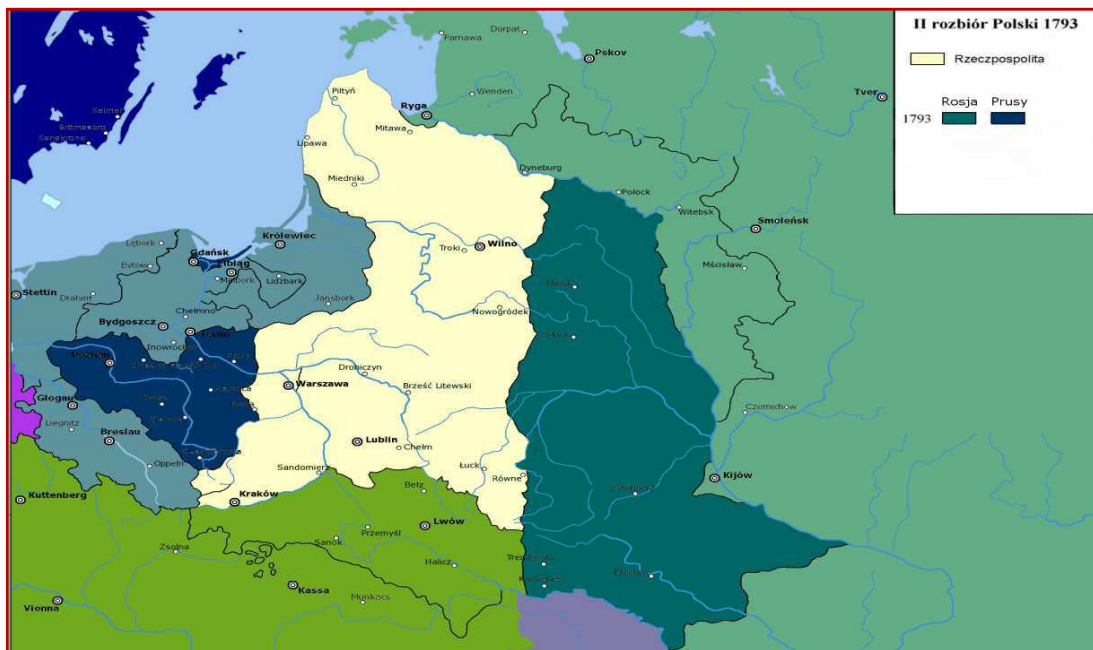
⁸⁴ J. Szujski, *Historia...*, op. cit., s. 392

⁸⁵ Tamże, s. 392.

⁸⁶ np. Tadeusz Mencel, *Galicja Zachodnia 1795-1809*, Wydawnictwo Lubelskie, Lublin, s.13.

⁸⁷ Tamże, s.20.

Rys. 5. Mapa Polski po II rozbiórce

Źródło: <http://polmap.pdg.pl/mapy>

2.2.3. Trzeci Rozbiór Polski

Wyrazem sprzeciwu Polaków (po drugim rozbiórce) wobec Rosji i Prus było powstanie narodowe zwane insurekcją kościuszkowską. Bezpośrednią przyczyną wybuchu powstania była decyzja, podjęta przez Radę Nieustającą (na polecenie posła rosyjskiego) pod koniec lipca 1794 r.,⁸⁸ aby o połowę zredukować wojsko Rzeczypospolitej, a zredukowanych wcielić do wojska rosyjskiego i pruskiego. Wybuch powstania spowodował niezadowolenie wschodniego sąsiada. Katarzyna II powiadomiła Prusy i Austrię, że *"nadszedł czas aby trzy dwory podjęły kroki nie tylko dla ugaszenia ostatniej iskry pożaru, który wybuchł w sąsiednim kraju, lecz także dla zapobieżenia, aby kiedykolwiek jeszcze z popiołów powstał nowy płomień"*⁸⁹. Upadek powstania kościuszkowskiego (lipiec 1794) spowodował ostateczną likwidację państwa Polskiego. Do rozbioru doszło rok później. Jednak trzeci rozbiór Polski został zainspirowany głównie przez władców rządzących Austrią.

⁸⁸ Dokładnie było to 22.07.1794 r.

⁸⁹ J. Szujski, *Historia...*, op.cit., s.391.

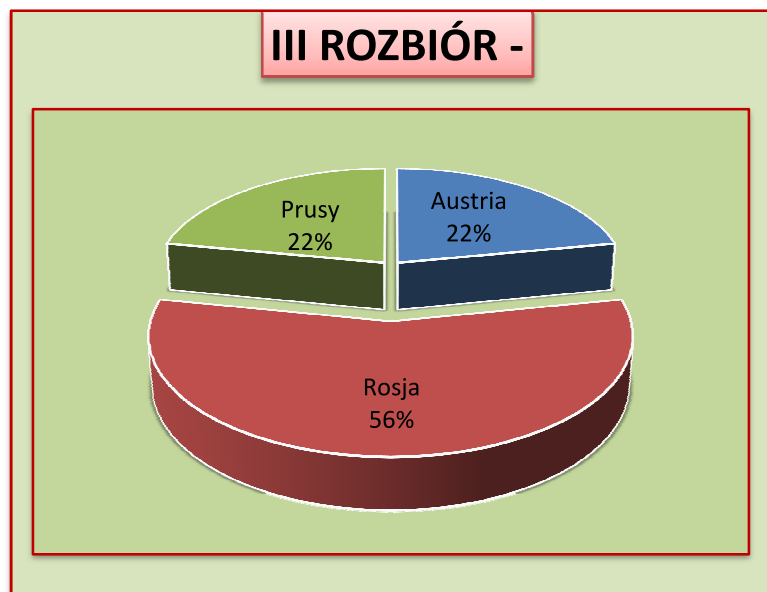
Zawarte zostały dwa traktaty podziałowe. 3 stycznia 1795 roku pomiędzy Rosją i Austrią oraz po sporach trwających do 24 października 1795 r. pomiędzy Rosją i Prusami. Państwa rozbiorowe uzgodniły przebieg granic ziem polskich, którymi się dzieliły i podpisały oficjalny akt III rozbioru Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Z tej przyczyny Rosja de facto stała się depozytariuszką korony polskiej. Ostatecznie Habsburgowie pozyskali tereny po lewej i prawej stronie Wisły oraz po lewej stronie Bugu⁹⁰.

Wszystkie ziemie na wschód od Niemna i Bugu (największy powierzchniowo obszar – sto dwadzieścia tys. km²) zagarnęła Rosja. Na terenach tych utworzono gubernie: wołyńską, grodzieńską, mińską oraz litewską z siedzibą w Wilnie.

Prusom przypadł najmniejszy obszar, ale za to najbardziej rozwinięty gospodarczo. Zajęły one część Mazowsza z Warszawą oraz Podlasie i Litwę. Ponadto Prusy zajęły ponad część województwa krakowskiego (m. in. teren dawniejszego księstwa siewierskiego), zwanego odtąd w Prusach Nowym Śląskiem. Tereny te większości zamieszkałe były przez ludność polską.

Po przeszło 800 latach bytu państwowego I Rzeczpospolita przestała istnieć, dzieląc los Czech, Węgier i innych państw bałkańskich. O ile w innych przypadkach chodziło o oderwanie części terytorium, o tyle w przypadku Polski podzielono nie tylko terytorium, ale również cały naród. „Według petersburskiej konwencji zawartej między zaborcami 26 stycznia 1797 r. na zawsze miała być wymazana ”nazwa Królestwa Polskiego””⁹¹.

Wykres nr 3. Procent powierzchni polskiej zagarniętej przez zaborców z ogólnej powierzchni utraconej przez Polskę w III rozbiorze.

Źródło: opracowanie własne

⁹⁰ Szczegółowy podział ziem które przeszły pod zabór austriacki znajduje się w rozdziale Galicja.

⁹¹ A.Korbowicz, W.Vitkowski, *Historia....op. cit.*, s. 16.

Rys. 6. Mapa Polski po III rozbiorze

Źródło: <http://polmap.pdg.pl/mapy>

Wykreślenie tak wielkiego państwa⁹² z mapy Europy na długo zachwiało równowagą polityczną kontynentu. Król Stanisław August Poniatowski wyjechał z Warszawy do Grodna, gdzie oddał się pod nadzór rosyjskiego namiestnika i abdykował 25 listopada 1795 r. na rzecz Rosji. Mocarstwa rozbiorowe zawarły tzw. konwencję petersburską (1797). Konwencja regulowała kwestie związane z długiem państwa polskiego oraz osoby monarchy. Dokument ten zawierał również zobowiązanie, że monarchowie umawiających się stron nigdy nie będą używać w tytulaturze określenia Królestwo Polskie. Król pozostał w Grodnie aż do śmierci Katarzyny II tj. 17 listopada 1796 r. Sam zmarł w Petersburgu 12 lutego 1798 r. W okresie trwania rozbioru polityka prowadzona przez Stanisław Augusta ograniczała się do działań dyplomatycznych. Według niektórych źródeł⁹³ rozbiórów nie uznało Imperium Osmańskie. Legenda głosi, że na dworze sułtana stało puste krzesło czekające na polskiego ambasadora, a przy corocznych prezentacjach dyplomatów dworzanie powtarzali zawsze: „*Posel Lechistanu jeszcze nie przybył*”. Natomiast w sułtańskim skarbcu przechowywane kluczy do polskiej ambasady. Tuż po odzyskaniu niepodległości w 1918 roku, klucze te sułtan przekazał Polakom” – pisze - gazeta Kaszubska⁹⁴.

⁹² Rzeczpospolita Obojga Narodów jednoczyła ziemie Królestwa Polskiego i Wielkiego Księstwa Litewskiego na obszarze ok. 1 miliona km².

⁹³ źródło: <http://www.historycy.org/index.php?showtopic=8101>.

⁹⁴ Przedstawiciel Lechistanu jeszcze nie przybył. "Gazeta Kaszubska" 2012 nr z 27.12.2012 r. <http://www.gazetakaszubska.pl/39772/przedstawiciel-lechistanu-jeszcze-nie-przybyl>, (7.03.2015 g,20.54)

2.CESARSTWO AUSTRO-WĘGIERSKIE

1. Geograficzno – społeczna charakterystyka cesarstwa

Okres kiedy ziemie polskie były pod panowaniem Austrii, to czas dwóch dynastii i trzech cesarstw. Do Karola VI była to Dynastia Habsburgów, a po nim rządy przejęła córka Maria Teresa, która rozpoczęła Dynastię Habsbursko - Lotaryńską. Za ich panowania zmieniały się ramy terytorialne cesarstwa i jego nazwa. Najpierw było to Święte Cesarstwo Rzymskie, potem Austriackie i w końcu dualistyczne Austro-Węgierskie. Maria Teresa i jej synowie Józef II i Leopold II oraz wnuk Franciszek II (syn Leopolda II) do 1806r. nosili koronę cesarza rzymskiego i arcyksięcia Austrii. Franciszek Józef I (1848-1916) przekształcił cesarstwo Austrii w dualistyczną monarchię Austro-Węgry, które istniało do I wojny światowej. Dla historii naszego państwa decydujące role odegrali Józef II⁹⁵ i Franciszek II⁹⁶ (okres II i III rozbioru) oraz jego następcy zarządzający Galicją.

Tabela 1 . Tytułatura cesarzy Austrii.

Cesarzy Austrii noszący tytuł króla Galicji i Lodomerii, Wielkiego Księcia Krakowa oraz Księcia Oświęcimia i Zatorskiego.	
Franciszek I (1815-1835)	Cesarz Austrii, Król Węgier, Czech, Chorwacji, Lombardii i Wenecji, etc. Prezydent Związku Niemieckiego.
Ferdynand I (1835-1848)	Cesarz Austrii, Król Węgier, Czech, Chorwacji, Lombardii i Wenecji, etc. Prezydent Związku Niemieckiego.
Franciszek Józef I (1848-1916)	Cesarz Austrii, Król Węgier, Czech, Chorwacji, etc. 1848-1916. Król Lombardii i Wenecji 1848-1866. Prezydent Związku Niemieckiego 1848-1866.
Karol I (1916-1918)	Cesarz Austrii, Król Węgier, Czech i Chorwacji, etc.

Źródło- opracowanie własne wg.danych ze strony:

http://www.szkolnictwo.pl/szukaj,Wladcy_ziem_polskich_w_czasie_rozbiorow

⁹⁵Józef II (1741-1790) z dynastii habsbursko-lotaryńskiej, syn cesarza Franciszka I i cesarzowej Marii Teresy, król rzymski, a następnie cesarz rzymsko-niemiecki. Do 1780 roku współrządził wraz z matką. W 1772 roku wziął udział w I rozbiórce Rzeczypospolitej. Przedstawiciel absolutyzmu oświeceniowego, propagator reform gospodarczych. Dążył do uzależnienia od siebie Kościoła katolickiego w swym państwie (józefinizm). Zniósł poddaństwo osobiste chłopów, wprowadził nowe prawo karne, zwiększył obciążenia najbardziej uprzywilejowanych. , którą wywołał z Turcją (1788-1791) poniosła mu porażkę - <http://historia-polski.klp.pl/slp-100.html>, 13.06.2015. g.23.37.

⁹⁶Franciszek II i jednocześnie Franciszek I, który zmienił cesarstwo rzymskie w austriackie. W latach 1792-1806 ostatni Święty Cesarz Rzymski ,król Czech i Węgier W latach 1792-1835, pierwszy cesarz Austrii jako Franciszek I 1804-1835. Syn cesarza Leopolda II, a następnie ojciec cesarza Ferdynanda I .

Monarchia austro-węgierska była jednym z największych terytorialnie krajów Europy oraz Ostii, czyli Kontynentu Wschodniego. Administracyjnie obszar monarchii podzielono na 17 prowincji. Każda prowincja (za wyjątkiem miasta Triest i Bukowiny) miała swoją stolicę. Od 1849 r. Franciszek Józef podzielił cesarstwo na kraje koronne.

Tabela 2. Podział administracyjny Austrii.

	<i>Nazwa prowincji (1801 r.)</i>	<i>Stolica prowincji</i>	<i>Kraj koronny (od 1849)</i>
1)	Dolna Austria	Wiedeń	Arcyksięstwo Austriackie
2)	Górna Austria	Linz,	
3)	Węgry		Królestwo Węgier
4)	Styria	Graz,	Księstwo Styrii
5)	Karyntia	Klagenfurt	Księstwo Illirii
6)	Kranioli	Laibabach	
7)	Gorycja	Gorycja	
8)	Gradiska		
9)	M. Triest	-	Margrabstwo Istrii i Miasto Triest
10)	Tyrol	Innsbruck,	Książęce hrabstwo Tyrolu i Vorarlbergu
11)	Trydent		
12)	Czechy	Praga,	Królestwo Czech
13)	Morawy	Brno,	Margrabstwo Moraw
14)	Śląsk	Opawa	Księstwo Śląska (górnego i dolnego)
15)	Galicja Wschodnia	Lwów	Królestwo Galicji, Lodomerii z księstwem Oświęcimskim, Zatora i Wielkim Księstwem Krakowskim
16)	Galicja Zachodnia	Kraków	
17)	Bukowina	-	Księstwo Bukowiny
18)			Księstwo Salzburga
19)			Królestwo Lombardzko - Weneckie
20)			Wielkie księstwo Siedmiogrodzkie

Źródło; opracowanie własne w oparciu o informacje z: T. Mencil, „Galicja Zachodnia 1975-1809. Studium z dziejów ziem polskich zaboru austriackiego po III rozbiorze”, Wydawnictwo Lubelskie, Lublin 1976 s. 296, „Gazeta Krakowska” 1802, nr 23 (dodatek).

Monarchia austro-węgierska obszarowo obejmowała niemal dwanaście tysięcy mil kwadratowych⁹⁷. Tworzyły ją praktycznie dwa odrębne państwa, które łączył wspólny monarcha. Granica pomiędzy państwami przebiegała wzdłuż rzeki Litawia. Stąd Austrię nazywano – Przedlitawią, Węgry – Zalitawią. Zarówno Austria jak i Węgry posiadały odrębne rządy, parlamenty, a cesarz Austrii był jednocześnie królem Węgier. Oprócz wspólnego władcy mieli również kilka wspólnych resortów m.in. ministerstwo spraw zagranicznych, wojny, finansów. Wspólny był również budżet uchwalany przez delegacje obu parlamentów: austriackiej Rady Państwa i węgierskiego sejmu⁹⁸. Z kolei w dystrybucji dochodów państwowych, Węgry cieszył się z wyraźnym uprzywilejowaniem. Należy w tym miejscu zauważyć, że monarchię zamieszkiwało wiele różnych narodów, a czas dualizmu z dominującą pozycją Węgier to okres nieustannej walki narodowościowej. Spośród narodów zamieszkujących na terytorium Austro-Węgier tylko Niemców i Węgrów można uznać za narody rządzące w państwie. Włosi, Chorwaci oraz Polacy i Czesi byli określani mianem narodów współrządzących, ponieważ dzięki posiadanym instytucjom politycznym wywierali duży wpływ na politykę prowadzoną przez monarchię. Pozostałe narodowości, a więc Ukraińcy, Rumuni oraz Słoweńcy, Słowacy i Serbowie, nie mieli żadnego wpływu na politykę państwa.

Stałe zmiany terytorialne i utrata terytoriów włoskich, belgijskich i alpejskich (Tyrol) zwiększały znaczenie zdobytych ziem polskich. Nowy nabytek miał dostarczyć skarbowi wiedeńskiemu podatków i rekrutów do wojska. We wszystkich nowozajmowanych krajach, Austria wprowadzała własną administrację, sadownictwo oraz ustawodawstwo. Przejęcie ziem polskich przez zaborców oznaczało, że na ziemiach tych zaczęły obowiązywać organ władzy, instytucje administracyjno-polityczne i prawo zaborcy. Centralnym organem władzy w ustroju politycznym ówczesnej Austrii był monarcha.

⁹⁷ 11 988 mil² tj. 789 960 km², według informacji z T. Mencil, „Galicja Zachodnia 1975-1809. Studium z dziejów ziem polskich zaboru austriackiego po III rozbiórce”, Wydawnictwo Lubelskie, Lublin 1976, s.296.

⁹⁸ Tamże, s.296.

2. Instytucje administracyjno-polityczne pod panowaniem zaborcy

2.1. Organy władzy centralnej

2.1.1. Monarcha

Monarchia Habsburgów wywodzi się z południowo - niemieckich krajów alpejskich. Pierwszym przedstawicielem tego rodu był Guntram⁹⁹. Ich dążeniem było pomnażanie posiadłości rodowych nad Renem i Dunajem. Niebezpieczeństwo ze strony Tureckiej (imperium osmańskie) wymusiło połączenie krajów austriackich, czeskich i węgierskich pod panowaniem jednego rodu. W takich okolicznościach powstała konieczność utworzenia wspólnych instytucji. Dochody z regionów i domen królewskich spływały do skarbcza jednego pana.

Po śmierci Karola VI na tronie zasiadła jego córka¹⁰⁰, która na mocy Sankcji pragmatycznej¹⁰¹ objęła panowanie we wszystkich dziedzicznych krajach habsburskich.

Maria Teresa po zakończeniu wojny z Francją, wprowadziła wiele wewnętrznych reform. Jej celem było stworzenie silnej organizacji państwa, odpowiadającej innym monarchiom absolutnym oraz przeprowadzenie reform, jakie przeprowadziły już Francja i Prusy. Początkowo reformy obejmowały sprawy administracji, wojska i finansów. Później stosunki społeczne państwo - kościół i wychowania publicznego¹⁰². Administracyjnie kraj był podzielony na prowincje i powiaty. Zarząd państwem odbywał się przy pomocy instytucji centralnych i regionalnych tworzących ścisły związek między wszystkimi urzędami monarchii. W ten sposób Maria Teresa stworzyła pierwszą hierarchię urzędniczą zależną od rządu a obejmującą kraje austriackie i czeskie wspólną organizację.

Cesarz Józef, który przejął władzę po śmierci Marii Teresy (1780 r.) zamierzał w szybkim tempie stworzyć państwo jednolite tj. posługujące się jednym językiem i jednym prawem. Państwo scentralizowane według własnych zasad politycznych, nie oglądając się na tradycję i historię. Cesarz Józef rządy rozpoczął od nowego podziału administracyjnego

⁹⁹L. Finkel i Stanisław Głabiński "Historia Monarchii Austriacko-Węgierskiej oraz wiadomości polityczne i społeczne", Towarzystwo Nauczycieli Szkół Wyższych, Lwów 1815. s.8.

¹⁰⁰Maria Teresa, z dynastii Habsburgów, ur. 13 V 1717, Wiedeń, zm. 29 XI 1780 r. *Władczyni Austrii, królowa Czech i Węgier od 1740, cesarzowa od 1745, najstarsza córka cesarza Karola VI i Elżbiety Krystyny, matka cesarza Józefa i Leopolda, królowej Francji Marii Antoniny, królowej Neapolu Marii Karoliny.* Źródło: Encyklopedia PWN, <http://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Maria-Teresa;3937784.html> 07.06, 2015 r., g. 23.51

¹⁰¹Sankcja pragmatyczna - edykt cesarza Karola z 1713 r. stwierdzający niepodzielność posiadłości habsburskich i ustalający ich dziedziczenie także w linii żeńskiej. Mimo jego ratyfikacji przez większość krajów europejskich, po śmierci cesarza doszło do wybuch wojny o sukcesję austriacką (1740-1748).

¹⁰² L. Finkel i Stanisław Głabiński "Historia....", op. cit. s.9.

krajów dziedzicznych na trzynaście obwodów rządowych utworzonych w miejsce dawnych prowincji. urzędnicy rządowi w tych obwodach mieli tworzyć silny biurokratyczny węzeł łączący całe państwo. Sejmy i stany zostały sprowadzone do roli reprezentacyjnej. Magistraty miejskie włączono do organizacji rządowej i obsadzono urzędnikami mianowanymi przez władze polityczne.

Jednak najważniejszym elementem jego reformy były stosunki poddańcze. Nie zniósł jeszcze pańszczyzny ale wydał od 1781 r. szereg rozporządzeń, które ulżyły doli chłopstwa (uchylono poddaństwo osobiste, a wprowadzono stosunek poddańczy). W dalszej części reformy te (zwane powszechnie Józefowskimi) dotyczy uniwersalnych powinności robotniczych (podatki, obowiązek służby wojskowej) oraz wyznaniowych. Prawdziwym priorytetem dla cesarza stało się zaprowadzenie jednolitego prawa w prowincjach (w 1787 r. ogłosił nowy kodeks karny, a rok później postępowanie w sprawach karnych, następnie kodeks cywilny który stał się częścią ustawy cywilnej z 1811 r.). Reformy józefińskie wprowadzone szybko i bez jakiegokolwiek przygotowania wywołały w krajach dziedzicznych niebezpieczny dla państwa austriackiego ferment zwłaszcza na Węgrzech i w Niderlandach. Reformy Mari Teresy i Józefa II powstrzymane zostały przez zamieszki wewnętrzne, wczesną śmierć cesarza i polityczne zawłości europejskie.

Za Franciszka I utrzymany został ustrój oparty na silnej scentralizowanej władzy i jednolitym systemie urzędniczym. Czasy wojenne sprzyjały dalszemu rozwojowi w tym kierunku. Habsburgowie na skutek utraty korony cesarskiej rzymsko-niemieckiej stworzyli dla siebie w rok 1804 godność cesarską austriacką. Rok ten przyjmuje się jako datę powstania Cesarstwa Austriackiego. Cesarz Franciszek zmarł po 43 latach panowania. Za jego rządów kraj przeżył intensywny rozwój ekonomiczno-gospodarczy i społeczno-kulturowy. Następcą został jego najstarszy syn Ferdynand (w tym czasie był już królem Węgier).

Ferdynand I jak piszą L. Finkel i Stanisław Głabiński był *"monarchą dobrotliwym, pełnym najlepszych chęci dla ludów swoich, troskliwym o los poddanych, ale chorował często i nie mógł z tego powodu zajmować się ciągle i usilnie sprawami państwa"*¹⁰³. Czas pokoju przerwały wydarzenia w Galicji i Rzeczypospolitej Krakowskiej. W roku 1846 r. nastąpiło zajęcie Krakowa przez wojska austriackie i włączenie go do monarchii austriackiej. Do 1848 r. w Austrii nadal sprawowano rządy absolutystyczne. Całość spraw państwowych leżała wyłącznie w gestii cesarza. Nie zmienił się również kształt administracji terytorialnej¹⁰⁴.

¹⁰³L. Finkel i S. Głabiński, *Historia Monarchii...*, op. cit. s. 70

¹⁰⁴Istotne zmiany w administracji przyniosły: Kryzys monarchii w 1848 r. związany z wybuchem Wiosny Ludów; Późniejsze wydarzenia związane z utratą posiadłości włoskich w 1859; Klęska poniesiona w wojnie z Prusami w 1866r;

25 kwietnia 1848 r. cesarz ogłosił nową konstytucję i specjalny patent, który znosił pańszczyznę w Galicji. Konstytucja gwarantowała prawa podstawowe takie jak: równość wobec prawa, wolność i nietykalność osobistą, wolność wyznań, tajemnicę korespondencji dla wszystkich obywateli oraz wolność prasy i słowa. Stanowiła pośrednią i cenzusową ordynację wyborczą, absolutne prawo weta dla władcy oraz dwuizbowy parlament¹⁰⁵. Sejm wiedeński składał się z dwóch izb: izby posłów i izby wyższej. Po pierwszym miesiącu obrad posłowie zauważyli sprzeczność społeczne¹⁰⁶.

W 1848 r. stworzony został system rządów gabinetowych. Likwidacji uległy dawne urzędy centralne, a w ich miejsce utworzono ministerstwa wraz z Radą Ministrów. Państwa koronne zarzucały konstytucji kwietniowej, że jest nie demokratyczna i nie spełniała nadziei społeczeństwa bo dotyczyła tylko Austriaków. Z kolei rząd austriacki był całkowicie przeciwny tej konstytucji, a właściwie rządowi parlamentarnym i opracował własny projekt konstytucji, który nastawiony był na wzrost centralizmu w państwie, wzmocnieniu pozycji rządu i cesarza. Rządy parlamentarne nie trwały długo, bo 7 marca 1849 r. parlament rozwiązano. Tego samego dnia Franciszek Józef I ogłosił również konstytucję oktrojowaną¹⁰⁷ w dodatku antydatowaną na 4 marca (zwaną konstytucją marcową). Sytuacja w państwie była na tyle skomplikowana, że ogłoszono stan wyjątkowy, a konstytucja marcowa nigdy nie weszła w życie.

Schorowany Ferdynand I zrzekła się korony na rzecz Franciszka Karola, a ten od razu przekazał ją synowi Franciszkowi Józefowi I. Młodemu cesarzowi (miał zaledwie 18 lat gdy objął tron) przyszło panować w trudnych czasach. Sejm kromeryjski¹⁰⁸ był podzielony między centralistów i federalistów. We Włoszech i na Węgrzech trwały zamieszki wojenne. W latach 1852-1859 nastąpił powrót do rządów absolutnych, ale i tak można powiedzieć, że w monarchii habsburskiej po 1850 r rozpoczął się powolny proces liberalizacji rządów "*Poszczególne jej kraje uzyskały prawo powoływania sejmów krajowych, a w Wiedniu utworzono Radę Państwa – centralny organ ustawodawczy*"¹⁰⁹.

¹⁰⁵Wcześniej był to parlament jednoizbowy istniejący w latach powołany podczas Wiosny Ludów istniał latach 1848-1849

¹⁰⁶Chodziło o dążenia poszczególnych narodowości do decydowania o swoich sprawach, jak również silne więzi terytorialne poszczególnych krajów koronnych.

¹⁰⁷Konstytucja narzucona - nadana przez władzę zwierzchnią (panującego) z pominięciem wcześniejszych procedur ustawodawczych.

¹⁰⁸Po starciach w Wiedniu w październiku 1848 r. jeszcze za panowania Ferdynanda sejm przeniósł się do Kromierzy, gdzie pod przewodnictwem Franciszka Smolki uchwalono konstytucję kromeryjską, ale nigdy nie weszła w życie.

¹⁰⁹J. Buda, *Stosunki samorządowe* [w:], *Dzieje Miasta Nowego Sącza*, Kraków 1993, s.168.

Kłęska militarna Austrii doznana w wojnie z Prusami przyspieszyła proces tworzenia reform administracyjno-politycznych, co miało przełożenie na przyspieszenie kształtowania autonomii galicyjskiej. W 1859 r. po klęsce Austrii w wojnie z Francją i bankructwie finansowym, doszło do upadku rządów absolutnych. Jedynym spoiwem, łączącym narody zamieszkujące cesarstwo była osoba cesarza, ale taki łącznik w obliczu rodzących się ruchów wyzwoleniczych nie był zbyt trwały. Na stanowisko ministra stanu wojny powołany został liberalny polityk Galicji Agenor hr. Gołuchowski.

Rys.7. hr. Agenor Gołuchowski

Źródło: L. Lecer, *Austro-Węgry w XIX wieku* Nakład Redakcji "Niwy", Warszawa 1808 r.

20 października 1860 r. wydany został przez Gołuchowskiego Dyplom Październikowy (akt cesarski). Wprowadzał on instytucję sejmów krajowych, co dawało podstawy do autonomii krajów koronnych. Praktycznie od tego momentu wprowadzone zostały rządy konstytucyjne. Z kolei ogłoszony kilka miesięcy później Patent Lutowy (26 lutego 1861 r.) formalnie stanowiący akt wykonawczy w stosunku do Dyplomu październikowego, faktycznie znacząco zmieniał ustrój państwa i nastąpił powrót do silnej władzy monarszej. Patent określał ordynację wyborczą do sejmów prowincjonalnych, precyzował strukturę i uprawnienia sejmów krajowych. Galicja uzyskała wówczas samorząd lokalny w postaci Sejmu Krajowego we Lwowie, którego organami wykonawczymi były: Wydział Krajowy, rady powiatowe i rady gminne¹¹⁰.

Konflikt Habsburgów z Prusami w 1866 r. ukazał słabość państwa austriackiego, a bitwa pod Sadową była wielką klęską wojsk cesarskich. Ostatecznie Austria oddała Włochom Wenecję i przyjęła warunki pokojowe, które zostały podyktowane przez Prusy. Austria zrezygnowała z uczestnictwa w Związku Niemieckim i zgodziła się na powstanie pod hegemonią Prus – Związku Północnoniemieckiego. W wyniku poniesionej klęski cesarz zdecydował się na zmiany o charakterze ustrojowym. Monarchia austriacka została

¹¹⁰Institucje Galicji opisano w rozdziale III.4. Funkcje i kompetencje władz działających w Galicji.

przekształcona w dualistyczną monarchię austro-węgierską. Obok tych trudności monarchia borykała się także z nierównomiernym rozwojem gospodarczym. Z jednej strony występowały obszary wysoko uprzemysłowione z drugiej były tereny gdzie przemysł prawie się nie rozwijał, a dominowało rolnictwo¹¹¹. Biorąc pod uwagę wymienione problemy, z którymi przyszło się borykać państwu austro-węgierskiemu, można stwierdzić, że rozwój życia politycznego w tych warunkach był bardzo utrudniony¹¹².

1.1.2. Parlament

Parlament wiedeński stanowiła Rada Stanu, która od 1761 r. zwana była też Radą Państwa (i w dalszej części niniejszej pracy ta nazwa występuje). Rola Rady Państwa¹¹³ była zmienna. Początkowo był to organ doradczo-opiniotwórczy i kontrolny cesarza później organ współrządzący z cesarzem. Rada była organem dwuizbowym. Składała się częściowo z osób wyznaczanych przez cesarza, a częściowo z reprezentantów prowincji. Delegowanie posłów do Rady Państwa leżało w gestii Sejmów Krajowych¹¹⁴. Dwie izby tego parlamentu to:

- Izby Panów - należeli do niej członkowie domu cesarskiego, arcybiskupi, biskupi z tytułem książęcym, a także powoływani przez cesarza przedstawiciele rodów szlacheckich oraz zasłużeni politycy, duchowni, ludzie nauki i sztuki.
- Izby Posłów - w niej zasiadali posłowie oddelegowani przez Sejmy Krajowe.

Stanowiska obu Izb były równorzędne. Głosowane projekty ustawy wymagały ich zgody, podejmowanej większością głosów, a następnie sankcji cesarskiej. Rada Państwa mogła obradować jako pełna (obejmująca całość państwa) lub jako ściślejsza (z wyłączeniem posłów z krajów węgierskich, o ile sprawy nie dotyczyły tych krajów¹¹⁵).

¹¹¹ S. Szczepanowski, *Nędza Galicji w cyfrach i program energicznego rozwoju gospodarstwa krajowego*, wydanie drugie, Subrynowicz i Schmdt, Warszawa 1808, s. 4.

¹¹² <http://www.austro-hungarian-army.co.uk/index.htm>.

¹¹³ Rada Państwa jest rodzajem sejmu koronnego/głównego, często spotykana nazwa to Sejm wiedeński lub parlament wiedeński. Jej odpowiednikiem w terenie były sejmy krajowe.

¹¹⁴ *Polska na przestrzeni wieków*, praca zbiorowa pod redakcją Kowalczyk J. i Stefaniak Z. wydawnictwo PWM Warszawa 2006 r., s.462.

¹¹⁵ O. Balzer, *Historia ustroju Austrii w zarysie*, Lwów 1899, s. 487-491.

W Austriackiej Izbie Panów istniała grupa polskich delegatów. Delegaci ci tworzyli ugrupowanie, które było określane jako Koło Polskie w Wiedniu. Koło powstało na początku lat sześćdziesiątych XIX w. w Wiedniu był JE.Ap. Prezesem Koła Polskiego Apolinary Jaworski.

Rys.8. Ap. Apolinary Jaworski.

Źródło:<https://www.google.pl/webhp?sourceid=chrome-instant&ion=1&espv=2&ie=UTF-8#q=Apolinary+jaworski>

W trakcie głosowania, członków Koła obowiązywała zasada jednolitości i solidarności. Od 1897 r. Koło wchodziło w skład większości rządzącej. Po zreformowaniu liczyło siedemdziesięciu posłów.

Tabela 3. Polacy w parlamencie wiedeńskim w latach 1879-1914. Delegaci z poszczególnych okręgów.

Lp.	Okręg	Delegaci
1.	Kraków I	1. J.Ex.Dr ¹¹⁶ .Julian Dunajewski, 2. Hr. Stanisław Tarnowski, 3. Leon Chrzanowski, 4. Eminencja Kardynał Albin Dunajewski, 5. Ex. Dr. Józef Major
2.	Kraków II (Kopiec Kościuszki)	1. Dr. Michał Babczyński, 2. Dr. August Sokołowski, 3. Ks. Dr. Rektor Władysław Chodkowski, 4. Dr. Fryderyk Zoll, 5. Dr. Ferdynand Weigel
3.	Ziemiaństwo okolic Krakowa	1. Dr. Stanisław Madejski, 2. Hr. Antoni Wodzicki, 3. AthanasBenè, Dr. 4. Arnold Rapoport, 5. Józef Popowski
4.	Tarnów	1. Władysław Struszkiewicz, 2. Maurycy Straszewski, 3. Hr. Jan Tarnowski, 4. Dr. Tadeusz Rutkowski, 5. Ks. Dr. Adam Kopyciński
5.	Górski	1. Stanisław Klucki, 2. Herman Czecz-Linderwald, 3. Dr. Weyhinger,

¹¹⁶Tytułatura zachowana w oryginalnej pisowni.

		<ol style="list-style-type: none"> 4. Faustyn Żuk Skraszewski, 5. Hr. Edward Stadnicki
6.	Jasło i okolice	<ol style="list-style-type: none"> 1. Hr. Zdzisław Tyszkiewicz, 2. Dr. August Lewakowski, 3. Włodzimierz Gniewosz, 4. Hr. Mieczysław Dunin Borkowski, 5. Adam Skrzyński
7.	Rzeszów i Jarosław	<ol style="list-style-type: none"> 1. Adam Jędrzejowicz, 2. Hr. Ferdynand Hompesz, 3. Ex.Hr Ludwik Wodzicki, 4. Dawid Abrahamowicz, 5. Ks. Prałat L. Ruczka
8.	Drohobycze i Borysław	<ol style="list-style-type: none"> 1. Stanisław Cieński, 2. Franciszek Wolfrat, 3. Hr. August Łoś, 4. Stanisław Szczepanowski, 5. Antoni Tyszkiewicz
9.	Przemyśl	<ol style="list-style-type: none"> 1. Stanisław Wysocki, 2. Władysław Kraiński, 3. Książę Jerzy Czartoryski, 4. Hr. Władysław Koziębrodzki, 5. Dr. Witold Lewicki
10.	Lwów	<ol style="list-style-type: none"> 1. Excel. Floryan Ziemiałkowski, 2. Ex. Dr. Franciszek Smolka, 3. Ex. Ks. Arcybiskup Morawski, 4. Ex. Filip Zaleski, 5. Prof. Małecki
11.	Tarnopol	<ol style="list-style-type: none"> 1. Hr. Leon Piniński, 2. Władysław Czajkowski, 3. Ex.Hr. Siemiński-Lewicki, 4. Dr. Euzebiusz Czerkowski, 5. Z. Sawczyński
12.	Zbaraż i Brodów	<ol style="list-style-type: none"> 1. Tomasz Rozwadowski, 2. Dr. Maurycy Rosenstak, 3. J. Kielanowski, 4. Dr. Emil Byk
13.	Pokucie	<ol style="list-style-type: none"> 1. Ks. Arcybiskup Isakowicz, 2. Alfons Czajkowski, 3. Dr. Karol Lewakowski, 4. Eugeniusz Abrahamowicz, 5. Hr. Mikołaj Wolański
14.	Kołomyja	<ol style="list-style-type: none"> 1. Hr. Adam Gołuchowski, 2. J. Onyszkiewicz, 3. M. Chamiec, 4. Seweryn Henzel, 5. Dr. Samuel Bloch
15.	Stanisławowo i okolice Nadwórnej	<ol style="list-style-type: none"> 1. Dr. Leon Biliński, 2. Hr. Jerzy Dunin Borkowski, 3. Hr. Karol Lanckoroński, 4. Hr. Roman Potocki, 5. Dr. Edwin Płażek
16.	Huculski	<ol style="list-style-type: none"> 1. K. Orzechowski, 2. Ks. J. Świeży, 3. K. Bartoszewski, 4. Jan Potoczek, 5. K. Niemczynowski

Źródło: opracowanie własne na podstawie stenogramów z posiedzeń Sejmu Krajowego Galicyjskiego.

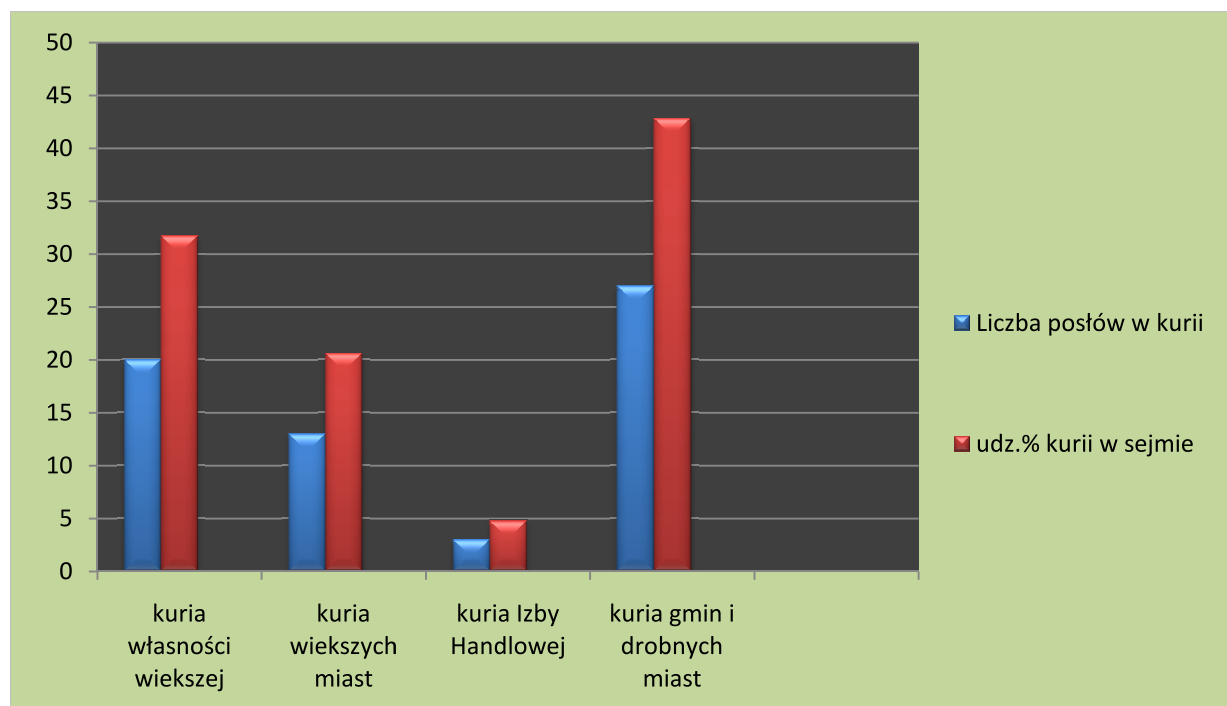
Galicjan w parlamencie wiedeńskim reprezentowało początkowo trzydziestu ośmiu, a następnie sześćdziesięciu trzech posłów, z czego dwudziestu było z kurii większej własności, trzynastu z większych miast, trzech z Izby handlowych, dwudziestu siedmiu z kurii gmin wiejskich i drobnych miast¹¹⁷.

Tabela 4. Struktura udziału poszczególnych kurii w ogólnej liczbie posłów galicyjskich reprezentowanych w parlamencie austriackim.

	Liczba posłów w kurii	Procentowy udział kurii do ogólnej reprezentacji posłów galicyjskich w sejmie
Ogólna liczba posłów galicyjskich w parlamencie austriackim	63	100%
liczba posłów z większych miast	13	20,63%
liczba posłów z kurii większej własności	20	31,74%
liczba posłów z Izby Handlowej	3	4,76%
liczba posłów z kurii gmin i drobnych miast	27	42,86%

Źródło - opracowanie własne na podstawie sprawozdań stenograficznych z posiedzeń sejmiku galicyjskiego.

Wykres nr 4. Procentowy udział poszczególnych kurii polskich w sejmie austriackim.

Źródło: Opracowanie własne.

¹¹⁷ F. Koneczny – *Samorząd galicyjski* [w] *"Dzieje administracji w Polsce w zarysie"*, <http://www.nonpossumus.pl/>

Z analizy wynika, że w parlamencie wiedeńskim najliczniej reprezentowana była (ze strony Polaków) kuria gmin wiejskich i drobnych miast. Dalsza analiza wykaże jednak, że dominującą siłą w tej kurii nie byli włościanie i żaden włościanin w Sejmie wiedeńskim nie zasiadał, lecz bogate ziemiaństwo o konserwatywnych poglądach, które dominowało również w całym Sejmie Krajowym. Należy jednak zaznaczyć, że posłowie galicyjscy byli sceptycznie nastawieni do możliwości działania w austriackim parlamencie. W stenogramie z posiedzenia Sejmu Krajowego Galicyjskiego z 15 kwietnia 1861 r. w kwestii wyboru posłów do parlamentu austriackiego znajduje się taki zapis: *„Zresztą kazano nam wybrać 38 członków do Wiednia, gdzie mają być układane prawa dla całej monarchii. Nasi 38 członków, jeżeli tam pojedziemy, będą kroplą wody w morzu. Jeżeli tamci, co zechcą, wszystko uczynią, bo jest ich 300. A my? -- czy!/: jęteśmy w stanie im się oprzeć¹¹⁸ Zdanie nasze, głos duszy - przebrzmi jak jęk na pustyni. Pan Siwiec mówi, że tam są Słowianie, i że tam się z nimi pojednamy i pobratamy tak, jak tuśmy się pobratali”¹¹⁹.*

21 grudnia 1867 r. austriacki parlament (Rada Państwa) uchwalił ustawy zasadnicze¹²⁰, zwane też konstytucją grudniową. Pierwsza ustawa dotyczyła ogólnych praw obywateli (np. równość wszystkich wobec prawa, nietykalność własności prywatnej, prowadzenie rzemiosła, wolność uczenia i nauczania). Druga dotyczyła spraw parlamentu. Określała skład Rady Państwa - izba wyższa i izba niższa złożona z 203 wybieranych przez sejmy posłów - oraz zakres jej działania. Ustawa trzecia obejmowała władzę sędziowską, a czwarta władzę rządową i wykonawczą. Ustawy te stanowiły odtąd **podstawę konstytucji austriackiej**. Na czele rządów stanął Karol ks. Auersperga, w którego ministerium zasiedli przedstawiciele niemieckiej partii liberalnej (było to tzw. ministerium mieszczańskie).

Z biegiem lat skład Rady Państwa i wybory do izby posłów ulegały zmianom. Od 1873 r. w miejsce delegatów wysyłanych przez sejmy wprowadzono posłów wybieranych w wyborach bezpośrednich przez kurie¹²¹. W 1896 uzupełniono Radę Państwa o posłów piątej kurii¹²². Jedenaście lat później zniesiono wybory przez kurie, a wprowadzono powszechne i bezpośrednie głosowanie. Wzrosła również liczba posłów do szesnastu z czego na Galicję przypadało stu sześciu posłów.

¹¹⁸Sprawozdania stenograficzne z posiedzeń Sejmu Krajowego galicyjskiego we Lwowie odbytych od 15 do 26 kwietnia 1861 r., z drukami E. Winiarza, Lwów 1861 s.507 i 508.

¹²⁰ Zwane konstytucją grudniową i miała obowiązywać do rozpadu Austro-Węgier w 1918 r.

¹²¹ Kurie, które wtedy istniały to: kuria większych własności, kuria izb handlowych i przemysłowych, kuria miast i kuria wiejskich gmin (ale tylko przez prawyborców).

¹²² Była to kuria środowisk robotniczych.

W latach 1792-1911 w krajach austriacko-czeskich nie zwoływano stanów, za wyjątkiem sejmu węgierskiego, który zbierał się co kilka lat w celu uchwalenia i poboru podatku. Prace administracyjne prowadzone były bez większych przeszkód. W tym okresie powstało m.in. "Powszechne postępowanie sądowe dla Galicji Zachodniej" czy "Powszechna księga ustaw cywilnych" (1811 r.). Lata pokojowe po kongresie wiedeńskim przywróciły równowagę polityczną i finansową w państwie (i w Europie). W 1817 r. zwołano sejmy stanowe we wszystkich krajach austriackich, które odtąd obradowały regularnie. Według nowej ordynacji wyborczej kwestie podatkowe zostały przekazane z sejmu do korony.

Rys.9. Historyczna sala posiedzeń Sejmu Wiedeńskiego

Źródło: <http://www.parlament.gv.at/LANG/ZUSD/PDF/PL.pdf>.

Na początku zawieruchy wojennej (1914) panowie Koła Polskiego w Wiedniu wzywali Polaków by stanęli wraz z Austriakami do walki przeciw Rosji. Nie spotkał się to jednak z jednomyślnością Polaków w innych zaborach. Henryk Sienkiewicz w odezwie do członków Koła wskazuje, że prawdziwym wrogiem są Prusy. W ówczesnych granicach wszystkich trzech mocarstw znajdowali się Polacy, stąd też H. Sienkiewicz we wspomnianej odezwie pisał: *"Panowie Członkowie Koła Polskiego w Wiedniu, czy nie widzicie, że wzywając do takiej gry, ciągniecie nasz honor w najstraszniejszą otchłań? Przestańcie*

wzywać do walki z narodem rosyjskim, bo wzywacie do walki bratobójczej. Wiedźcie, że stąd nikt nie pójdzie na Wasze wezwanie bo naród nasz ma szlachetniejsze ideały, niż ideały narodu Habsburgów, bo wiemy, że wyzwolenie nadejdzie jeżeli zdobędziemy się na czyny wielkie"¹²³. Polskie Koło w parlamencie wiedeński, tak jak i cały parlament, działało, aż do upadku monarchii i jej instytucji.

1.2. Organy władzy lokalnej

1.2.1. Sejm Krajowy¹²⁴

Sejmy Krajowe- to ustawodawcze autonomiczne organy władzy w krajach koronnych. Była to instytucja polityczna jednoizbowa w skład której wchodziła:

- 1) Marszałek krajowy - był mianowany przez cesarza, przewodził obradom sejmu. Jego kadencja trwała 6 lat,
- 2) Wiryliści (osoby wchodzących do sejmu z tytułu państwowej godności – biskupi i rektorzy wyższych uczelni),
- 3) Posłowie - wybierani w systemie kurialnym.

Prawo wyborcze do sejmów krajowych ograniczała cenzus majątkowy. Ogół wyborców podzielono i przyporządkowano do jednej z 4 kurii wyborczych: wielkiej własności ziemskiej (reprezentującą arystokrację i ziemian), izby przemysłowo-handlowej (reprezentującej kupców i przemysłowców), większych miast (reprezentującą zamożne mieszczaństwo, inteligencję i urzędników) i reszty gmin (reprezentującą zamożniejszych mieszkańców miasteczek i wsi). Przydział mandatów poszczególnym kuriom był tak pomyślany, aby zapewnić przewagę wielkim właścicielom ziemskim (dawnej szlachcie). Najbiedniejsi mieszkańcy miast i wsi, wobec wysokiego cenzusu majątkowego, pozbawieni byli prawa wyborczego. Nie miały go też kobiety. Głosowanie w wymienionych czterech kuriach, obejmowało ściśle określoną liczbę wyborców. Kurie były oparte na cenzusie urodzenia i majątku. W I kurii mogło głosować ok. dwa tysiące dwustu właścicieli dóbr ziemskich (arystokracja i ziemiaństwo), którzy wybierali do Sejmu czterdziestu czterech posłów. W II kurii głosowało ok. stu dwudziestu członków izb i korporacji handlowo-

¹²³H. Sienkiewicz, *Działania Koła Polskiego w Wiedniu*, Cyfrowa Biblioteka Jagiellońska, Kraków.

¹²⁴Specyfikę Sejmu Krajowego Galicyjskiego przedstawiono w rozdziale III Galicja

przemysłowych i wybierali trzech posłów. Wyborcy w III kurii (zamożni mieszczanie)w liczbie ok. dwudziestu tys. z kilku miast, mogli wybierać dwudziestu posłów. W kurii IV ok. pięćset tys. bogatych chłopów wybierało w drodze pośredniej zaledwie siedemdziesięciu czterech posłów. System taki był niedemokratyczny, faworyzował przede wszystkim ziemiaństwo i arystokrację. Całkowicie pozbawiał prawa głosu robotników fabrycznych.

W zakresie przyznanego ustawodawstwa sejmy krajowe były równorzędne z Radą Państwa i były równorzędne także wobec siebie. Do kompetencji Sejmu Krajowego należało m.in.:

1. dokonywanie zmian w przepisach Statutu Krajowego,
2. sprawy kultury krajowej (rozumiane jako rolnictwo, leśnictwo, handlowa, ustrój agrarny),
3. ustawodawstwo w sprawie publicznych budowli na koszt kraju,
4. ustawodawstwo w przedmiocie zakładów dobroczynnych utrzymywanych z funduszy krajowych,
5. uchwalanie budżetu krajowego.

Sejm mógł, także uchwalać tzw. „bliższe urządzenia w granicach ustaw powszechnych”, dotyczące spraw gminnych, kościelnych, szkolnych oraz związanych z zaopatrzeniem i kwaterunkiem wojska¹²⁵.

1.2.2.Samorząd powiatowy

Kraje koronne dzieliły się początkowo na okręgi i powiaty. Od 1867r. tylko na powiaty. Powiatem kierował starosta, stojący na czele starostwa (urzędu cyrkularnego, urzędu obwodowego). W strukturach samorządu powiatowego wyróżniano ogniwa władzy uchwałodawczej i wykonawczej oraz administracyjnej.

Rada Powiatowa - organ uchwałodawczo- kontrolujący. Zajmowała się sprawami komunikacji, zdrowia, bankowości. Członków Rady wybierano w systemie kurialnym na sześcioletnią kadencję. Rada ze swojego grona wyłaniała Wydział Powiatowy..

Wydział Powiatowy- organ wykonawczo- zarządzający. Na jego czele stał marszałek powiatu zatwierdzany przez cesarza.

¹²⁵Szczegółową analizę Sejmu Krajowego Galicyjskiego przeprowadzono w rozdziale III Galicja.

Starosta - stał na czele powiatu. Był najniższym ogniwem administracji rządowej. Był organem zwierzchnim i nadzorującym w stosunku do gmin. Ogniwem pomocniczym starosty było starostwo powiatowe (urząd).

Do kompetencji starosty należała całość spraw lokalnych. Zajmował się m.in. sprawami:

- administracji i policji (porządku i bezpieczeństwa publicznego, więzieniami, aresztami i domami pracy przymusowej, migracji ludności, paszportami, cenzurą);
- sprawami wojskowymi (rekrutacja do wojska, kwaterunkami, ściganiem dezertersów);
- skarbowymi (podatkami);
- gospodarczymi, rolnictwa, handlu, przemysłu, komunikacji (utrzymaniem dróg, mostów, grobli);
- wyznaniowymi i szkolnymi;
- zarządu dobrami rządowymi i skargami chłopów na dzierżawców.

Organy samorządu powiatowego były organem nadrzędnym w stosunku do gmin (sprawowały nadzór nad gminami). W powiatach przeprowadzono w pełni zasadę rozdziału administracji od sądownictwa. Biurokracja austriacka opierała się nadal na posłuszeństwie urzędników wobec króla. Byli oni opłacani niezbyt wysoko przez skarbnicę państwa. Nie mogli pobierać dodatkowego wynagrodzenia od interesantów).

1.2.3. Samorząd gminny

Do samorządów gminnych zaliczano samorzady miejskie oraz samorzady wiejskie. Miasta cechowały się odrębnym zarządem. Józef II zaprowadził w 1783 r. jednolity ustrój miast z szerokim samorządem, zniesionym jednakże na pocz. XIX w. Miasta podzielono na klasy i wyróżniono:

- miasta większe - mieszkańcy tych miast posiadali obywatelstwo miejskie¹²⁶ i mogli decydować o wyborze Rady Miejskiej.
- miasta mniejsze (często prywatne), w których władzę sprawował zwykle wójt.

Samorząd miejski sprawowany był przez:

1. Radę miejską (organ uchwalający i nadzorujący)

¹²⁶Obywatelstwo miejskie mogli posiadać tylko właściciele nieruchomości, członkowie cechów, kupcy itp.

2. Magistrat (organ wykonawczo- zarządzający, na czele stał burmistrz, a w większych miastach prezydent).

W ramach magistratu wydzielano senaty o kompetencjach sądowych, czyli po prostu sądy miejskie. Były to senaty cywilne, karne oraz administracyjno-gospodarcze (zwane też politycznymi).

Z kolei jednostkami podziału terytorialnego na obszarach wiejskich były dominia¹²⁷ i gromady wiejskie. Samorząd wiejski - tworzyły:

1. Rady gminne (organ uchwalający i nadzorujący, wybierana na 3 lata na podstawie cenzusu majątkowego bądź wykształcenia).
2. Zwierzchność gminna (organ wykonawczo- zarządzający).
3. Naczelnik gminy (wójt)- jednoosobowy kierownik zarządu. Sprawował władzę administracyjną na wsi wraz z przysiężnikami wybieranymi przez chłopów. Wójtem często był właściciel ziemski lub jego funkcjonariusz.

Rady gminne były organem uchwalającym i nadzorującym wybieranym na okres trzech lat. Podstawę wyboru stanowił cenzus majątkowy lub wykształcenie. Sprawy należące do kompetencji miast oraz gmin wiejskich obejmowały zadania własne i poruczony zakres działania. Do zadań własnych należało zarządzanie majątkiem, uchwalanie budżetu, wydawanie przepisów w zakresie miejscowej policji, sprawy komunikacji, szkolnictwa, zakładów dobroczynnych. Do zakresu zadań poruczonych należały kwestie przekazane do wykonania przez władze państwowe np. ściąganie podatków.

Dodatkowo tworzone mogły być inne urzędy np.: urząd justycjariusza i mandatariusza¹²⁸. Byli oni urzędnikami sądowymi i policyjnymi, mianowanymi i opłacanymi przez dziedziców, ale podlegali starostom i mieli wypełniać obowiązki administracji cesarskiej. Dzięki temu władcy Austrii zamierzali mieć wgląd w stosunki wiejskie (zwłaszcza pod kątem wojskowym i skarbowym) a w razie potrzeby ingerować w sprawy między feudałami a włościanami. Zaś wskutek połączenia godności dziedzica ze stanowiskiem wójta, władza szlachecka nabrała podwójnego charakteru: jako prywatnego właściciela wsi i piastuna władzy państwowej.

¹²⁷Dominium była to jednostka administracyjna obejmująca jedną lub kilka wsi należących do jednego właściciela. Zaś gromadą wiejską zwano osadę rolniczą.

¹²⁸Urząd justycjariusza zajmował się sprawami sądowymi, karał za drobne wykroczenia i rozstrzygał spory między chłopami, a urząd mandatariusza odpowiadał za sprawy administracyjne na najniższym szczeblu lokalnym.

1. 3. Struktura administracji centralnej

Administrację w państwie cechował daleko posunięty centralizm z nieograniczoną władzą monarchy (absolutyzm). Z tego powodu społeczeństwo wykluczone było od udziału w rządach. Pierwsze instytucje centralne w monarchii Habsburskiej powstały za Ferdynanda I. Były to:

- Rada Tajna - założona na wniosek dygnitarzy dworskich. Zajmowała się sprawami zewnętrznymi. Z czasem liczba radnych znacznie się poszerzyła.
- Rada Nadworna - składała się z tajnych radców i zajmowała się ściśle określonymi czynnościami dotyczącymi rzeszy niemieckiej
- Kancelaria Nadworna - najpierw był to urząd kancelaryjny, ale później centrum wszystkich czynności państwowych. Obok niej istniały w Wiedniu oddzielne, ale zależne od Kancelarii Nadwornej, kancelarie czeska, węgierska i siedmiogrodzka,
- Izba Skarbowa Nadworna - zajmowała się finansami domu panującego i krajów dziedzicznych. Podlegały jej izby skarbowe w Czechach i Węgrzech.
- Nadworna Rada Wojenna (od 1556 r.). zajmowała się nadzorem nad wojskiem, zaopatrzeniem w żywność i broń.

W XVII w. po złamaniu oporu stanów czeskich zaczęto likwidować instytucje samorządowe (należy pamiętać, że monarchia nie uznawała odrębności narodowych, szanowała jedynie autonomię Węgier). Jednak istotne zmiany w administracji cesarskiej powstały dopiero w okresie absolutyzmu oświeconego¹²⁹ przede wszystkim za rządów Marii Teresy. Przez odpowiedni dobór współpracowników możliwe było przeprowadzenie niektórych reform. Szczególnie istotny był dobór współpracowników odpowiedzialnych za takie działy administracji rządowej jak: zarząd centralny i polityka zagraniczna, administracja, szkolnictwo, armia. Do głównych instytucji politycznych z tego okresu zaliczyć należy:

- Nadworną Kancelarię - zajmowała się sprawami wewnętrznymi, a zarządzał nią kanclerz
- Nadworną Radę Wojenną - przeprowadziła gruntowną reformę wojskową, zmieniła zasady rekrutacji żołnierzy, stworzyła pierwszą armię austriacką,

¹²⁹W absolutystycznych rządach monarchii habsburskiej, okres rządów Marii Teresy, jej syna Józefa II, a następnie Leopolda II i Franciszka czyli okres lat około 1740-1835 nazywany jest okresem absolutyzmu oświeconego.

- Austriacką Radę Stanu - składała się z sześciu członków tzw. ministrów i radców stanu z kanclerzem na czele. Zadaniem Rady Stanu było przedstawianie opinii monarsze o wszystkich sprawach państwa (o których zresztą i tak sam decydował)¹³⁰,
- Gubernatorów - zarządzali prowincjami, nadzorowali starostów powiatowych,
- Starostów powiatowych - podlegali gubernatorom - spełniali większość zadań zlikwidowanych dawniejszych instytucji stanowych.

Natomiast za panowania cesarza Józefa powstał główny trzon władz państwowych.

Utworzono sześć głównych instancji:

- Zjednoczona Kancelaria Nadworna
- Kancelaria Państwowa
- Najwyższa Instancja Prawna
- Izba Nadworna
- Nadworna Izba Rozrachunkowa
- Nadworna Rada Wojenna.

Na działalność wymienionych instytucji wpływ miała Rada Stanu. Powyższy podział resortowy istniał również w zarządzie poszczególnych krajów (w guberniach), co osłabiało dotychczasową pozycję szlachty. Dobro państwa utożsamiane było z dobrem całego społeczeństwa. Przeprowadzono reformę sądownictwa i skarbowości. Wzrastał także nadzór państwa nad Kościołem, ale także nad wyznaniem niekatolickimi. Doskonalono organy policyjne, które jednak dopiero w okresie późniejszym nabrały istotniejszego wpływu na politykę i na sytuację wewnątrz państwa.

W marcu 1848 r. w wyniku protestów Austriaków domagających się zmiany formy rządów, ustąpił z rządu cesarza Ferdynanda I, kanclerz Metternich. Zawieszono konstytucję marcową, a cała władza spoczywała w ręku monarchy, który sprawował ją przy pomocy ministrów (ministerium). Zasiadający w ministerium Aleksander Bach dążył do scentralizowania administracji w całej monarchii bez względu na narodowe i autonomiczne różnice krajów koronnych. Istniała również tzw. Rada Państwa (rada przyboczna korony), której członków mianował cesarz. Rola rządu była ograniczona do rozpatrywania rządowych projektów ustaw i rozporządzeń.

Ukształtowana w tym okresie struktura administracji centralnej przedstawiała się następująco:

- 1) **Cesarz** - stanowił najwyższą władzę w państwie austriackim i jedyne źródło prawa.

W jego ręku spoczywała całość władzy ustawodawczej, którą sprawował sam lub za

¹³⁰L. Finkel i Stanisław Głabiński, *Historia....*, op.cit. s. 42-45.

pośrednictwem centralnych, nadwornych organów władzy, które sam powoływał¹³¹. Była to początkowo władza absolutystyczna sprawowana bez udziału reprezentacji stanowych poszczególnych krajów monarchii habsburskiej. Absolutystyczna władza cesarza została częściowo ograniczona w okresie rewolucji w 1848 r.¹³² kiedy przy boku cesarza zaczął funkcjonować parlament zmierzający do przekształcenia Austrii w monarchię parlamentarną. Od Patentu Sylwestrowego (31.12.1851 r.) nastąpił powrót do władzy absolutystycznej. Powstały w latach 1860-1867 system organów prawotwórczych stawiał cesarza w poczwórnej roli (cesarz działał jako cztery oddzielne organy);

- a) cesarz działający samodzielnie w dziedzinach nie przekazanych instytucjom przedstawicielskim.
- b) cesarz we współdziałaniu z delegacjami jako twórca ustaw dla obu części monarchii austro-węgierskiej,
- c) cesarz wspólnie z parlamentem jako twórców ustaw dla Przedlitawii,
- d) cesarz wspólnie z Sejmem Krajowym jako twórca ustaw dla poszczególnych krajów¹³³.

Przepisy prawne wychodzące bezpośrednio od cesarza przybierały różne formy i różnie były nazywane (patenty, mandaty, edykty, najwyższe postanowienia). Ze względu na zakres ich obowiązywania dzielono przepisy na ogólne dotyczące całej monarchii i partykularne dotyczące poszczególnych krajów koronnych. Ze względu na treść cesarskie akty prawne na polityczne i sądowe. Nie był to jednak wyraźny podział, gdyż do akt normatywnych sądowych zaliczano wszystkie ustawy cywilne, karne i procesowe. Pozostałe zaś zaliczano do politycznych. Inne zadania cesarza z zakresu administracji polegały na osobistym kontrolowaniu pracy rządu. Dbał o obsadę większości stanowisk urzędniczych w państwie. Odbywał podróże inspekcyjne.

- 2) **Kancelaria Stanu** - założona w 1742 r., zwana też Tajną Kancelarią Dworu i Państwa. Kancelarią zarządzał kanclerz stanu. Do jej kompetencji należały sprawy zagraniczne, dworu cesarskiego, sprawy centralnego zarządu państwem. W ramach Kancelarii działało Archiwum Państwowe.

¹³¹ S. Grodziski, *Sejm Krajowy Galicyjski 1861-1914*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 1993 s. 13-14.

¹³² K. Grzybowski, *Historia państwa i prawa polski*, T. IV od uwłaszczenia do odrodzenia państwa, Warszawa 1982 s. 268.

¹³³ K. Grzybowski, *Galicja 1848-1914*, Warszawa 1959, s.100.

- 3) **Rada Wojenna** - powstała w 1749 r. Była podzielona na wydziały: 1. rekrutacji, kwaterunku, żywności, 2. sądowniczy, 3. ekonomiczny. Zajmowała się sprawami wojska i obronności państwa. Do jej kompetencji należało: kierowanie operacjami wojskowymi, zaopatrzenie armii, utrzymanie twierdz, obrona przed Turkami.
- 4) **Izba Sprawiedliwości** - powstała 1749 r., była jednocześnie ministerstwem sprawiedliwości i zarazem sądem najwyższym. Na jej czele stał kanclerz. Dzieliła się na senaty. Rozpatrywała sprawy sądowe.
- 5) **Zjednoczona Kancelaria Nadworna** - na jej czele stał pierwszy kanclerz. Dzieliła się na departamenty: spraw wewnętrznych krajów koronnych (oprócz skarbowości i sądownictwa), gospodarki, spraw wyznaniowych, szkolnictwa.
- 6) **Rada Ministrów** - Ministrem mógł zostać tylko ten, kto cieszył się zaufaniem korony i parlamentu. Ministrowie tworzyli nowe resorty. Byli powoływani i odwoływani przez cesarza. Na czele Rady Ministrów stał prezes Rady Ministrów. Utworzono oddzielne resorty dla każdej dziedziny spraw społecznych i gospodarczych wśród, których najważniejsze były:
 1. Ministerstwo Spraw Zagranicznych i Domu Cesarskiego,
 2. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych – w latach 1859-1861 funkcję ministra tego resortu pełnił polski polityk o konserwatywnych poglądach hr. Agenor Gołuchowski,
 3. Ministerstwo Policji,
 4. Ministerstwo Wyznań i Oświaty,
 5. Ministerstwo Sprawiedliwości,
 6. Ministerstwo Wojny,
 7. Ministerstwo Skarbu.

Początkowo ministrowie ponosili odpowiedzialność wyłącznie przed cesarzem. Dopiero w 1867r. wprowadzona została odpowiedzialność konstytucyjna ministrów przed Trybunałem Państwa, jak również polityczna przed parlamentem (wiąże się to z wprowadzeniem zasady kontrasygnaty). Po 1867r. powołano dwa odrębne rządy- dla krajów austriackich i węgierskich. Jedynie 3 resorty pozostawiono wspólne: spraw zagranicznych, wojny i finansów. Pozostałe działy administracji miały osobną hierarchię.

Organy administracyjne często były po pewnym czasie znoszone lub przekształcane (wydzielane lub łączone). Czasem tworzono kilka organów władzy, wyposażając je w podobne kompetencje. Panujący uzyskiwał satysfakcjonujące efekty w ramach unifikacji prawno-administracyjnej, (choć niekiedy po kilku próbach organizacyjnych i ustaleniu niekolidującego zakresu kompetencji pomiędzy podległymi organami władzy)¹³⁴.

7) **Izba Skarbowa** - odpowiadała za sprawy skarbowe, podatki, cła, zarząd monopolami (np. solnym), dobrami Skarbu Państwa. Dzięki reformie administracji skarbowej scentralizowano zarząd skarbem. Nadwornej Izbie Skarbowej podlegały izby skarbowe w krajach cesarstwa.

1.4. Administracja lokalna

W połowie XIX w. austriacka część monarchii podzielona została na kraje koronne, czyli tak zwane gubernie. W niektórych krajach cesarstwa odpowiednikami guberni były starostwa krajowe. Generalnie gubernie dzieliły się na powiaty, zwane zwyczajowo cyrkulami (lub obwodami). Obsługę administracyjną guberni sprawował urząd zwany gubernium. W ramach gubernium wydzielono prezydium oraz departamenty. Specyfika organów terenowych polegała na tym, że występowały w nich zarówno organy administracji rządowej nieautonomiczne, jak i samorządowej autonomiczne. Na czele zarządu kraju koronnego stał początkowo gubernator, a następnie namiestnik. W mniejszych krajach władzę powierzono prezydentom krajowym. Namiestnicy jak i prezydenci byli powoływani i odwoływani przez cesarza, stąd nie posiadali możliwości niezależnego decydowania. Oprócz nich do rządowych organów władzy i administracji w terenie zaliczyć również należy Radę Szkolną¹³⁵.

W Galicji na czele rządu stanął hr. Agenor Gołuchowski, który z pełnym zaangażowaniem zajął się wszystkimi działami administracji. A. Gołuchowski piastował funkcję Namiestnika Galicji w latach 1849 -1859. Marszałkiem sejmu został Leon ks. Sapieha. 24 września 1868 r. sejm uchwalił rezolucję w której domagał się autonomii dla Galicji.

¹³⁴ R. Tomczyk, *Pragmatyka służbowa ze szczególnym uwzględnieniem prawodawstwa płacowo-emerytalnego w Monarchii Konstytucyjnej w Austrii przed dużą nowelizacją w 1914 r.*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego, Seria Prawnicza, ZESZYT 77/2013. PRAWO 12,

¹³⁵Organy władzy i administracji lokalnej omówiono szczegółowo w rozdziale III Galicja.

3.GALICJA

1. Geograficzno - statystyczna charakterystyka prowincji

W wyniku traktatu rozbiorowego z sierpnia 1772 r. około 128 900 km² południowych terenów Polski oraz część Ukrainy zostały włączone do Austrii. Z terenów tych utworzono prowincję o nazwie Galicja¹³⁶. Przy czym „Galicja” to nazwa historyczna potocznie używana, oficjalna nazwa tej prowincji brzmiała: „Królestwo Galicji i Lodomerii z Wielkim Księstwem i Księstwami: Oświęcimskim i Zatorskim”¹³⁷. Nazwa ta nawiązywała do jednego z tytułów królów węgierskich „rex Galiciae et Lodomeriae”, co w tłumaczeniu na polskie znaczyło mniej więcej „król Halicza i Włodzimierza”¹³⁸ i na tej podstawie zaborca uzurpował sobie prawo do tych ziem. Obecnie "Galicja" jest pojęciem bardziej o charakterze kulturowym i historyczno-administracyjnym, niż geograficznym.

Po trzecim rozbiore (w drugim Austria nie brała udziału) Austrii przypadły następujące ziemie:

- *po lewej stronie Wisły*
 - woj. krakowskie - powiat proszowicki, cz. powiatu krakowskiego i lelowskiego (bez Lelowa),
 - woj. sandomierskie - powiat sandomierski, radomski, opoczyński, chęciński, wiślicki
- *po prawej stronie Wisły*
 - woj. sandomierskie - ziemia stężycka
 - woj. lubelskie - w całości
 - woj. podlaskie - część ziemi mielnickiej (bez Mielnika), drohiczyńskiej (bez Drohiczyzna)
 - woj. mazowieckie - ziemia liwska, pow. warszawski, pow. garwoliński i warecki, cz. woj, wareckiego.
- *po lewej stronie Bugu - woj brzeskie z dawnego W. Ks. Litewskiego*¹³⁹.

¹³⁶ J. Buda, *Stosunki samorządowe* [w:] „Dzieje Miasta Nowego Sącza”, pod redakcją Feliksa Kiryka i Stanisława Płyzy, Kraków 1993, s. 167.

¹³⁷ Red. J. Bardach, *Historia państwa i prawa Polski*, t.IV, Warszawa 1982, s. 10.

¹³⁸ Księstwo Halickie w X w, stanowiło samoistne państwo pod panowaniem książąt ruskich, później węgierskich. W 1206 r. król Węgier Andrzej II został królem Halicza i Włodzimierza – „Rex Galiciae et Lodomeriae”. Panował jednak tylko jeden rok. W latach 1918 – 1939 miasto należało do II Rzeczypospolitej (woj. stanisławowskie).

¹³⁹ T. Mencil, *Galicja* ..., op. cit., s.33.

Z ziem tych utworzono drugą część prowincji tzw. Galicję Zachodnią. W jej granicach mieściły się w przybliżeniu dzisiejsze województwa małopolskie i podkarpackie oraz przedwojenne województwa lwowskie, stanisławowskie i tarnopolskie.

Galicja była jednym z siedemnastu krajów koronnych monarchii austro-węgierskiej. Jej terytorium podzielono na obwody. Obwód sądecki rozciągał się pomiędzy wadowickim, krakowskim i tarnowskim, a południową granicą przylegał do Węgier. Był trzecim obwodem w Galicji. Posiadał dziewięć miast, sześćdziesiąt miasteczek i pięćset czterdzieści siedem wsi. Podzielony był na dwanaście powiatów (Nowy Sącz, Stary Sącz, Nowy Targ, Muszyna, Grybów, Ciężkowice, Czarny Dunajec, Krościenko, Limanowa, Tymbark, Gorlice, Biecz)¹⁴⁰.

Ogólna powierzchnia Galicji wynosiła ok 1356 mil², co klasyfikowało ją na drugiejj pozycji pod względem wielkości (po Węgrzech). Rozciągała się po północnej stronie Karpat. Terytorium to zamieszkiwało wiele narodów i grup etnicznych odrębnych kulturowo takich jak: Polacy, Litwini, Rusini, Żydzi, Cyganie, Łemkowie. Wielonarodowy charakter Galicji prowadził do licznych napięć społecznych i politycznych.

O geograficznym położeniu Galicji, Hipolit Stupnicki pisał w następujący sposób: *„Królestwo Galicji i Lodemeryi leży w północnej stronie gór karpaccich (-) i obejmuje przestrzeń 1.356 mil kwadratowych. Jest zatem co do rozciągłości drugą prowincją państwa austriackiego (-) graniczy: od zachodu z Szląskiem austrayckim i pruskim; od północy z królestwem polskim; od północno-wschodniej strony z Wołyniem i Podolem rosyjskim; od północno-wschodniej z Bukowiną, a od południa z Węgrami”*¹⁴¹. Powierzchnia Galicji po południowej stronie była górzysta, zaś po północnej równinna. Od wschodu do zachodu Galicji rozciągał się łańcuch Karpat o dł. ok 80 mil. Umiarkowany klimat sprzyjał rozwojowi rolnictwa, które było dominującym działem produkcji. Jakość gruntów była różnorodna w zależności od okolicy i położenia. Według spisu z 1856 r. w Galicji było pięć milionów osiemset tysięcy morgów gruntów ornych i trzy miliony czterysta tysięcy morgów łąk i pastwisk. Żyzne pastwiska położone były nawet na wysokości czterystu stóp nad poziomem morza¹⁴², co sprzyjało hodowli zwierząt pasterskich. Przyroda tego kraju była hojnie wyposażona przez naturę. Rozległe lasy zajmowały powierzchnie prawie dwóch milionów morgów. Mnóstwo rzek i potoków zapewniały odpowiednią wilgotność terenu. Zidentyfikowano ok. stu dwudziestu źródeł wód mineralnych. *„Najslawniejsze i najczęściej uczęszczane są źródła w Krynicy (żelaziste) w Lubieniu, Truskawcu i Szkle (siarczane)”*¹⁴³.

¹⁴⁰ H. Stupnicki, *Geograficzno – statystyczny opis królestwa Galicji i Lodemeryi*, Lwów 1864, s.59

¹⁴¹ H. Stupnicki, *Geograficzno...*, op. cit. s. 16.

¹⁴²Tamże, s.7-8.

¹⁴³Tamże, s.15.

Występowały na tej ziemi również liczne minerały np. ruda złota, srebra, miedzi i żelaza. Z kamieni na uwagę zasługiwały marmury, alabaster, granit, węgiel, glina, kreda, torf i inne¹⁴⁴. Jednak rząd austriacki nie interesował się losami tej dzielnicy, toteż popadała w coraz gorsze położenie. Galicja w porównaniu z innymi prowincjami była słabo uprzemysłowiona. Rolnictwo zaś opierało się głównie na przestarzałych metodach gospodarowania. Z powodu słabej edukacji wśród chłopów rolnictwo galicyjskie było nieefektywne. Roczna wartość produkcji rolnej wynosiła 194 miliony zł.¹⁴⁵. Brak możliwości zatrudnienia synów chłopów w przemyśle potęgował charakterystyczny dla galicyjskiego rolnictwa tzw. głód ziemi, czyli dalszy podział i tak już małych gospodarstw chłopskich pomiędzy synów. Produkcja tych małych gospodarstwa ledwo wystarczała na zaspokojenie własnych potrzeb. Niektóre regiony (np. Podhale) stały wręcz na krawędzi głodu, a wszystko to powodowało obniżenie kultury rolnej.

Pomimo swobody prowadzenia działalności gospodarczej oraz relatywnie gęstej (w porównaniu do ziem zaboru rosyjskiego) sieci kolejowej, „*Galicja była najslabiej rozwiniętym i najbiedniejszym krajem koronnym Austrii, co powodowało liczną emigrację, m.in. do Ameryki Północnej. (...) Przysłowiowa galicyjska bieda stała się przyczyną, dla której nazwę prowincji przekreślano na Golicja i Głodomeria*”¹⁴⁶.

Sytuacja gospodarcza i społeczna Galicji zależała w wielu wypadkach od aktualnej sytuacji politycznej, ale nie tylko, bo nie należy zapominać, że rozwój gospodarczy i przemiany społeczne są procesami ciągłymi. Generalnie okres lat 1815-1914 był na utraconych ziemiach polskich czasem ważnych przemian, choć kształtowanych powoli w cieniu historii (rewolucje i chaos nie służyły gospodarce). Na przestrzeni lat całkowicie zmienił się obraz społeczeństwa - miejsce stanów zajęły nowe warstwy, posiadające z czasem wspólną świadomość. W gospodarce, stosunki feudalne, zastąpiła wolność osobista chłopów i uwłaszczenie. Powoli kształtował się kapitalistyczny rynek preferujący przedsiębiorcze jednostki. Liczne materialne ślady intensywnego rozwoju miast galicyjskich przypominają o długich latach panowania Franciszka Józefa I Habsburga, zmarłego w 1916 r. cesarza Austrii od 1848 r. i "apostolskiego króla Węgier" od 1867 r.¹⁴⁷. Najważniejsze było jednak to, że w związku z liberalną polityką wewnętrzną Austro-Węgier na przełomie XIX i XX w., przejawom polskości w Galicji nie zagrażała polityka germanizacji, czy rusyfikacji, jak to miało miejsce w pozostałych zaborach. Galicja była obszarem na którym, najprężniej

¹⁴⁴Tamże, s. 17-18.

¹⁴⁵Tamże, s.8.

¹⁴⁶<http://www.mck.krakow.pl/page/mit-galicji>, mitgalicji.tumblr.com/galicjalodomeria.

¹⁴⁷W. Śliwiński, Muzeum Okręgowe w Nowym Sączu, http://www.muzeum.sacz.pl/51,19,O_Galicji.htm

działały polskie partie. Tu powstał ruch ludowy. Galicja okazała się również polskim Piemontem, od którego rozpoczęło się jednoczenie rozbitego państwa. Wynikało to z faktu, że na tereny te uciekali zagrożeni aresztowaniami polscy politycy i działacze z innych zaborów. Migracja ta okazała się niezwykle ważna, kiedy po odzyskaniu niepodległości młode państwo potrzebowało wykształconych kadr i doświadczonych polityków.

2. Autonomia Galicji

Upadek Wiosny Ludów przyczynił się w monarchii habsburskiej, do powrotu rządów absolutnych na kilkuletni okres. Jednak coraz silniejsze żądania narodów zamieszkujących rozległą monarchię, a także kilka klęsk militarnych wojsk austriackich w walkach z Włochami i w rywalizacji z Prusami, skłoniły monarchę do wprowadzenia sporych zmian w zarządzaniu państwem. Można powiedzieć, że lata 60 i 70 XIX wieku były ewolucją ustrojową w monarchii habsburskiej i przyniosły powstanie monarchii austro-węgierskiej. Kiedy cesarz Franciszek Józef przejmowała rządy w państwie, Austria znajdowała się w bardzo trudnej sytuacji¹⁴⁸. Aby nie dopuścić do wybuchu ruchów niepodległościowych, monarchia musiała pójść na kompromis wobec żądań ludów i narodów zamieszkujących w cesarstwie. Wyrazem tego kompromisu było stopniowe nadawanie autonomii poszczególnym częściom imperium. Dzięki nadawanej autonomii kraje wchodzące w skład monarchii Habsburgów zdobyły prawo do decydowania o sprawach wewnętrznych.

W encyklopedycznym znaczeniu termin „autonomia” oznacza *„prawo gwarantowane przez państwo grupie osób fizycznych (np. mniejszościom narodowym) lub osobie prawnej (np. uniwersytetowi) prawo do samodzielnego rozstrzygnięcia spraw wewnętrznych bądź regulowania stosunków wewnętrznych w określonych przez ustawy ramach podporządkowania państwu”*¹⁴⁹. Z kolei *„autonomia galicyjska”* oznacza *całości praw społeczno-politycznych, które Galicja uzyskała w latach 1860–73*¹⁵⁰.

¹⁴⁸ Austria przegrała kilka wojen na Zachodzie – z Francją i Piemontem, a także z Prusami. Na wschodzie stosunki z Rosją pogarszały się.

¹⁴⁹<http://encyklopedia.pwn.pl/haslo/autonomia;4010919.html> 15.04.2015, g.23.30

¹⁵⁰<http://encyklopedia.pwn.pl/haslo/autonomia;4010919.html> 15.04.2015, g.23.30

Nadanie autonomii poszczególnym prowincjom w tym również Galicji wymagało modyfikacji istniejącego wówczas prawa. 20 października 1860 r. cesarz Franciszek Józef I ogłosił Dyplom Październikowy¹⁵¹. Kilka miesięcy później wydano przepisy wykonawcze do Dyplomu czyli Patent Lutowy¹⁵². Według postanowień Dyplomu władza ustawodawcza została podzielona na:

- ogólnopaństwową - wykonywaną przez cesarza przy udziale Rady Państwa
- krajową - wykonywaną przez cesarza przy udziale sejmów krajowych¹⁵³.

Patent lutowy umocnił monarchię konstytucyjną, co spowodowało ograniczenie faktycznej roli sejmów krajowych, (władza sejmów była określona w Dyplomie). Można więc przypuszczać, że był to powód, dla którego Dyplom ten nie zadowolili Polaków (podobnie jak i Węgrów) aspirujących do posiadania własnego, niepodległego państwa. Mimo zmian wprowadzonych przez Patent lutowy, w Galicji podjęto na szeroką skalę akcję spolszczenia instytucji administracji, sądownictwa oraz szkolnictwa. Dochodziło jednak do sporów pomiędzy polskimi liberałami, a konserwatystami. Liberałowie uważali przyznane przez cesarstwo, uprawnienia dla Galicji za niewystarczające i stali na stanowisku, że tylko radykalne działania pozwolą na odzyskanie niepodległości. Konserwatyści zaś zachowując postawę lojalistyczną wobec władcy i monarchii liczyli, na rozszerzenie zakresu autonomii, a nawet na powstanie namiastki państwa polskiego w ramach monarchii habsburskiej. W tym celu 10 grudnia 1866 roku Sejm Krajowy Galicyjski zdominowany przez konserwatystów¹⁵⁴, obradujący pod przewodnictwem marszałka krajowego Leona Sapiehy przy liczbie posłów 127¹⁵⁵ uchwalił specjalny adres (list) do cesarza Franciszka Józefa I. Dokument kończył się zapewnieniem o lojalności Polaków - „*Przy Tobie, Najjaśniejszy Panie, stoimy i stać chcemy*”^{156/157}. Autorzy programu liczyli na powstanie, obok Austrii i Węgier, także namiastki państwa polskiego i w rezultacie trialistycznego (składającego się z trzech części)

¹⁵¹Dyplom Październikowy to akt prawny autorstwa Agenora Gołuchowskiego i jego współpracowników m.inn. Antoniego Szecsen, wydany 20 października 1860 r przez Józefa Franciszka stanowił rodzaj konstytucji. Dotyczył reformy administracyjnej Cesarstwa Austriackiego.

¹⁵²Patent Lutowy – konstytucyjny akt prawny autorstwa Antoniego Scherlinga, wydany w Austrii przez cesarza Franciszka Józefa I na początku 1861 r. Był aktem wykonawczym do wydanego wcześniej Dyplomu Październikowego. W praktyce jednak stanowił całkowicie odrębny dokument, drastycznie zmieniający ustalony w Dyplomie ustrój państwa - przywraca konstytucyjną monarchię i ogranicza rolę sejmów krajowych.

¹⁵³ Instytucjom politycznym w Galicji poświęcony jest kolejny rozdział.

¹⁵⁴Patrz tabela nr 6 "konserwatyści w Sejmie" s. 70.

¹⁵⁵Sprawozdania stenograficzne z posiedzeń Sejmu Krajowego Galicyjskiego Kadencja I sesja IV odbytych we Lwowie w dniach od 15 listopada do 10 grudnia 1866 r.”, z Drukarni E. Winiarza, Lwów 1866, s. 25.

¹⁵⁶Tamże, s.170.

¹⁵⁷Głosowanie w sprawie adresu było imienne na wniosek posła Krzeczunowicza. Na 126 posłów biorących udział w głosowaniu 84 opowiedziało się za adresem, 40 powiedziało "nie", a 2 wstrzymało się od głosu - Tamże s. 172

państwa habsburskiego¹⁵⁸. Do tego jednak nie doszło. Polacy, wiernie stojący przy monarchii austro-węgierskiej, otrzymali w kolejnych latach dokumenty rozszerzające zakres autonomii w Galicji (dla polskich liberałów przyznany zakres swobód był wciąż za mały). W urzędach i sądach galicyjskich wprowadzono w 1869 r. język polski. Polonizacji uległy również dwa główne uniwersytety w Krakowie i we Lwowie. W 1871 r. w stolicy (Wiedniu) powstał urząd Ministra ds. Galicji piastowany przez Polaka.

Autonomia w Galicji miała duże znaczenie dla Polaków. Zapewniała swobody narodowe - wzrost świadomości narodowej i społecznej wśród chłopów i mieszczaństwa zarówno polskiego, jak i ukraińskiego. Rozwijało się życie kulturowe, naukowe i narodowe. Szczególny wpływ na postawy moralne mieszkańców Galicji miały uroczystości patriotyczne, które oddziaływały również na postawy Polaków, pod zaborem rosyjskim i pruskim. Bardzo istotne było wykształcenie w społeczeństwie pewnych nawyków, jak choćby poszanowania dla prawa i postępowania zgodnego z przepisami. Kiedy po latach udręki Polska odzyskała niepodległość, to właśnie z Galicji rekrutowali się pierwsi urzędnicy. Na mocy wymienionych wyżej dwóch dokumentów władza polityczna w Galicji dzieliła się na:

- rządową - czyli państwową sprawowaną przez namiestnika mianowanego przez cesarza, wraz z podległym mu aparatem urzędniczym,
- autonomiczną – sprawowaną przez Sejm Krajowy i samorządy.

W czterdziestoletnim okresie funkcjonowania autonomii galicyjskiej, urzędy krajowe i rządowe zajmowali głównie polscy arystokraci (Leon Sapieha - marszałek krajowy w latach 1861-73, Agenor Gołuchowski - wielokrotny namiestnik Galicji, Alfred Potocki, Ludwik Wodzicki i inni). Dzięki autonomii w Galicji powstały nieporównywalnie korzystniejsze niż w innych zaborach warunki prowadzenia normalnego życia politycznego (nawet działalności partii politycznych), rozwoju polskiej oświaty, nauki, literatury i sztuki. W latach 1864- 1914 Galicja stała się głównym ośrodkiem polskiego życia narodowego. Była jedyną dzielnicą Polski, gdzie można było oficjalnie zakładać i rozwijać polskie placówki kulturalne i naukowe (np. polskie uniwersytety. W tym czasie powstała krakowska Akademia Umiejętności).

¹⁵⁸ Muzeum Historii Polskiej - <http://www.muzhp.pl/kalendarium/1516/list-galicyjskiego-sejmu-krajowego-do-cesarza-austriackiego-1866-12-10.html>.

3. Reformy administracyjne i instytucje polityczne autonomicznej Galicji z wyszczególnieniem pozycji Nowego Sącza

Przeszkodą w funkcjonowaniu administracji szczególnie lokalnej był wielonarodowy charakter państwa i jego rozległy obszar. Z tego względu reformy skupiały się przede wszystkim na niemieckojęzycznej części monarchii i Czechach przy uwzględnieniu specyfiki i szczególnej pozycji Węgier. Natomiast pozostałe posiadłości (we Włoszech, Niderlandy i Belgia) pozostawały pod władzą lokalnych gubernatorów i namiestników.

Cesarstwo austriackie zostało - co do zasady - podzielone na gubernie oraz powiaty.

Po pierwszym rozbiore z ziem polskich za panowania cesarzowej Marii Teresy¹⁵⁹ utworzono Galicję Wschodnią. Administrowanie prowincją powierzono gubernatorowi z gubernium z siedzibą we Lwowie. Już w grudniu 1773 r. podzielono kraj na sześć cyrkułów i pięćdziesiąt dziewięć okręgów. Przez około 95 lat cyrkuł był podstawową jednostką rządowej administracji terenowej w Galicji.

Dotychczasowe uprawnienia obowiązujące na ziemiach objętych prowincją, zastąpiono prawem cesarskim, jednolitym dla całego państwa. Językiem urzędowym był język niemiecki (za wyjątkiem Węgier). Ziemie pod zaborem austriackim poddane zostały rządowi centralistycznym i policyjnym monarchii austriackiej. Na czele Galicji stał gubernator mianowany przez cesarza i w jego imieniu sprawował władzę. Gubernator kierował urzędem zwanym Gubernium. Siedzibą Gubernatora Galicji i Gubernium był Lwów. Gubernatorowi podlegali z kolei starostowie, kierujący tzw. cyrkułami (województwa). Szybko zaczęto upraszczać taką strukturę administracji. W 1774 r. dokonano pierwszego podziału administracyjnego Galicji utworzono 6 obwodów i 19 powiatów. Powiat sądecki podległy był okręgowi wielickiemu¹⁶⁰. Całą reformę wzorowano na rozwiązaniach zapożyczonych z krajów austriacko-czeskich. Zniesiono dawny samorząd szlachecki, wprowadzając jego namiastkę w postaci sejmu stanowego we Lwowie, złożonego z przedstawicieli czterech stanów: magnatów, szlachty, rycerzy, duchowieństwa.

Józef II w 1782 r. połączył 12 rządów (kancelarie nadworne poszczególnych krajów) w 6 guberniów (za wyjątkiem Węgier) utworzono gubernie i mniejsze starostwa. Gubernie

¹⁵⁹Przejęła władzę po ojcu Karolu VI, panowała w latach 1745-170 jako niekoronowana cesarzowa Austrii, wcześniej od 20 października 1740 r. była królowa Węgier, królową Czech i arcyksiężną Austrii.

¹⁶⁰J. Buda, *Stosunki samorządowe...*, op.cit.

podzielono na cyrkuły, cyrkuły na starostwa, a te na urzędy obwodowe¹⁶¹. Reforma ta miała swoje przełożenie na podział administracyjny Galicji. Utworzono osiemnaście nowych okręgów zwanych cyrkułami w skład których wchodziły dominia.

Z ziem polskich, które pozyskała Austria po III rozbiorze utworzono nową prowincję o nazwie Galicja Zachodnia. Według zamierzeń Franciszka II, prowincja ta miała się stać wzorem prawidłowej organizacji i dobrej administracji. W administracji monarchii austriackiej podstawową rolę spełniały urzędy cyrkularne, a cesarz podkreślał, że *"prawidłowy zarząd każdej prowincji zależy szczególnie od właściwej obsady tych podstawowych urzędników działających na peryferiach prowincji"*¹⁶². W celu zapewnienia najlepszej obsady tych stanowisk, rozpisano wezwania do wszystkich prowincji austriackich aby zgłaszali się kandydaci na stanowisko starostów cyrkularnych. Spośród zgłoszonych kilkudziesięciu kandydatów, Dyrektorium wyłoniło tylko siedmiu z Galicji Wschodniej. Cesarz jednak zatwierdził zaledwie pięciu, aby nie pozbawić Starej Galicji najlepszych urzędników. Skład starostwa uzupełniono kandydatami ze Śląska, Czech i Moraw (o wyborze kandydata decydowała znajomość języka polskiego, słowackiego lub czeskiego). Analogicznego wyboru dokonano w odniesieniu do komisarzy cyrkułowych. Z dotychczasowych komisarzy krajowych cesarz Franciszek II nie zatwierdził Józefa Kochanowskiego dawnego urzędnika departamentu spraw zagranicznych kancelarii Stanisława Augusta (był to jedyny Polak kandydujący na to stanowisko). W tym czasie w Galicji Wschodniej zmniejszono obsadę starostw cyrkularnych z czterech do trzech komisarzy, a "wygospodarowaną nadwyżkę" przekazano do Galicji Zachodniej. Urzędników niższego szczebla w starostwach miał wybierać urzędujący komisarz głównie z personelu dawnego komisariatu krajowego, a na stanowiska nieurzędnicze (np. woźny, goniec) polecono zatrudniać wysłużonych żołnierzy i podoficerów austriackich.

Cyrkuł nowosądecki był największym w Galicji Zachodniej, a Nowy Sącz stał się siedzibą cyrkułu¹⁶³. Ogólnie miasta zostały podzielone na trzy grupy - miasta królewskie¹⁶⁴, miasta municypalne, miasta z własnym magistratem. Nowy Sącz trafił do trzeciej grupy, a więc tych, którymi zainteresowanie władz było najmniejsze. Niemniej jednak w miastach

¹⁶¹A. Górak, *Kancelaria organów władzy w Galicji*, http://www.academia.edu/8860998/Kancelaria_organówwładzywGalicji, (pobrano 9.04.2015, g.23.45).

¹⁶²T. Mencil, *Galicja...*, op. cit. s.40.

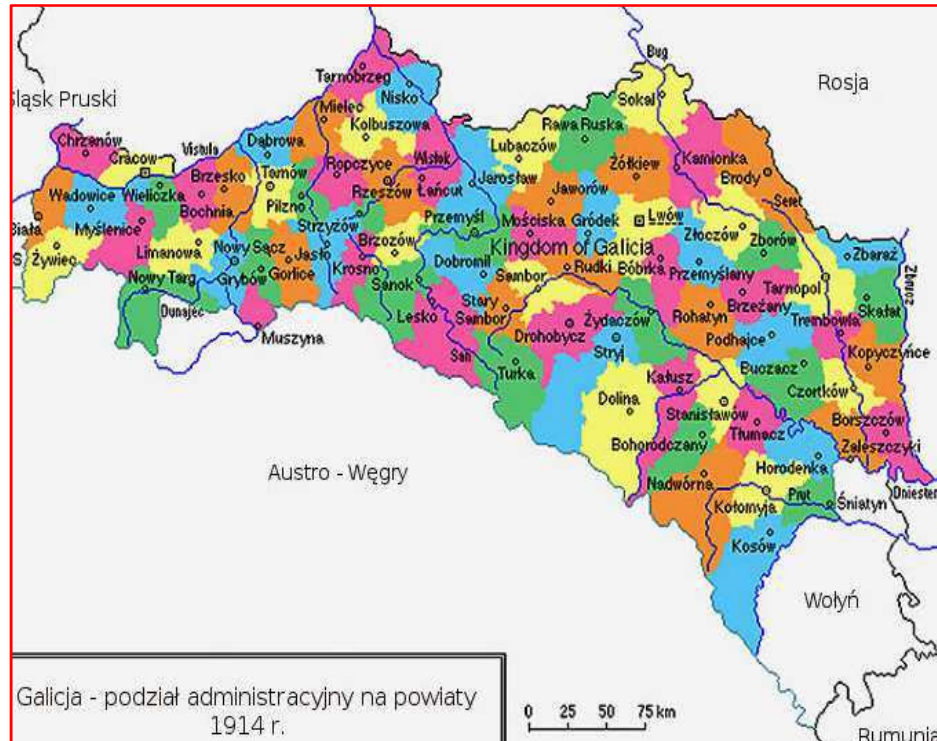
¹⁶³S. Grodziski, *Historia ustroju społeczno-politycznego Galicji 1772-1848*, Wrocław 1971, s. 281-284

¹⁶⁴Tylko te które przywileje otrzymały od cesarza.

tych nastąpiła likwidacja polskiego samorządu miejskiego, a rozpoczęto intensywne ustanawianie zaborczych form zarządzania miastem.

Pierwszy tymczasowy podział administracyjno-finansowy, terenu okupowanego przez Austrię przeprowadzono w lutym 1796 r. Utworzono osiem egzackcji podatkowych (krakowska obejmowały województwo krakowskie oraz powiat wiślicki i chęciński z województwa sandomierskiego) i prawdopodobnie dwanaście dystryktów/okręgów¹⁶⁵. Granice dystryktów odpowiadały dotychczasowym podziałom administracyjnym na województwa, ziemie i powiaty w państwie polskim. Ważnym wydarzeniem administracyjnym dotyczącym struktur terytorialnych było połączenie w 1803 r. obu prowincji (Galicii Wschodniej i Zachodniej) w jeden kraj nazwany królestwem Galicji i Lodomerii z Wielkim Księstwem Krakowskim¹⁶⁶. Nową Galicję podzielono na 17 obwodów - krakowski, wadowicki, sądecki, tarnowski, rzeszowski, sanocki, przemyski, żółkiewski, lwowski, złoczewski, samborski, brzeżański, stryjski, stanisławowski, kołomyjski, tarnopolski i czortowski. Obwody dzieliły się na powiaty. Trzecia reforma administracyjna odbyła się w 1867 r. cyrkule podzielono na powiaty. W granicach cyrkulu sądeckiego powstały cztery powiaty: sądecki, nowotarski, grybowski¹⁶⁷ i limanowski. Podział ten przetrwał do początków XX w.

Rys. 10. Podział Galicji na powiaty.

źródło:
R. Piżnowski, *Rys historyczny administracji państwowej w Stanisławowie*,
<http://stanislawow.net/administracja.htm>

¹⁶⁵ T. Mencil, *Galicja...*, op. cit. s.31-32.

¹⁶⁶ "Wielkim Księstwem Krakowskim" stało się terytorium Wolnego Miasta Krakowa włączone do Austrii w 1846 r.

¹⁶⁷ Zlikwidowany w 1932 r.

4. Funkcje i kompetencje organów władzy działających w Galicji

Na obszarach krajów koronnych w tym również w Galicji funkcjonowały dwa rodzaje instytucji politycznych: rządowe nieautonomiczne i samorządowe autonomiczne. Pewien problem w tej kwalifikacji stanowi Rada Szkolna Krajowa skupiająca zarówno przedstawicieli rządowych jak i nie rządowych. W Galicji Rada Szkolna zaliczana była do władz autonomicznych i oceniana jako duże osiągnięcie autonomicznej Galicji.

4.1. Władze rządowe

Połączeniu obu Galicji cesarz zdecydował, aby każda miała swoje gubernia (Wschodnia we Lwowie, a i Zachodnia w Krakowie) choć początkowo projektowano tylko jedno. Zarządzenie gubernium krakowskim, cesarz powierzył dotychczasowemu referentowi do spraw Galicji Margelikowi, mianując go komisarzem urzędującym w Galicji Zachodniej¹⁶⁸. Nowe gubernia miało być zorganizowana na podstawie wytycznych opracowanych przez Dyrektorium i zatwierdzonych w formie instrukcji przez cesarza. Zgodnie z wytycznymi przedmiotowej instrukcji, gubernium krakowskie miało się składać z gubernatora, wicegubernatora i dziesięciu radców. Cesarz jednak ograniczył jego skład do gubernatora i siedmiu radców¹⁶⁹. Pierwszym zadaniem komisarza było podzielenie nowej prowincji na cyrkuły i obsada personelu. Cesarz przydzielił komisarzowi Margelikowi początkowo tylko czterech radców, wśród których najwyższej oceniany był Bauma z uwagi na znajomość języka polskiego i stosunków politycznych Polski.

4.1.1. Minister ds. Galicji

Minister do spraw Galicji nazywany był również ministrem bez teki. Urząd ministra utworzono w 1871 r., ale postulaty stworzenia takiej instytucji sięgały czasów Wiosny Ludów¹⁷⁰. Dla polskich polityków instytucja ta była najważniejsza w całej monarchii austro-

¹⁶⁸ T. Mencil, *Galicja*..., op. cit., s.39.

¹⁶⁹ Tamże, s.39.

¹⁷⁰ D. Szyczak, *Ministerstwo dla spraw Galicji 1871-1918. Dzieje instytucji*, <http://www.viennapan.org/index.php/pl/kronika-wydarzen/2009/192-pl/sprawozdania-z-wydarzen/2009411-ministerstwo-dla-spraw-galicji-1871-1918>, pobrano 09.06.2015 r., g.19.57.

węgierskiej. Była to stała funkcja w rządzie wiedeńskim sprawowana przez Polaków. Minister bez teki wchodził w skład austriackiej Rady Ministrów¹⁷¹. Pierwszym ministrem do spraw Galicji został Kazimierz hr. Grocholski. Minister opiniował wszystkie projekty aktów prawnych dotyczące tej prowincji. Dzieje Ministerstwa nie są zbyt dobrze rozpoznane (nawet współcześnie) ponieważ archiwum Ministerstwa zostało doszczętnie zniszczone podczas II Wojny Światowej¹⁷².

4.1.2. Namiestnik Galicji

Namiestnik Galicji to organ władzy monarszej, który działał latach 1849–1918. Był mianowany i odwoływany przez cesarza, ale nominację namiestnika uzgadniano z przywódcami Koła Polskiego w wiedeńskiej Radzie Państwa (najczęściej byli to utytułowani przedstawiciele ugrupowań konserwatywnych). Reprezentował cesarza w terenie. Podlegał rządowi centralnemu i ponosił odpowiedzialność przed nim, jak również przed cesarzem za powierzone mu zadania. Był zwierzchnikiem administracji rządowej w kraju i sprawował nadzór nad władzami autonomicznymi - podlegali mu starostowie. Jego siedzibą było miasto Lwów. Po utworzeniu w 1861 r. Sejmu Krajowego organizował wybory, przedstawiał cesarzowi uchwały sejmu z propozycją przyjęcia lub odmowy. Posiadał prawo inicjatywy ustawodawczej i kierował przeprowadzaniem wyborów do Sejmu Krajowego. Namiestnik składał Sejmowi Krajowemu sprawozdanie z działalności administracji rządowej. Jednocześnie został zobowiązany do odpowiadania na interpelacje posłów. Od lat sześćdziesiątych XIX w. urząd namiestnika piastowali Polacy.

4.2. Władze autonomiczne

Patent lutowy z 1861r. wprowadził w poszczególnych krajach koronnych autonomiczne organy władzy i administracji. Dzielily się one na krajowe tzw. sejmy krajowe oraz samorządowe - samorząd powiatowy (istniejący wyłącznie w czterech krajach: Czechach, Galicji, Styrii i Tyrolu) i samorząd gminy. Władze autonomiczne stanowiły:

¹⁷¹Ministrów i Radę Ministrów opisano w rozdziale "Rada Ministrów".

¹⁷²Tamże.

- Sejm Krajowy z siedzibą w Lwowie - główny organ władz samorządowych,
- Wydział Krajowy – organ wykonawczy Sejmu Krajowego,
- Rada Szkolna Krajowa – nadzorowała oświatę za wyjątkiem uniwersytetów, które podlegały bezpośrednio Ministerstwu Oświaty w Wiedniu. Na jej czele stał z urzędu namiestnik, zastępowany z reguły przez wiceprezesa Rady,
- Organy samorządu terytorialnego – rady powiatowe i rady gminne,
- Prezydenci miast (Lwowa i Krakowa), naczelnicy miast i wójtowie – organy wykonawcze samorządu terytorialnego¹⁷³.

4.2.1. Sejm Krajowy Galicyjski

Sejm Krajowy Galicyjski pierwszej kadencji, rozpoczął obrady we Lwowie 15 kwietnia 1861 r. o godz. 12³⁰ „O godzinie 12^{1/2} z południa zgromadziło się w Sali sejmowej 129 posłów. Naczelnik rządu krajowego Wiceprezydent JW. Karol Mosch otworzył Sejm...”¹⁷⁴. Siedzibą Sejmu Krajowego Galicyjskiego jak wyżej wspomniano był Lwów. Coroczne zwoływanie Sejmu Galicyjskiego należało do przywilejów cesarza. Cesarz mógł również odraczać i zamykać sesje sejmowe. Sesjom przewodniczył pochodzący z nominacji cesarskiej marszałek krajowy. Cesarz mianował również zastępcę marszałka, ale ten pochodził z członków Sejmu (§4 Statutu Krajowego Galicyjskiego).

Uchwały sejmowe zapadały zwykłą większością głosów. Jedynie ważne sprawy jak np. zmiany statutu krajowego wymagał większości kwalifikowanej. Warunkiem ważności uchwały sejmu galicyjskiego było uzyskanie sankcji cesarza.

Pierwsza sesja tego sejmu trwała tylko dwanaście dni i zaczęła się od tego, że posłowie zażądali zniesienia niemczyzny, oraz odrębnej ustawy gminnej¹⁷⁵. Z kolei III sesja tej kadencji, (od końca listopada 1865 roku aż do końca kwietnia 1866) była dla posłów najbardziej pracowita. Sejm opracowywał szereg projektów ustaw do samorządu lokalnego (mimo iż pracował w nieprzychylniej dla siebie atmosferze i nie miał żadnej pewności, czy dokumenty te otrzymają sankcję cesarską). Kolejne kadencje cechowały się równie intensywną pracą Sejmu. Do wybuchu I Wojny Światowej odbyło się dziesięć kadencji

¹⁷³ Instytucje polityczne poddano szczegółowej analizie w rozdziale „Instytucje autonomii galicyjskiej” i w rozdziale „Organy władzy w cesarstwie austro-węgierskim”.

¹⁷⁴ „Sprawozdania stenograficzne z posiedzeń Sejmu krajowego galicyjskiego odbytych we Lwowie w dniach od 15 do 26. Kwietnia 1861 r.”, z Drukarni E. Winiarza, Lwów 1861, s. 1.

¹⁷⁵ F. Konieczny – Samorząd galicyjski [w] *"Dzieje administracji w Polsce w zarysie"*, <http://www.nonpossumus.pl/>.

Sejmu przy czym kadencje dzieliły się na sesje, a w sesji odbywało się od kilku do kilkudziesięciu posiedzeń¹⁷⁶.

Poniżej przedstawiono wykaz kadencji Sejmu Galicyjskiego i jego posiedzeń sporządzony na podstawie sprawozdań stenograficznych z posiedzeń tego sejmu:

Kadencja I 1861 – 1866 - 4 sesje

15-26 kwietnia 1861 r.

12 stycznia 1863 r.

1865-1866 r. (40 posiedzeń)

19 listopada 1866 r.

Kadencja II 1867 – 1869 - 3 sesje

1867 (posiedzeń 10)

1868 (posiedzeń 34)

15 września 1869

Kadencja III 1870-1876 - 7 sesji

1870 r. (11 posiedzeń)

1871 (24 posiedzenia)

1872 r. (23 posiedzenia)

1873-74 r. (24 posiedzenia)

1874 r. (23 posiedzenia)

1875 r. (34 posiedzenia)

1876 r. (24 posiedzenia. Od 1876 r. sprawozdania stenograficzne z posiedzeń Sejmu zawierały również indeks osób i przedmiotów))

Kadencja IV 1877 - 1882 – 5 sesji

1877 r. (15 posiedzeń)

1878 r. (25 posiedzeń)

1880 r. (brak informacji o liczbie posiedzeń zapisano tytule „uchwały”)

1881 r. (21 posiedzeń)

1882 r. (brak informacji o liczbie posiedzeń zapisano tytule „uchwały”)

Kadencja V 1883-1888– 6 sesji

1883 r. (24 posiedzenia)

1884 r. (25 posiedzenia)

1885/6 r. (24 posiedzenia)

1886/7 r. (19 posiedzeń)

1887/8 r. (31 posiedzeń. Sprawozdania w dwóch tomach, każdy zawiera indeks osób i przedmiotów)

1888/9 r. (40 posiedzeń w dwóch tomach jw.)

Kadencja VI 1889-1895 - 6 sesji

10 października do 26 listopada 1889 r. (28 posiedzeń)

14 października do 29 listopada 1890 r. (29 posiedzeń)

¹⁷⁶ Z każdej sesji zostało spisane sprawozdanie stenograficzne, które od 1876 r. zawierały również alfabetyczny wykaz posłów z podaniem informacji w jakiej sprawie dany poseł zabierał głos.

03 marca do 09 kwietnia 1892 (25 posiedzeń)
1982/83 – 09-28 września 1892 r. i 24 kwietnia do 20 maja 1893 (25 posiedzeń. Sprawozdania w dwóch tomach, jw.)
10 stycznia do 17 luty 1894 r. (23 posiedzenia)
28 grudnia 1894 do 09 luty 1895 (21 posiedzeń)

Kadencja VII 1896–19001 - 6 sesji

28 grudnia 1895 r. do 8 lutego 1896 r. (26 posiedzeń)
28 grudnia 1896 do 15 luty 1897 (15 posiedzeń)
28 grudnia 1897 do 22 luty 1898 (18 posiedzeń)
28 grudnia 1898 do 24 marca 1899 (24 posiedzenia)
28 grudnia 1899 do 05 maja 1900 (19 posiedzeń)
18 grudnia 1900 do 09 lipca 1901 (16 posiedzeń)

Kadencja VIII 29002-1907 - 3 sesje

28 grudnia 1901 do 12 lipca 1902 (47 posiedzeń.)
1904/05 – od 30 września do 12 listopada 1904 i od 10 października do 24 listopada 1904 r. (61 posiedzeń)
14 lutego do 19 marca 1907 r. i od 16 września do 12 października 1907 r. (39 posiedzeń)

Kadencja IX 1908-1913 – 1 sesja

1908 – 1913 (Sejm zbierał się 6 krotnie łącznie 122 posiedzenia w 5 tomach każdy tom zawiera indeks osób i przedmiotów – pierwsze obrady sejmu odbyły się 15.09-5.11.1908, a ostatnie w dniach 18.03-2.04.1913r.

Kadencja X 1913-914 – 1 sesja

1913-1914 (sejm obradował od 05 grudnia 1913 do 14 marca 1914 r.).

(źródło: opracowanie własne na podstawie stenogramów z posiedzeń Sejmu galicyjskiego)

Zgodnie ze Statutem Krajowym Galicyjskim z roku 1861, Sejm krajowy składał się ze stu pięćdziesięciu członków:

- 3 arcybiskupów lwowskich,
- 2 biskupów przemyskich
- 1 biskupa tarnowskiego,
- 1 biskupa stanisławowskiego,
- 2 rektorów (Uniwersytetu Krakowskiego i Lwowskiego),
- 141 posłów wybieranych.

U schyłku XIX w wirylistów było dwunastu (3 arcybiskupów lwowskich, 5 biskupów, prezes Akademii Umiejętności w Krakowie, rektorzy uniwersytetów w Krakowie i Lwowie, rektor Politechniki Lwowskiej). Natomiast posłów wybieranych nadal było stu czterdziestu

jeden¹⁷⁷, ale od 1900 r., zwiększono liczbę posłów w kurii miast większych do dwudziestu ośmiu tym samym ogólna liczba posłów wybieranych wynosiła 149 (z wirylistami których było w tym okresie jedenastu Sejm liczył 160 członków). Ich kadencja trwała sześć lat.

Sejm posiadał inicjatywę ustawodawczą w sprawach krajowych. Jednak do uchwalenia ustawy potrzebna była zgoda nie tylko Sejmu, ale również cesarza. Wnioski o wydanie ustawy odrzucone przez Sejm lub cesarza nie mogły być powtórnie przedłożone na tej samej sesji (§17 Statutu). Ustawodawstwo krajowe obejmowało: zmianę przepisów Statutu Krajowego oraz przepisy z zakresu spraw tzw. kultury krajowej (rolnictwo, leśnictwo, regulacja wód, melioracja, ustrój agrarny), budowli publicznych (wznoszonych na koszt kraju), budżetu, akty wykonawcze do ustaw ogólnokrajowych (uzupełnienie i szczegółowa regulacja)

Prawo wyborcze opierało się na systemie kurialny, tzn., że wybory do sejmu odbywały się w czterech kuriach, które miały ogólnie ustaloną liczbę mandatów:

- Kuria posiadłości większych – 2200 właścicieli dóbr ziemskich (głównie arystokracja i ziemiaństwo) – wybierało 44 posłów – 1 mandat na 52 wyborców,
- Kuria większych miast – ok. 20 tys. zamożnych mieszczan z kilku miast – wybierało 20 posłów, a od 1900 r. 28 posłów – 1 mandat na ok. 1tys. wyborców,
- Kuria izb handlowych i przemysłowych – 120 członków izb i korporacji handlowo-przemysłowych – wybierało 3 posłów -1 mandat na 40 wyborców,
- Kuria gmin mniejszych (późniejsza nazwa z gmin wiejskich)¹⁷⁸ - 5000 tys. bogatych chłopów wybierało w drodze pośredniej 74 posłów – 1 mandat na ok. 9 tys wyborców.

W wyniku funkcjonującego systemu kurialnego faktyczne prawo wyborcze posiadała niewielka część społeczności galicyjskiej. W dodatku bogatsze sfery społeczne, zwłaszcza arystokracja posiadały zdecydowane (nieproporcjonalne w stosunku do innych) wpływy na skład sejmu. Wyborcy I kurii stanowili zaledwie 0,4% ogółu wyborców, a w sejmie posłowie tej kurii stanowili 28,4% ogółu parlamentarzystów. Arystokracja posiadała także przewagę w kurii gmin wiejskich. Tylko nielicznym chłopom udawało się zdobyć mandat. Widać z tego, że system kurialny był zawyły i promował najbogatsze warstwy społeczne. Nawet w IV kurii prawo wyborcze wyznaczała wielkość płaconego podatku, a wybory były

¹⁷⁷ W I sesji I kadencji Sejmu posłów było mniej tylko 129 , w drugiej sesji było już 141posłów.

¹⁷⁸ W kuriach miejskich i wiejskich prawo wyborcze mieli tylko zamożni mieszczanie i chłopci – S. Kieniewicz, Historia Polski 1795-1918, Warszawa 1968, s.295.

pośrednie tak samo jak w kurii II. Z kolei w kurii I prawa wyborcze posiadały także kobiety (pośrednio przez męża lub pełnomocnika). Zatem system kurialny sprzyjał nurtowi konserwatywnemu. W dalszej części tej pracy przeprowadzono analizę, której celem było zbadanie zachowań politycznych panujących w Sejmie, obserwując liczebność poszczególnych grup posłów (np. właściciele dóbr, włościanie, duchowieństwo, prawnicy) występujących w kuriach sejmowych.

Z ogólnej teorii konserwatyzmu wiadomo, że niektóre grupy społeczne, a nawet zawodowe uznawane są za typowe dla nurtu konserwatywnego np. bogate ziemiaństwo, duchowieństwo, prawnicy. Myśl tę wykorzystano do badania mającego ocenić czy Sejm Galicyjski pozostawał pod wpływami ugrupowań konserwatywnych. Przeprowadzono zatem analizę pod kontem liczebności poszczególnych grup zawodowych (profesji) występujących w Sejmie. Do badania wykorzystano stenogramy z posiedzeń sejmu.

Tabela 5. Analiza grup posłów występujących w Sejmie Krajowym Galicyjskim

Kadencja sejmowa	Wiryliści		Kuria	Ogólna l. posłów w kurii	Posłowie					
	Ogółem	Duchowni			właściciele dóbr	włościanie	naukowcy	duchowieństwo	prawnicy	przemysłowcy i handlowcy
Kaden. I 1861-1867	9	7	Posiadłości większych	44	29 0	0	1	7	0	7
			Miast i Izba Handlu	23	3 0	0	0	8	5	7
			Gminy mniejsze	74	5 28	1	25 ¹⁷⁹	7	0	8
Kaden. II 1867-1869	9	7	Posiadłości większe	44	35 0	1	0	4	0	0 ¹⁸⁰
			Miast i Izby HiP	23	1 0	1	0	9	4	7
			Gminy mniejsze	74	10 29	0	11	4	0	7 ¹⁸¹
Kaden. III 1870-1876	9	7	Posiadłości większych	44	38 0	0	1	2	0	3
			Miast i Izby	23	3	1	1	9	1	4 ¹⁸²

¹⁷⁹ Łącznie rzymsko-katolickich i greko-katolickich, dot. to wszystkich pozycji.

¹⁸⁰ Dla 2 okręgów brak danych.

¹⁸¹ Dla 12 okręgów w tym dla okręgu Nowy Sącz i Gorlice brak danych.

¹⁸² Dla 4 okręgów brak danych.

			HiP		0					
			Gm. wiejskie	74	10 32	1	13	5	0	13
Kaden. IV	9	7	Posiadłości większych	44	36 0	1	0	5	1	1
			Miast i Izby HiP	23	6 0	3	0	5	1	8
			Gmin mniejszych	74	16 22	0	16	8	0	12
Kaden. V	9	7	Posiadłości większych	44	35 0	1	0	6	1	1
			Miast i Izby HiP	23	6 0	3	0	6	3	5
			Gmin mniejszych	74	16 20	0	18	10	0	9
Kaden. VI	9	7	Posiadłości większe	44	34 0	3	1	3	0	4
			Miast i Izby HiP	23	6 0	4	0	6	4	3
			Gmin wiejskich	75	41 6	1	5	11	0	11
Kaden. VII	10	9	większych posiadłości	44	34 0	3	1	3	0	3
			Miast i Izby HiP	23	5 0	3 ¹⁸³	0	8	2	5
			Gm. wiejskie ¹⁸⁴	74	41 6	2	5	10	0	10
Kaden. VIII 1902- 1907	11	10	Posiadłości większe	44	30	5	0	7	0	2
			Miast i Izby HiP	31	4 0	2	2	13	4	6
			Gm. wiejskie	74	32 11	0	9	14	0	8
Kaden. IX 1908- 1913	11	9	Posiadłości większe	44	33 0	4	0	7	0	0
			Miast i Izby HiP	31	6 0	6	1	11	1	6
			Gm. wiejskie	74	26 15	0	3	12	3	15 ¹⁸⁵

¹⁸³ Do naukowców zaliczono również dwóch literatów Adama Asnyka i Tadeusza Romanowicza.

¹⁸⁴ Zlikwidowano obwody wyborcze, pozostawiono tylko okręgi wyborcze przy czym okręg wyborczy pokrywał się z „powiatem politycznym” „W badanym przypadku był to Nowy Sącz.

¹⁸⁵ W tym aż 7 lekarzy.

Kaden. X 1913/1 4	11	9	Posiadło ści większy ch	44	28 0	3	0	8	0	5
			Miast i Lzb HiP	31	4 0	1	0	14	3	9
			Gm. wiejskie h	74	20 14	1	6	23	0	10

Źródło: opracowanie własne sporządzone w oparciu o analizy stenogramów z posiedzeń Sejmu Krajowego Galicyjskiego.

Przeprowadzona powyżej analiza pozwala stwierdzić, że scenę polityczną Sejmu Krajowego Galicyjskiego kształtowało wywodzące się z magnaterii stronnictwo konserwatywne. Przy założeniu, że do konserwatystów zaliczono te grupy społeczne, którym najbardziej zależało na utrzymaniu stanu istniejącego tj.: - duchowieństwo – 9,37%, prawników – 28,12%, właściciele dóbr – 32,25% - to należy stwierdzić, że 79,11% Sejmu stanowili konserwatyści. Z analizy sprawozdań z posiedzeń Sejmu Krajowego Galicyjskiego wynikało również, iż nurt konserwatywny w Sejmie, na przestrzeni wszystkich 10 kadencji, był trendem wzrostowym. Wynik tego badania przedstawiono w tabeli poniżej i na wykresie.

Rys.11. Strona tytułowa sprawozdania Sejmu Krajowego.

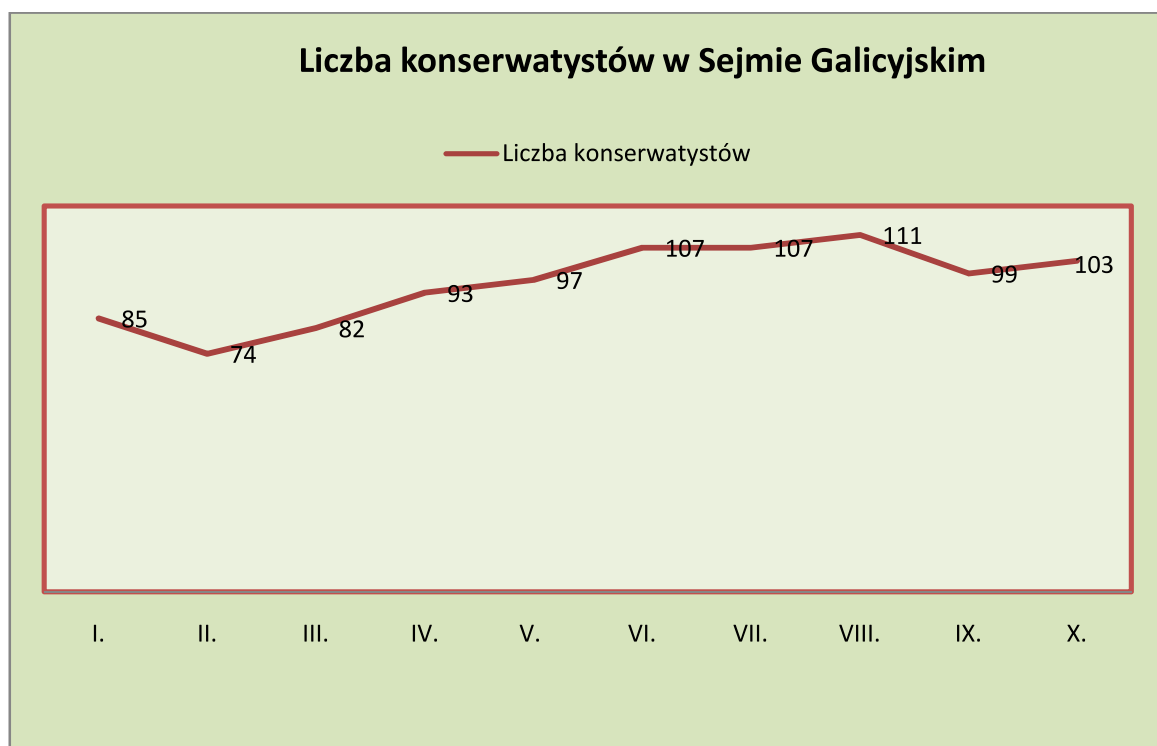
Źródło: Cyfrowa Biblioteka Jagiellońska

Tabela 6. Konserwatyści w Sejmie Galicyjskim.

Kadencja sejmiku	Liczba konserwatystów w Sejmie krajowym
I.	85
II.	74
III.	82
IV.	93
V.	97
VI.	107
VII.	107
VIII.	111
XIX.	99
X.	103

Źródło: opracowanie własne na podstawie sprawozdań z posiedzeń Sejmu Krajowego Galicyjskiego

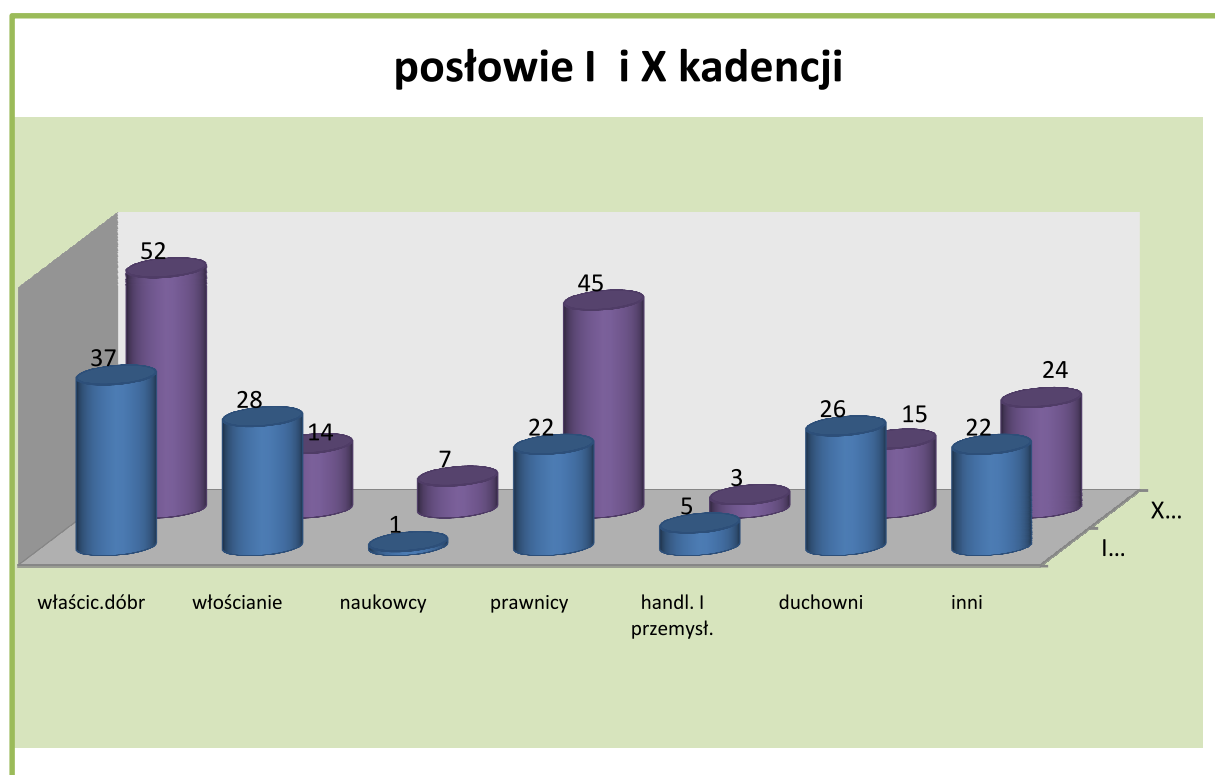
Wykres nr 5. Konserwatyści w Sejmie Krajowym Galicyjskim.

Źródło: oprac. własne

Ta krótka analiza pokazuje, że ugrupowanie konserwatywne z każdym rokiem wzrastało w siłę. Posłów o poglądach konserwatywnych przybywało kosztem posłów o poglądach liberalnych (socjaliści w ogóle nie byli reprezentowani w Sejmie zwłaszcza w kurii gmin wiejskich. Z tego względu ubyło włościan, a przybyło o ok. 51% prawników i o ok. 28% właścicieli dóbr. Dominująca była grupa bogatych właścicieli ziemskich (właścicieli dóbr) do której zaliczali się m.in. Józef Dietl, książę Adam Sapieha, książę Lubomirski, hr. Adam Potocki inne znane postacie życia społecznego i politycznego. Poniższy wykres przedstawia w ujęciu liczbowym zmiany jakie zaszły w poszczególnych grupach posłów pomiędzy I a X kadencją Sejmu.

Wykres nr 6. Posłowie I i X kadencji Sejmu Krajowego Galicyjskiego.

Źródło: oprac. Własne.

Dla przyszłych władz polityczno-administracyjnych niepodległej Polski istotne znaczenie miały decyzje Sejmu z okresu pomiędzy 1909 r. a 1918 r. zatem wnikliwiej analizie należało poddać X kadencję Sejmu Krajowego. Jak wykazało wcześniej przeprowadzone badanie, była to najdłuższa kadencja trwająca, aż do zakończenia I Wojny Światowej i ukształtowania się nowego porządku geopolitycznego w Europie. Miała też wpływ na kształt instytucjonalno-prawny odrodzonego państwa polskiego. Na bazie ustaw Sejmu Krajowego

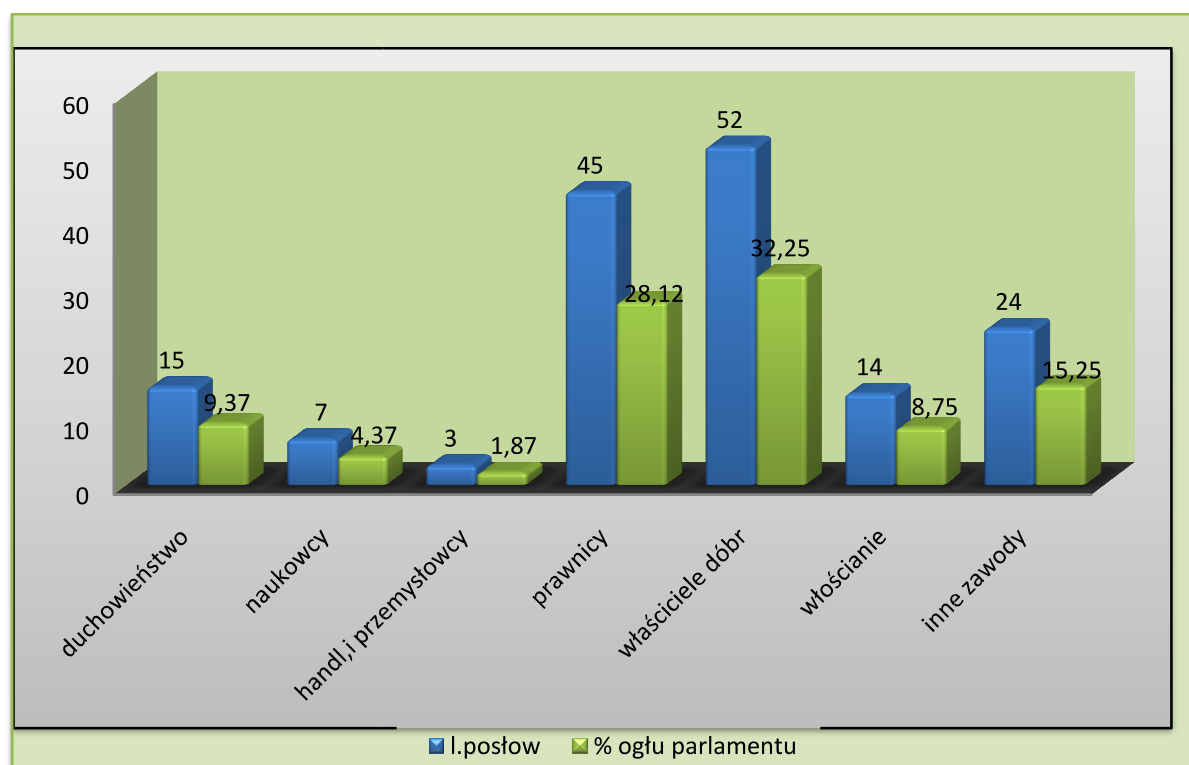
tworzone były organy samorządu terytorialnego, które funkcjonowały jeszcze przez wiele lat po wyzwoleniu się Polski spod panowania zaborców.

Tabela 7. Skład Sejmu Krajowego Galicyjskiego wg podziału na grupy zawodowe.

Grupa zawodowa	Ogólna liczba członków parlamentu galicyjskiego (wiryliści i posłowie wybierani ogółem) 160 w tym:	
	l. posłów w parlamencie	% z ogółu parlamentu
Duchowni	15	9,37
Naukowcy	7	4,37
Prawnicy	45	28,12
Właściciele dóbr	52	32,25
Włościanie	14	8,75
Handlowcy, przemysłowcy,	3	1,87
Inne zawody	24	15,27

Źródło: opracowanie własne.

Wykres nr 7. Udział grup zawodowych w Sejmie Galicyjskim X kadencji.

Źródło: oprac. własne.

U schyłku działalności Sejmu Krajowego w jego strukturach dominującą siłą (ponad 30%) stanowili właściciele dóbr czyli bogate i wpływowe ziemiaństwo. Nie może więc dziwić, że tworzone przez ten organ akty prawne chroniły w pierwszej kolejności ich interes.

Sejm Krajowy poprzez swoje ustawodawstwo miał moc oddziaływania na inne organy. Szczególnym tego przykładem jest Rada Miejska w Nowym Sączu w okresie po wyzwoleniu. Rozpatrując kwestię oddziaływania Sejmu na inne organy, nie można pominąć oddziaływania poprzez osobowość (charyzmę) indywidualnych posłów. W tabeli poniżej przedstawiono tylko kilku najbardziej wpływowych polityków. Celem badania było stwierdzenie z jakich warstw społecznych pochodzili i jaki kierunek polityczny preferowali posłowie, ponieważ swoje poglądy przekazywali w kontaktach pośrednich i bezpośrednich radom gminnym.

Tabela 8. Najpopularniejsze postacie X kadencji Sejmu Krajowego.

l.p.	Imię i nazwisko posła	Pozycja w Sejmie	Status społeczny	Preferowany kierunek polityczny
1.	Konstanty Czelowicz	z-ca Marszałka	Biskup przemyski	konserwatyzm
2.	Witold Czartoryski	poseł gmin wiejskich	Właściciel dóbr	konserwatyzm
3.	Władysław Długosz	„ pow. gorlickiego	c.k Minister dla Galicji	konserwatyzm
4.	Ludomił German	Poseł m. Gorlice-Jasło	dr. filozofii,	liberalizm
5.	Adam Gołuchowski	Marszałek Sejmu	Właściciel dóbr	konserwatyzm
6.	Jan Götz-Okocimski	Poseł Izby Handlowych	Właściciel dóbr	liberalizm
7.	Andrzej Lubomirski	Poseł W. posiadłości Członek Izby Panów	ksiązę, właściciel dóbr	konserwatyzm
8.	Antoni Mars	Poseł W. posiadłości obwodu nowosądeckiego	Dr. nauk lekarskich. CK prof. U.L.	liberalizm
9.	Witold Kortykowski	Poseł m. Nowy Sącz	Namiestnik Galicji	konserwatyzm
10.	Tadeusz Pilat	Poseł W. posiadłości	Prof. U.L.	liberalizm
11.	Jan Potocki	Poseł gmin wiejskich	Hr. Właściciel dóbr	
12.	Adam Sapięha	Wirylista	ksiązę, Biskup Krakowski	konserwatyzm
13.	Paweł Sapięha	Poseł W. posiadłości	ksiązę właściciel dóbr	konserwatyzm
14.	Stanisław Stadnicki	Poseł W. posiadłości	„	konserwatyzm
15.	Stanisław Adam	Poseł gmin wiejskich	„	konserwatyzm

	Stadnicki			
16.	Stanisław Starzyński	Wirylista	Rektor U.L.	konserwatyzm
17.	Wincenty Witos	Posel gmin wiejskich	włościanin	Ugrupowania ludowe
18.	Franciszek Zamoyski	Posel gmin wiejskich	hr. Właściciel dóbr	konserwatyzm

Źródło: *opracowanie własne.*

Przy założeniu, że do konserwatystów zaliczono te grupy społeczne, którym najbardziej zależało na utrzymaniu stanu istniejącego tj.: - duchowieństwo – 9,37%, prawników – 28,12%, właścicieli dóbr – 32,25% - to można zauważyć, że 79,11% Sejmu stanowili posłowie o poglądach konserwatywnych. Obóz konserwatywny opanował wszystkie autonomiczne instytucje ustawodawcze, sędownicze i administracyjne. Konsekwentnie faworyzował dwór, starał się utrzymać przywileje szlachty, choć niektóre z nich sięgały czasów średniowiecza. Konserwatyści hamowali też wszelkie reformy zwłaszcza prawa wyborczego z obawy przed osłabieniem własnej pozycji. Sprzyjała im także ordynacja wyborcza, która była poważnym ograniczeniem swobód politycznych.

Chłopsy posłowie nieustannie starali się zwalczać takie działania konserwatystów, ale byli zbyt słabi. W efekcie w 1877-1889 chłopstwo praktycznie pozbawione zostało swojego przedstawicielstwa w Sejmie. Z kolei posłowie liberalni skupieni w Sejmie Krajowym uważali, że przyznane Galicji uprawnienia stanowią tylko połowiczną autonomię tego regionu. W celu wywarcia na rządzie austriackim i na pozostałych polskich posłach odpowiedniej presji, liberałowie organizowali liczne wiece i demonstracje pod hasłem wolności i demokracji dla narodu polskiego. Działaniom tym „...zdecydowanie przeciwstawiali się konserwatyści związani głównie z bogatym ziemiaństwem i arystokracją. Szczególną aktywność w tym kierunku przejawiali konserwatyści młodszego pokolenia na łamach wydawanego przez nich w Krakowie „Przeglądu Polskiego”, głównie zaś Stanisław Tarnowski, Józef Szujski, Stanisław Koźmian oraz Ludwik i Antoni Wodziczcy”¹⁸⁶. W ocenie konserwatystów działania liberałów sprzyjały wybuchowi powstania. Z ich punktu widzenia najważniejsza była ochrona dotychczasowych zdobyczy (autonomia), a sprzyjać temu mogła polityka ugodowa i lojalizm wobec austriackiej władzy państwowej. Agenor Gołuchowski (trzykrotny namiestnik Galicji) i Florian Ziemiałkowski uważali, że lepiej jest wprowadzać programy spolszczania Galicji w formie zwykłych zarządzeń rządowych, a nie poprzez

¹⁸⁶ J. Buszk, *Galicja 1859-1914. Polski Piemont?*, [w] J. Buszko, A. Garlicki, *Dzieje Narodu Polskiego*, tom III, Krajowa Agencja wydawnicza, Warszawa 1989, s. 7

zamianę ustaw konstytucyjnych, co było znacznie trudniejsze¹⁸⁷. Jednak dzięki liberalnej konstytucji¹⁸⁸ i coraz większej świadomości społecznej z biegiem lat na arenie politycznej Sejmu Krajowego powoli pojawiali się przedstawiciele innych ruchów.

Opozycyjna frakcja Sejmu¹⁸⁹ rekrutowała się głównie spośród demokratycznej inteligencji ze Lwowa i Krakowa (często emigrantów z 1863 roku). Jednym z ważniejszych ruchów było Stronnictwo Demokratyczne skupione wokół Fr. Smolki¹⁹⁰ i Stronnictwo Ludowe z Wincentym Witosem. Jedynie galicyjscy socjaliści nie mieli w Sejmie swoich przedstawicieli. W środowiskach tych miały się uformować dwie najważniejsze galicyjskie partie opozycyjne – ludowa i socjalistyczna.

U schyłku XIX w również na Sądecczyźnie rodzi się ruch ludowy. Spore zasługi w jego utworzeniu miała działalność braci S. i J. Potoczków, którzy byli założycielami Związku Stronnictwa Chłopskiego, jednej z pierwszych partii chłopskich w Galicji działającej w latach 1892-1893¹⁹¹.

4.2.2. Wydział Krajowy

Zgodnie ze Statutem Krajowym dołączonym do Patentu Lutowego, Wydział Krajowy był organem wykonawczym Sejmu Krajowego. Stanowił kontynuację i rozwinięcie dawnego Wydziału Stanowego przejmując część jego kompetencji. Wydział Krajowy działał jako komisja sejmowa przygotowującą m.in. projekty ustaw. Spełniał funkcje przekazane przez Statut Krajowy i przez późniejsze ustawodawstwo. Były to funkcje charakterystyczne dla komisji parlamentarnych, ale także funkcje bieżącej administracji, m.in.: zarządzał majątkiem krajowym, sprawowała nadzór nad reprezentacją powiatową (która była nadzorowana również przez namiestnika).

W 1861 r. powstał też Wydział Krajowy w Galicji. Przepisy w sprawie wyboru członków Wydziału Krajowego nie uwzględniały kwestii narodowościowych. Chroniły jednak grupy interesu i system kurialny. W jego skład wchodził marszałek (który pełnił funkcję przewodniczącego) oraz sześciu członków (wybieranych w połowie przez kurie wyborcze, w połowie przez Sejm). Pod koniec swego istnienia (w 1914) Wydział liczył osiem

¹⁸⁷ Tamże, s. 4.

¹⁸⁸ Ówczesna konstytucja sprzyjała wyrażaniu poglądów różnorodnych środowisk i grup społecznych.

^{189/189} Była to opozycja w stosunku do konserwatystów.

¹⁹⁰ Prawnik, poseł do Sejmu Krajowego i do parlamentu w Wiedniu – J. Buszk, *Galicia...*, op. cit. s. 5.

¹⁹¹ Informacja z oficjalnej strony Powiatu Nowosądeckiego – <http://www.pow.nowy-sacz.pl/publikacje/artykuly/historia>.

osób¹⁹². Każdy członek Wydziału miał swojego zastępcę. Kadencja członków Wydziału trwała sześć lat (tyle samo co kadencja Sejmu). Jeżeli Sejm został rozwiązany przed terminem oznaczało to automatyczne rozwiązanie Wydziału. Jednak w celu zapewnienia ciągłości działań administracyjnych, urzędował jako organ tymczasowy w dotychczasowym składzie, aż do powołania nowego składu Wydziału Krajowego. Członkostwo w Wydziale można było utracić w dwóch przypadkach: w wyniku utraty mandatu do Sejmu lub otrzymania wyroku skazującego¹⁹³. Członkowie i przewodniczący nie byli uzależnieni od zaufania Sejmu (Sejm nie mógł ich odwołać przed upływem kadencji). Taki układ powodował, że Wydział mimo, iż był organem wykonawczym Sejmu, miał wobec niego silne stanowisko. Praca członków Wydziału wymagała poświęcenia i miała charakter ciągły, co podkreślał w Sejmie 1861 r., Adam Potocki "*...nie chwilowego poświęcenia, ale ciągłej pracy i trudów długoletnich*"¹⁹⁴. Mieli więc obowiązek mieszkać we Lwowie, a za wykonywaną pracę otrzymywali stałe wynagrodzenie, ale z zastrzeżeniem, że nie wolno im było podejmować innych zajęć zarobkowych.

4.2.3. Rada Szkolna Krajowa

Okres pomiędzy rokiem 1848 r., a 1918 r. opisywany jest jako przełomowy w kształtowaniu się systemu naukowego Europy Środkowej. Wywodzące się z niemieckich reform szkolnictwa wyższego tradycje liberalnej, wolnej od politycznego wpływu nauki stały się podstawą głębokich reform uniwersytetów także w monarchii habsburskiej.

Postać ministra oświaty i oświecenia publicznego wiąże się jednak z polityczną kontrolą uniwersytetów jako instytucji państwowych i hamowaniem dążeń narodowych rozwijających się w murach uczelni¹⁹⁵. Z drugiej strony nauka w XIX wieku stawała się stopniowo dobrem narodowym. Jej nacjonalizacja i internacjonalizacja były procesami równoległymi, zarówno konkurencyjnymi, jak i nierzadko komplementarnymi¹⁹⁶. Narodowe postawy patriotyczne, wyrażające się m.in. poprzez symboliczne odgradzanie się od kultury niemieckiej, miały duży wpływ na środowiska akademickie. Te zaś poprzez ich ważną

¹⁹²S. Grodziński. *Sejm...*, op. cit. s.113.

¹⁹³W czasie śledztwa każdy poseł i członek Wydziału był zawieszany w czynnościach zgodnie z§1 ustawy krajowej z 17 stycznia 1874 r. (Dz.U.RK, 1874, nr 8, s.45).

¹⁹⁴Za, S. Grodziński. *Sejm...*, op. cit. s.114.

¹⁹⁵J. Surman, Uniwersytety galicyjskie w monarchii habsburskiej: Nacjonalizacja edukacji i internacjonalizacja szkolnictwa, w: Prace Komisji Historii Nauki PAU, Tom XI s.212.

¹⁹⁶Tamże.

funkcję jako wiodących instytucji naukowych także na całokształt nauki. Tak więc do jednych z największych osiągnięć autonomii Galicji zaliczyć należy naukę i oświatę. W myśl ustawy z 21 grudnia 1867 r. i z 14 maja 1873r. przyjęto zasadę, iż ustrój szkolnictwa i gimnazjów należy do ustawodawstwa ogólnopaństwowego, a bliższe postanowienia, w ramach tego ustawodawstwa uregulowane będą przez Sejm Krajowy.

Utworzono trzystopniowe rady szkolne jako organy administracji szkolnictwa. W radach tych zasiadali reprezentanci administracji rządowej jak i samorządowej oraz wyznań religijnych i nauczycielstwa. Nastąpiła laicyzacja oświaty, duchowieństwo stanowiło tylko jedną piątą składu kolegialnych organów administracji szkolnictwa. W hierarchicznym układzie tych rad najwyższą była Rada Szkolna Krajowa utworzona w 1867 r. Powołana Rada Szkolna Krajowa była organem samorządowym ds. szkolnictwa i oświaty¹⁹⁷. Nie miała jednak zastosowania do szkolnictwa wyższego. Na jej czele stał namiestnik, jednak było regułą, iż jego funkcje sprawował zastępca do spraw szkolnych (najczęściej profesor uniwersytetu). Rada Krajowa sprawowała zwierzchność służbową nad Radami Szkolnymi Okręgowymi i Radami Szkolnymi Gimnazjalnymi. Kierowała bezpośrednio lub za pośrednictwem wspomnianych Rad Okręgowych i Gminnych całością szkolnictwa ludowego i średniego.

Działalność Rady regulował statut organizacyjny ogłoszony na mocy cesarskiego rozporządzenia z 25 czerwca 1867 r. Rada przejęła dotychczasowe kompetencje administracyjne namiestnika w zakresie szkolnictwa ludowego i średniego i niektóre kompetencje Ministerstwa¹⁹⁸. W art. 3 Statutu Rady Szkolnej Krajowej określone zostały jej kompetencje.

W skład Rady Krajowej wchodził (według art. 4 Statutu):

- a) namiestnik lub jego zastępca,
- b) referendarz namiestnika do spraw szkolnictwa,
- c) dwóch inspektorów powołanych przez namiestnika,
- d) dwóch reprezentantów nauki, powołanych przez cesarza,
- e) dwóch delegatów do rad miejskich Krakowa i Lwowa,
- f) członek Wydziału Krajowego,
- g) dwóch duchownych powoływanych przez cesarza.

¹⁹⁷ Jak wynika z art. 1 Statutu Rady Szkolnej Krajowej pierwotnie była to instytucja rządowa ustanowiona dla Królestwa Galicji i Lodomerii z Wielkim Księstwem Krakowskim., co zapewniło czynnikowi lokalnemu większe wpływy. Instytucja ta stała się ciałem samorządowym.

¹⁹⁸art.2 Statutu Rady.

Do zadań Rady należało m.in. ustalanie budżetu szkolnictwa krajowego (praktykowano zwyczaj poddawania kontroli Sejmowi Krajowemu zarówno budżetu, jaki sprawozdań Rady), zarządzanie administracją szkół i instytucji naukowych w zakresie obowiązujących ustaw, typowanie do nominacji przez cesarza inspektorów szkolnych, mianowanie i wszelkie stosunki służbowe dyrektorów i nauczycieli szkół średnich (za wyjątkiem nauczycieli religii, o których decydował kler).

4.3. Organy samorządu terytorialnego

Od początku autonomii toczyły się spory o kształt samorządu terytorialnego. Spory te wynikały z różnych koncepcji głoszonych przez różne grupy społeczne. W efekcie w 1866 roku w wyniku kompromisu wykształcił się samorząd, który nie do końca zadowalał wszystkich.

4.3.1. Samorząd powiatu sądeckiego

Samorząd powiatowy był nadzorowany przez Wydział Krajowy i namiestnika, sam zaś nadzorował rady gminne. Wybory do rad powiatowych również odbywały się w systemie kurialnym. Powiatem kierował marszałek powiatu. Uchwały rady powiatowej wykonywane były przez urząd powiatowy składający się z wydziałów. Utworzony na początku rozbiorów powiat sądecki, podlegał okręgowi wielickiemu. W tym czasie w powiecie sądeckim nastąpiły liczne zmiany społeczno - gospodarcze. Między innymi rozparcelowano włości sióstr klarysek między nowo przybyłych na te tereny niemieckich kolonistów¹⁹⁹. Po reformie administracyjnej, która w miejsce powiatów i obwodów wprowadziła cyrkuły, miasto Nowy Sącz zyskało na znaczeniu. Stał się bowiem stolicą cyrkułu, co miało swoje przełożenie na stabilizację polityczno – gospodarczą i rozwój regionu. *„Rozbudowano drogi łączące Sądeczynę z terenami położonymi na południe od Karpat, powstawały nowe szkoły, kwitł handel, rzemiosło i drobne usługi. Zwiększało się grono mieszkańców miasta, głównie kosztem okolicznych wsi, gdzie nieurodzaj, wyzysk i brak perspektyw zmuszały ludność do emigracji. Rabacja chłopstwa z 1846 roku, epidemie, klęska głodu oraz pożary z lat '90 XIX*

¹⁹⁹ Oficjalna strona Powiatu Nowosądeckiego: <http://www.sacz.pl/?id=30858>.

wieku ostudziły rozkwit całej Małopolski. W 1876 roku połączono linią kolejową Nowy Sącz z Tarnowem, a osiem lat później przez Chabówkę z Krakowem. Stolica powiatu stała się ważnym węzłem kolejowym. Wybudowano również warsztaty kolejowe, dające pracę prawie tysiącu pracownikom, powstały osiedla robotnicze. Migracja ludności wiejskiej do miast nie spowodowała jednak poprawy sytuacji wsi, rozdrobnione gospodarstwa dawały nadal niewystarczające ilości żywności. Aby zmienić ten stan rzeczy, inwestowano w szkoły rolnicze²⁰⁰. Do okresu I Wojny Światowej w powiecie sądeckim nie zaistniały jakieś konkretne zmiany. Wprawdzie w czasie wojny Rosjanie wkroczyli do miasta praktycznie bez walki, ale zostali szybko wyparci przez wojska austro-węgierskie i Legiony Polskie²⁰¹. Po wojnie są to również lata stagnacji, które tylko w niewielkim stopniu ożywiła rozbudowa zakładu taboru kolejowego.

4.3.2. *Samorząd gminy Nowy Sącz*

Rady gminne (miejskie i wiejskie) powstały w styczniu 1862 r. Rada gminy była organem uchwałodawczym. Liczba radnych w poszczególnych gminach była różna - maksymalnie wynosiła do trzydziestu sześciu radnych.

Pierwsze historyczne posiedzenie Rady Nowosądeckiej odbyło się 17 stycznia 1867 r. W 1889 r. Nowy Sącz stał się gminą miejską. Wówczas to dla trzydziestu większych miast w tym Nowego Sącza, Sejm Krajowy uchwalił tzw. ustawę gminną dla miast²⁰². Ustawa ta nadała miastom (w których obowiązywała) status gmin miejskich. W samorządowych gminach miejskich, władza zwierzchnia została powierzona radzie, która pełniła zarazem funkcję uchwałodawczą i kontrolną. Zgodnie z cyt. ustawą gminną dla miast, Rada Miasta Nowego Sącza liczyła trzydziestu sześciu członków i osiemnasto osobowe grono zastępców radnych. Kadencja radnych i zastępców trwała sześć lat przy czym po upływie trzech lat połowa z nich podlegała wymianie. Procedura ta polegała na wylosowaniu przez burmistrza (on nie podlegał losowaniu) radnych i zastępców, którzy musieli ustąpić z rady, a następnie zgodnie z ordynacją wyborczą §§ 10 -13²⁰³ organizowano wybory uzupełniające. Potwierdza to także A. Dobrowska *"Losowano począwszy od radnych wybranych z trzeciego koła. Do urn wrzucano kolejno po 12 kartek z nazwiskami radnych wybranych z danego koła i wyciągano*

²⁰⁰ <http://www.sacz.pl>

²⁰¹ Tamże.

²⁰² Dz.U.Kr. Nr 24, ustawa z dnia 13.03.1889 r., [w] J. Piwocki, ..., op.cit. s. 406-433.

²⁰³ Ustawy gminnej dla miast, która zawierała cyt. ordynację wyborczą.

pojedynczo połowę. Burmistrz nie podlegał losowaniu, tak więc w przypadku losowania radnych ustępujących z koła w którym wybrano burmistrza do urny wrzucano jedenaście kartek z nazwiskami. Wyniki losowania podawano do publicznej wiadomości wraz z terminem wyborów uzupełniających²⁰⁴. Władza wykonawcza należała do burmistrza. Jego kadencja trwała 6 lat. Wyboru członków władz miejskich dokonywano na pierwszym posiedzeniu rady. Funkcję przewodniczącego obejmował najstarszy wiekiem radny tzw. radny-senior. Rada miejska wybierała członków magistratu wyłącznie z własnego grona. W pierwszej kolejności dokonywano wyboru burmistrza wielkością bezwzględną wszystkich członków rady. Jeżeli wymóg bezwzględnej większości nie został spełniony w pierwszym głosowaniu to następowała druga tura wyborów. W przypadku, gdy w drugiej turze wyborów bezwzględna większość również nie została osiągnięta, radni dokonywali ostatecznego wyboru spośród dwóch kandydatów o największej liczbie głosów. W ostateczności (gdyby nadal był wynik remisowy) burmistrza wybierano w drodze losowania. W podobny sposób odbywały się wybory wszystkich asesorów, a następnie spośród nich zastępcy burmistrza²⁰⁵. Wybrana w ten sposób w 1909 r. Nowosądecka Rada Miejska przetrwała, aż do 1925 r. choć jej mandat powinien wygasnąć w 1916 r.

Władza wykonawcza w mieście należała do burmistrza, którego kadencja pokrywała się z kadencją Rady. Organem doradczym i wykonawczym burmistrza był magistrat. Magistrat składał się z burmistrza, jego zastępcy i 3-5 członków, którzy nosili nazwę asesorów. Magistrat był wybierany wyłącznie spośród miejskich rajców. Zatem władza uchwałodawcza i wykonawcza skupiała się w rękach Rady Miejskiej. Z tego względu dla Rady istotne było, kto będzie posiadał prawa wyborcze. To z kolei sprawiało, że Rada Miejska Nowego Sącza po roku 1918 starała się utrzymać ustawodawstwo austriackie bo wykluczało ono dostęp do władzy robotnikom i pozwalało Radzie utrzymać jej konserwatywny charakter. Jak wynika z ordynacji wyborczej dla gmin z 12 sierpnia 1866 r.²⁰⁶ czynne prawo wyborcze przysługiwało obywatelom państwa austriackiego, którzy posiadali status członka gminy²⁰⁷ i jednocześnie opłacali w gminie podatki od co najmniej roku. Jednak cenzus podatkowy nie obejmował wszystkich, ponieważ dla części członków gmin czynne prawo wyborcze zostało zarezerwowane dla osób o wysokiej pozycji społecznej. W ten sposób prawa wyborcze spośród przynależnych do gminy posiadali:

²⁰⁴ A. Dąbrowska, *Organizacja i funkcjonowanie Rady Miejskiej Nowego Sącza*, [w] „Rocznik Sądecki”, t. 36, Nowy Sącz 2008, s. 92-93.

²⁰⁵ §§ 37-40 ordynacji wyborczej dla gmin.

²⁰⁶ Ordynację wyborczą dla gmin z 1866 r. omawia A. Dąbrowska, *Organizacja...*, op. cit. s. 83-93.

²⁰⁷ Kwestia przynależności do gminy uregulowana była ustawą państwową z 3.12.1863 r.

- obywatele miejscy,
- urzędnicy - c.k. dworu, państwa, kraju, zakładów i funduszków publicznych,
- oficerowie i urzędnicy wojskowi nie pełniący czynnej służby,
- duchowni - wyznań chrześcijańskich, przełożeni zgromadzeń klasztornych i rabini ,
- adwokaci,
- notariusze,
- osoby z tytułem doktora uzyskanego na jednej z austriackich uczelni,
- magistrowie chirurgii i farmacji,
- dyplomowani weterynarze,
- profesorowie i nauczyciele szkół i innych placówek występujących na terenie gminy²⁰⁸.

Ustawodawstwo samorządowe obowiązujące w Galicji wyraźnie faworyzowało osoby o wysokim statusie zamożności i wykształcenia. W konsekwencji ludzie ci choć stanowili niewielki odsetek ludności to wywierali decydujący wpływ na społeczeństwo. Tak ukształtowany system wyborczy pozbawiony był zasad demokratycznych, a w momencie odzyskania przez Polskę niepodległości stawał się całkowicie anarchiczny.

²⁰⁸ §1 Ordynacji wyborczej dla gmin.

4. ODZYSKANIE NIEPODLEGŁOŚCI

1. Sytuacja polityczna Polski po I wojnie światowej

Kłęski militarne ponoszone przez Austro-Węgry przyspieszyły rozpad państwa. Próby ratowania monarchii podejmowane przez ostatniego cesarza Karola I nie przyniosły żadnego efektu²⁰⁹. W związku z powyższym w październiku 1918 r. nastąpiły istotne zmiany decydujące o rozpadzie cesarstwa austro-węgierskiego. Czesi i Słoweńcy ogłosili oderwanie się od monarchii i utworzenie oddzielnych państw. Zlikwidowano również rządy austriackie w Krakowie, a dwustu dziesięciu posłów do parlamentu austriackiego narodowości niemieckiej, uchwaliło powstanie państwa austriackiego. 12 listopada 1918 r. oficjalnie proklamowano powstanie Republiki Niemiecko-Austriackiej. Kilka dni później (16 listopada) w Budapeszcie proklamowano powstanie Węgierskiej Republiki Ludowej. Dyplomacja międzynarodowa przestała uznawać istnienie Austro-Węgier. Mające decydować o przyszłości Europy mocarstwa zachodnie, przyjęły do wiadomości fakt utworzenia się nowej Austrii, nowych Węgier oraz państw, które odziedziczyły różne części byłej monarchii dualistycznej. Tym samym monarchia austro-węgierska po 51 latach od jej utworzenia (w 1867 r.) przestała istnieć faktycznie i formalnie.

Z początkiem roku 1919 rodził się w Europie nowy porządek polityczny. W Paryżu 18 stycznia zebrała się konferencja pokojowa. Polska delegacja uczestnicząca w tej konferencji przedstawiła propozycje granic naszego państwa pod koniec stycznia 1919 r. Negocjacje związane z ustalaniem granic państwowych, czyli tak naprawdę kształtowaniem nowego porządku politycznego w Europie trwały aż do czerwca 1919 r. Ze strony polskiej dokumenty podpisywali Ignacy Paderewski i Roman Dmowski.

Ustawą z dnia 31 lipca 1919 r. Polska ratyfikowała traktaty pokojowe²¹⁰ zawarte w Wersalu 28 czerwca 1919 r. *"Art. 1. Sejm Rzeczypospolitej Polskiej zatwierdza traktat pokoju między Mocarstwami Sprzymierzonymi i Skojarzonymi a Niemcami (-), oraz traktat między Głównymi Mocarstwami Sprzymierzonymi i Skojarzonymi z Polską podpisany przez Przedstawicieli Rzeczypospolitej na konferencji pokojowej w Paryżu - Ignacego J.*

²⁰⁹ Cesarz wydał 16 października 1918 roku manifest zapowiadający przekształcenie monarchii w państwo związkowe, gdzie każda narodowość miałaby na swym terytorium własny organizm państwowy, były już spóźnione.

²¹⁰ Ustawa opublikowana w (Dz. U. z dnia 26 kwietnia 1920 r.).

Paderewskiego i Romana Dmowskiego w Wersalu dnia 28 czerwca 1919 roku”. Sejm Rzeczypospolitej Polskiej upoważnił Naczelnika Państwa Józefa Piłsudskiego do podpisania ratyfikacji, a wykonanie ustawy polecił Prezesowi Rady Ministrów i Ministrowi Spraw Zagranicznych.

Rezultaty I wojny światowej były dla Polski korzystne. Klęski wojenne podkopały potęgę Austrii, Rosji i Prus, co spowodowało załamanie europejskiej równowagi sił sankcjonującej rozbiory Rzeczypospolitej. Nowa sytuacja geopolityczna stworzyła dla Polaków wielką szansę odbudowy własnego państwa i tylko od nich zależało czy potrafią wykorzystać sprzyjającą koniunkturę europejską. Walki zbrojne i powojenne zabiegi dyplomatyczne uczyniły Polskę państwem rozległym choć obejmującym zaledwie 52% obszaru przedrozbiorowego. Obszar II Rzeczypospolitej wynosił 388600 km², co dawało naszemu państwu szóstą pozycję w Europie²¹¹.

Początki II RP były trudne. Odrodzone państwo składało się z trzech różnych części wyzwolonych z panowania zaborców. Lata niewoli sprawiły, że miały odmienny ustrój polityczny, różne systemy prawne, różne podziały administracyjne i różne przepisy podatkowe, handlowe i celne. Każdą dzielnicę cechował specyficzny układ sił politycznych i społecznych. Mieszkańcy mieli własne przyzwyczajenia i style życia. W tym okresie młode państwo potrzebowało przede wszystkim sprawnego rządu i armii zdolnej nie tylko wywalczyć, ale i utrzymać nowe granice. U schyłku 1918 r. wydawało się to prawie niemożliwe zwłaszcza, że nad młodym państwem wisiała groźba wojny domowej. Spowodować ją mogły ścierające się ze sobą wykształcone w tym czasie obozy polityczne:

- socjalistyczny pod przywództwem Józefa Piłsudskiego, który wpierw na podstawie własnego dekretu z 22 listopada²¹² przyjął obowiązki Tymczasowego Naczelnika Państwa, a następnie został Naczelnikiem Państwa²¹³ w efekcie uchwały Sejmu Ustawodawczego^{214,215}; i stworzył Rząd Tymczasowy w Lublinie,
- konserwatywny z Radą Regencyjną w Warszawie. 3 stycznia 1918 r. Rada wydała „*Dekret o tymczasowej organizacji Władz Naczelnych w Królestwie Polskiem*”

²¹¹ *Polska na przestrzeni wieków*, pr. zbior. pod red. J. Kowalczyk, Z. Stefaniak, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006, s.549.

²¹² Dekret głosił, że Piłsudski jako tymczasowy Naczelnik Państwa obejmie najwyższą władzę Republiki Polskiej i będzie ją sprawował aż do czasu zwołania Sejmu Ustawodawczego.

²¹³ Urząd głowy państwa II RP w latach 1918–1922.

²¹⁴ Internetowy System Aktów prawnych: Dekret naczelnego dowódcy Józefa Piłsudskiego z dnia 14 listopada (Dz. U. z 1918 r. Nr 17, poz. 40). Dekret Naczelnika Państwa o najwyższej władzy reprezentacyjnej Republiki Polskiej (Dz. U. z 1918 r. Nr 17, poz. 41). Uchwała Sejmu z dnia 20 lutego 1919 r. o powierzeniu Józefowi Piłsudskiemu dalszego sprawowania urzędu Naczelnika Państwa (Dz. U. z 1919 r. Nr 19, poz. 226).

²¹⁵ Sejm ustawodawczy to jednoizbowy organ parlamentarny, wybrany dla uchwalenia konstytucji II Rzeczypospolitej. Pierwsze posiedzenie odbyło się 10 lutego 1919, zaś ostatnie 27 listopada 1922.

podpisany przez Prezydenta Ministrów Jana Kucharzewskiego, Arcybiskupa Aleksandra Kakowskiego, Zdzisława Lubomirskiego i Józefa Ostrowskiego²¹⁶. Jednak 11 listopada 1918 r. przekazała zwierzchnią władzę wojskową oraz naczelne dowództwo nad wojskiem polskim J. Piłsudskiemu, któremu powierzyła władzę w państwie oraz utworzenie rządu,

- demokratyczny z Narodową Demokracją wspieraną przez Ententę, która również nie rezygnowała z walki o władzę²¹⁷,
- skrajna lewica dysponująca pewnymi wpływami w Radach Delegatów Robotniczych i licząca na pomoc rosyjskich bolszewików²¹⁸.

Podzielony i zrujnowany kraj odradzał się w atmosferze głębokich wstrząsów społecznych (robotnicy żądali pracy, a ci co ją mieli poprawy warunków socjalnych) i ekonomicznych. Ogromne wydatki na odbudowę kraju oraz na armię sprawiały, że potrzeby budżetu znacznie przekraczały dochody państwa²¹⁹. W zaistniałej sytuacji rząd zdecydował się na kontrolowaną inflację, która okazała się dobrym posunięciem i ożywiła gospodarkę kraju. Nie bez znaczenia okazała się również presja społeczeństwa przywiązanego do ukształtowanego w czasach niewoli ideału Polski wolnej, demokratycznej i sprawiedliwej. Pierwszym sejmem powołany w wolnym państwie był Sejm Ustawodawczy. Sejm ten działał w latach 1919 -1922. Jego celem było uchwalenie konstytucji dla odrodzonego państwa Polskiego. Po tym fakcie Sejm ten miał ulec rozwiązaniu, bowiem był to organ „jednego aktu prawnego”. Główne wybory przeprowadzono 26 stycznia 1919 r. wówczas do sejmu weszło 360 posłów. Wiadomym jednak było, że liczba ta ulegnie zwiększeniu. Już 15 stycznia 1919 r. Naczelnik Państwa postanowił, że zgodnie z dekretem z dnia 14 stycznia 1919 r. o przedłużeniu terminu wyborów do Sejmu Ustawodawczego w drugim okręgu wyborczym²²⁰, powszechne wybory poselskie do Sejmu Ustawodawczego w okręgu wyborczym, obejmującym powiaty: suwalski, sejneński i augustowski, odbędą się 16 lutego 1919 r., a w okręgu wyborczym, obejmującym powiaty: bialski, janowski, radzyński i włodawski, odbędą się 9 marca 1919 r. Natomiast 8 lutego 1919 r. Naczelnik Państwa postanowił, że Polacy, którzy w 1918 r. posiadali mandat poselski do parlamentu Rzeszy Niemieckiej, są uprawnieni do udziału w obradach Sejmu Ustawodawczego na równych prawach z posłami, wybranymi do tegoż Sejmu, jako przedstawiciele Polaków zaboru

²¹⁶ Internetowy System Aktów Prawnych, Dz.U. 1918 nr 1 poz. 1

²¹⁷T. Nałęcz, *Ostatnie dziesięciolecie zaborów, [w]Polska na przestrzeni...*, pr. zbior. pod red. J. Kowalczuk, Z. Stefaniak, op. cit. s.533.

²¹⁸Tamże, s.533

²¹⁹Tamże, s.553

²²⁰Notatki opublikowane w (Dz. U z 1919 r. Nr 6, poz. 101 i poz. 102)

pruskiego, zgodnie z dekretem z dnia 7 lutego 1919 r. o powołaniu do Sejmu Ustawodawczego Polaków, którzy w 1918 r. posiadali mandat poselski do parlamentu Rzeszy Niemieckiej²²¹. W sumie do sejmu weszło 432 posłów (patrz tabela poniżej) tworzących wiele drobnych ugrupowań.

Tabela 9. Posłowie do Sejmu Ustawodawczego - Organizacja wyborów II RP z ewolucją liczby posłów.

		Dawne Królestwo	Galicja	Śląsk Cieszyński	Górny Śląsk	Poznańskie	Pomorze	Wileńszczyzna	Liczba posłów
26.01.1919	Główne wybory	226	70						340
	Uznanie posłów dawnego parlamentu austriackiego		28						
	Uznanie posłów dawnego parlamentu niemieckiego					5	9*	2**	
16.02.1919	Wybory w okręgu suwalskim	4							344
14.03.1919	Uchwała o uznaniu posłów cieszyńskich			6					350
01.06.1919	Wybory w poznańskim					42			383
15.06.1919	Wybory w okręgu białostockim i bielskim	11							394
02.05.1920	Wybory na Pomorzu						20		412
24.03.1922	Uchwała o uznaniu posłów wileńskich							20	432
Ogółem posłów		241	98	6	5	42	20	20	432
*posłowie ci ustąpili z chwilą wyborów 01.06.1919 r.									
**posłowie ci ustąpili z chwilą wyborów 02.05.1920 r.									

Źródło: A Próchnik, *Pierwsze piętnastolecie Polski niepodległej*, Warszawa 1983, s. 45.

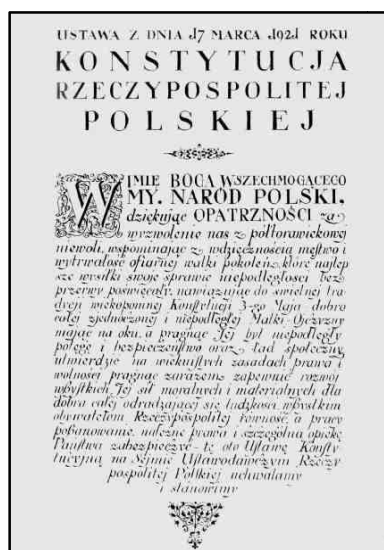
²²¹ Dz. U. z 1919 r. Nr 6, poz.193

Wykres nr 8. Wyniki wyborów do Sejmu Ustawodawczego.

Źródło : Wykres własny na podstawie danych A. Ajnekiel, *Parlamentaryzm II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1975 s.120 oraz Sejmy i konstytucje w Polsce 1918–1939, Warszawa 1968 s.25, powtórzone za P.Gofrun, *Sejm Ustawodawczy II Rzeczypospolitej w kontekście jego naczelnego zadania*, <http://wiekdwudziesty.pl/sejm-ustawodawczy-ii-rzeczypospolitej-kontekście-naczelnego-zadania/> (5.06.2015, g. 11.24).

Rys. 12. Konstytucja marcowa.

17 marca 1921 r. odbyła się uroczysta sesja Sejmu, na której przyjęto „Konstytucję Marcową”. Konstytucja została opublikowana 1 czerwca 1921, lecz wiele z jej zapisów weszło w życie dopiero po wyborach do parlamentu z 5 i 12 listopada 1922 roku i dokonanych w dniu 9 grudnia 1922 roku wyborze Prezydenta RP²²². Opierała się na fundamentalnej zasadzie suwerenności narodu. Według przyjętej konstytucji władza w państwie miała należeć do demokratycznie wybranego parlamentu, składającego się z dwóch izb sejmu i senatu. Sejm wyraźnie dominował nad senatem.

Źródło: <http://www.omp.org.pl/blog/wp-content/uploads/2011/03/konstytucja-marcowa.jpg>

Kompetencje senatu ograniczone były do podpisywania ustaw²²³.

Natomiast od sejmu całkowicie uzależniony był rząd. Pośrednio górował również nad

²²² A. Ajnekiel, *Parlamentaryzm II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1975, s 153-156.

²²³ Akty prawne wydawane na początku nowego państwa to: uchwały, dekrety i reskrypty, od lutego 1919 wydawane akty prawne to. Ustawy, rozporządzenia, obwieszczenia.

prezydentem. Wprawdzie konstytucja gwarantowała głowie państwa niezależność, ale z uwagi na wszechobecną instytucję kontrasygnaty, pozbawiała prezydenta faktycznej władzy. W lipcu 1922 r. sejm przyjął ordynację wyborczą, która do skrajności doprowadzała zasadę proporcjonalności w wyborach parlamentarnych²²⁴. Tłumaczono to chęcią odwzorowania przekonań społeczeństwa, ale naprawdę obawiano się, że inny system głosowania może spowodować przejście władzy przez endecję. Istniało również ryzyko, że wobec ogromnego zróżnicowania kraju, do parlamentu wejdą liczne drobne ugrupowania, co uniemożliwi uzyskanie trwałej większości sejmowej.

Na ziemiach byłego zaboru austriackiego władzę początkowo sprawowała Komisja Rządząca dla Galicji i Śląska Cieszyńskiego oraz Górnej Orawy i Spiżu. Działała ona na mocy *Statutu Komisji Rządzącej dla Galicji i Śląska Cieszyńskiego oraz Górnej Orawy i Spiżu z dnia 10 stycznia 1919 r.* (Dz. U. z dnia 18 stycznia 1919 r. Nr 7, poz.106). Komisja Rządząca, jako tymczasowy organ Rządu Centralnego w Warszawie, posiadała kompetencje prawodawcze i kontrolne. Rząd jednak uchylił *Statutu Komisji Rządzącej*, (przedstawiony do zatwierdzenia Sejmu Ustawodawczego zgodnie z art. 3 dekretu z dnia 22 listopada 1918 r. (Dz. Pr. Nr 17 poz. 41)) i powołał dla zarządzania administracją państwową w byłej Galicji Generalnego Delegata Rządu²²⁵.

Generalny Delegat Rządu powołany został na mocy Rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 7 marca 1919 r. w przedmiocie administracji państwowej w Galicji. (Dz. U. z dnia 12.03.1919 r.). Posiadał w zakresie administracji politycznej te same uprawnienia, które przysługiwały dawniej Namiestnikowi Galicji, oraz ogólne kierownictwo i kontrolę nieprzejętych dotąd przez Rząd działów administracji, a mianowicie: Ministerstwo Rolnictwa, Ministerstwo Apropowizacji, Ministerstwo Robót Publicznych oraz Ministerstwo Sztuki i Kultury, Ministerstwo Przemysłu i Handlu²²⁶. Zadaniem Generalnego Delegata było przeprowadzenie połączenia agend poszczególnych władz samorządnych i państwowych w myśl wskazówek Rządu oraz likwidacja Krajowego Urzędu Odbudowy, centrali i tym podobnych zakładów²²⁷.

Generalny Delegat był wspomagany w swojej pracy przez organ opiniodawczy w postaci Rady Przybocznej. Rada ta złożona była z 15 członków, wyznaczanych przez stronnictwa,

²²⁴ *Polska na przestrzeni...*, red. J. Kowalczyk, Z. Stefaniak, op. cit. s.555.

²²⁵ Rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 7 marca 1919 r. w przedmiocie administracji państwowej w Galicji. (Dz. U. z dnia 12.03.1919 r.) art. 1.

²²⁶ Art. 2. Rozporządzenie Rady Ministrów w przedmiocie administracji państwowej w Galicji. (Dz. U. z dnia 12.03.1919 r.)

²²⁷ Z chwilą objęcia urzędowania przez Generalnego Delegata Rządu Polska Komisja Likwidacyjna i Komisja Rządząca przestają istnieć.

reprezentowane w Sejmie przez posłów z Galicji. Z czynności swoich przedkładał Rządowi miesięczne sprawozdania. Kolejne działy administracji Galicji, obejmowane były przez właściwe ministerstwa na podstawie decyzji Rady Ministrów. Całość zadań związanych z przejmowaniem administracji zgodnie z cytowanego powyżej rozporządzenia Rady Ministrów powinno należało zakończone najdalej do dnia 1 lipca 1919 r.

2. Administracja II Rzeczypospolitej

Mówiąc o administracji II RP należy mieć na uwadze dwa różne rodzaje tej administracji - centralną i terytorialną, przy czym terenowa dzieliła się na rządową i ogólną czyli samorządową. Reforma administracji terytorialnej cechowała się szczególnym trudem oraz czasochłonnością w przeciwieństwie do reformy administracji centralnej. Reformy w terenie wymagały ogromnego kapitału ludzkiego, a także daleko idącej zmiany w sposobie myślenia co do organizacji władzy, pośród wielu obywateli nowopowstałego państwa. Przez cały XIX wiek, zaborcy dążyli do całkowitego wchłonięcia oraz przystosowania ziem polskich do warunków panujących w państwach zaborczych. Natomiast reforma administracji centralnej nie wymagała szerokich zmian, sprowadzała się głównie do zmian w składzie osobowym organów. Jak już wspomniano na początku, strukturę administracji II Rzeczypospolitej tworzyła administracja centralna i administracja terytorialna. Administrację centralną stanowiła Rada Ministrów, która była centralnym, kolegiальnym organ administracji publicznej. W jej skład wchodziłi ministrowie mianowani przez prezydenta. Na czele RM stał prezes Rady Ministrów. Organem pomocniczym premiera i Rady Ministrów było Prezydium Rady Ministrów. Z kolei ministrowie stojący na czele resortów gospodarczych tworzyli Komitet Ekonomiczny. W ramach zadań administracyjnych Rada Ministrów nadzorowała działalność ministrów, rozpatrywała ich sprawozdania i zatwierdzała statuty organizacyjne poszczególnych ministerstw. Swoje funkcje realizowała przez: wydawanie zarządzeń, uchwał i aktów administracyjnych. Struktura Rady Ministrów uległa zmianom dopiero w 1928 r.

Natomiast rozpoczęcie reformy administracji terytorialnej natknęło na poważną przeszkodę w postaci długotrwałego kształtowania się granic II Rzeczypospolitej. Spory chaos w kształtowaniu struktur administracji terenowej powodowała spuścizna zaborców.

Na podstawie rozporządzenia Ministra Spraw Wewnętrznych z 29 marca 1919 r. zostały zlikwidowane zmiany granic gmin wiejskich wprowadzone przez zaborców. Pewne uporządkowanie w dziedzinie administracji terytorialnej przyniosło rozporządzenie Rady

Ministrów z dnia 28 sierpnia 1919 r. Administracja terytorialna miała dualistyczny charakter, ponieważ dzieliła się na rządową i samorządową. Podstawowym kryterium tego podziału były zadania realizowane przez obie struktury. Administracja rządowa będąca elementem aparatu państwowego zajmowała się sprawami o wymiarze ogólnopaństwowym. Do zadań administracji samorządowej, składającej się z instytucji nie wchodzących w skład administracji państwowej, należały sprawy o wymiarze lokalnym. Początkowo w organizacji administracji terenowej przyjęto zasadę dwuinstancyjności. Na poziomie powiatów działały urzędy powiatowe, bezpośrednio podporządkowane Ministerstwu Spraw Wewnętrznych²²⁸. Urzędy powiatowe zostały przekształcone w starostwa. Zarząd w powiecie sprawować miał starosta (jednoosobowo), który stał na czele starostwa. Starostowie byli mianowani przez ministra spraw wewnętrznych i jemu podlegali. Urzędników, którzy przed reformą reprezentowali w powiecie ministerstwa i urzędy centralne zastąpili urzędnicy starostwa, odpowiedzialni za poszczególne działy administracji.

Do kompetencji starosty należały wszystkie sprawy administracji państwowej za wyjątkiem: administracji wojskowej, skarbowej, szkolnej, sądowej i kolejowej. Sprawowali również zwierzchnictwo i nadzór nad samorządem, będąc równocześnie kierownikami ich organów wykonawczych. Dzięki tej reformie osiągnięto duży stopień centralizacji władzy, co w okresie niestabilności kształtowania się nowego państwa miało korzystny wpływ.

Wkrótce jednak okazało się, że pomiędzy szczeblem powiatowym a centralnym istnieje luka organizacyjna. Objawiało się to głównie przez powolną pracę ministerstw, które starostwa zasypywały ogromną ilością różnych szczegółowych spraw. W dodatku urzędnicy ministerialni nie mieli dostatecznej wiedzy do ich rozwiązywania. Z kolei starostwa popełniały sporo błędów, co doprowadziło do rozrostu aparatu kontroli na szczeblu centralnym. Niewydolność systemu dwuinstancyjnego ujawniła konieczność powstania systemu trójinstancyjnego. W myśl postanowień konstytucji marcowej w powstającym państwie przyjęto ostatecznie podział trójstopniowy - województwa, powiaty oraz gmin (wiejskie i miejskie)²²⁹. W skali całego państwa było siedemnaście województw (według podziału administracyjnego z 1.07.1923 r.) i dwieście siedemdziesiąt pięć powiatów, w tym jedenaście miast na prawach powiatu.

Nieco inaczej wyglądał podział administracyjny na ziemiach Galicji. Kontrowersje budziła przynależność państwowa Galicji Wschodniej wynikająca z faktu nie podpisania

²²⁸ Należy również zauważyć, że niemal wszystkie centralne urzędy i ministerstwa posiadały swoje przedstawicielstwo w terenie i za wszelką cenę starały się pozostać niezależne od innych organów na danym terytorium.

²²⁹ A.J. Mielczarek, *Podziały terytorialno - administracyjne II Rzeczypospolitej w zakresie administracji zespolonej*, Wydawnictwo Neriton, Wydanie I, Warszawa 2008 r., s.28.

przez Polskę tzw. traktatu o granicach w Sewers w 1920 r. Traktat ten przyznawał Polsce tylko mniejszą zachodnią część Galicji²³⁰. Cała Galicja pod rządami polskimi była administrowana od marca 1919 r.²³¹ do sierpnia 1921 r.²³² przez Generalnego Delegata Rządu na Galicję. Tymczasowego podziału Galicji na województwa dokonano 30 grudnia 1920²³³ r., a faktyczny podział nastąpił dopiero 1 września 1921 r. Utworzono na terytorium Galicji cztery województwa tj.: krakowskie, lwowskie, tarnopolskie, stanisławowskie. Za miasta na tych terenach uznano miejscowości będące miastami zgodnie z austriackim ustawodawstwem samorządowym²³⁴.

Oprócz administracji terenowej rządowej, od schyłku XIX w. na terenach polskich istniał również samorząd gminny. W pierwszym okresie swego istnienia Polska nie wprowadzała w tej materii większych zmian – administrację gminną oparto na rozwiązaniach istniejących w byłych państwach zaborczych. Samorząd gminny tworzyły gminy jednostkowe i gminy zbiorowe składające się z gromad. Organem uchwałodawczym w gminie była rada gminna, w gromadzie rada gromadzka lub zebranie gromadzkie. Wybory do rad były jawne i pośrednie. Organem wykonawczym rady był zarząd gminny. Zarząd składał się z wójta oraz ławników i był wybierany przez radę. Natomiast w miastach (gminach miejskich) organem uchwalającym były rady miejskie. Rady te wybierane były w wyborach powszechnych. Organem wykonawczym był zarząd miejski wybierany przez radę miejską. W skład zarządu wchodził: burmistrz i ławnicy (w większych miastach był to prezydent oraz ławnicy).

Do roku 1926 większość gmin przeprowadziła już wybory według ordynacji polskiej. Pozostały nieliczne gminy, głównie w Galicji, w tym Nowy Sącz, które wciąż stosowały prawo zaborcy. Przeprowadzone w 1928 r. ujednoczenie administracji rządowej było "krokiem milowym" w kierunku zespolenia porozbiorowej administracji terytorialnej, ale dopiero ustawa scaleniowa z 23 marca 1933 r. wprowadziła jednolitą organizację samorządu terytorialnego i zakończyła długotrwały proces unifikacji. Ustawa wyróżniała dwa typy organów samorządowych: stanowiąco – kontrolujące oraz wykonawczo – zarządzające.

²³⁰Tamże, s.35.

²³¹Dz. Pr. P.P Nr 24 z 1919, poz. 240.

²³²Dz. U. Nr 46, poz. 281 z 1921 r.

²³³Na mocy ustawy O tymczasowym podziale administracyjnym II Rzeczypospolitej (Dz.U. Nr 117, poz. 768 z 1920 r.)

²³⁴Kraków, Lwów, Bielsko, Huta Królewska, Katowice, Bydgoszcz, Poznań, Grudziądz, Toruń, Łódź, Wilno.

5. RADA MIEJSKA W NOWYM SĄCZU PO ODZYSKANIU NIEPODLEGŁOŚCI

1. Uwarunkowania polityczno - prawne i społeczne

Odrodzone państwo w wielu przypadkach z konieczności korzystało z szeregu regulacji prawnych byłego zaborcy²³⁵. W powojennym układzie politycznym, ustroj byłych gmin galicyjskich regulowała krajowa ustawa gminna z 1866 r. wraz z dołączoną do niej ordynacją wyborczą dla gmin²³⁶. W okresie II Rzeczypospolitej reaktywowany samorząd terytorialny ukształtowany został w oparciu o zasadę dualizmu administracji publicznej, to znaczy, że zadania publiczne o znaczeniu lokalnym realizowane były zarówno przez organy administracji publicznej jak i samorząd terytorialny²³⁷.

Organy samorządowe pochodziły częściowo z przedwojennych wyborów, a częściowo (po 1918) z mianowania. Dziewiętnastowieczna ordynacja wyborcza służyła za podstawę wyborów miejskich jeszcze na początku lat 30 XX w. Wprawdzie konstytucja marcowa (17.03.1921 r.) nadała samorządowi określone ramy prawne, ale nie doprowadziła do jego unifikacji w skali państwa. Istotne zmiany w funkcjonowaniu samorządów wprowadziła dopiero ustawa z 23 marca 1933 r. tzw. ustawa scaleniowa, która ujednoliciła ustroj samorządu gminnego i powiatowego, w sposób jednak znacząco odbiegający od modelu wynikającego z konstytucji marcowej²³⁸.

W latach 1918 do 1926 większość gmin na obszarze państwa polskiego przeprowadziła już wybory do lokalnych władz samorządowych. Jednak na ziemiach byłego zaboru austriackiego panowała specyficzna sytuacja. W Nowym Sączu podobnie jak w pozostałych miastach zaboru austriackiego nadal obowiązywały XIX-wieczne regulacje prawne stanowiące podstawę do przeprowadzania wyborów samorządowych.

W okresie międzywojennym w Nowym Sączu wybory do Rady Miejskiej przeprowadzono czterokrotnie tj. w 1927, 1931, 1933 i 1939. Już z tej krótkiej analizy widać, że w początkowym okresie istnienia II RP w Nowym Sączu rządziła Rada wybrana jeszcze za

²³⁵ A. Barczewska-Dziobek, J. Dziobek-Romański, *Historia samorządu terytorialnego* [w] Encyklopedia samorządu terytorialnego, pod red. K. Miaskowskiej-Daszkiwicz i B. Szmulika, Warszawa 2010, s.24.

²³⁶ Dziennik Ustaw Krajowych (Dz.U.Kr) Nr 19, ustawa z dnia 12.08.1866 r., część B, Ordynacja wyborcza dla gmin [w] J. Piwocki, Zbiór ustaw i rozporządzeń administracyjnych, Lwów 1909 r., s.372-401.

²³⁷ A. Bałaś, *Studia nad samorządem terytorialnym*, Kolonia Limited, 2002, s. 11-13.

²³⁸ A. Barczewska-Dziobek, J. Dziobek-Romański, *Historia...* op. cit., s.36.

czasów austriackich tj. w wyborach 1909 (uzupełniające w 1910, 1916 i 1918). Rada ta funkcjonowała w oparciu o wyżej wymienione dziewiętnastowieczne regulacje prawne pozostałe z zaboru austriackiego. Stosowana ordynacja wyborcza oparta była na systemie kurialnym²³⁹, który zakładał podział społeczeństwa miejskiego na koła wyborcze. Kryterium przynależności do odpowiedniego koła wyznaczał cenzus majątkowy i wykształcenia. Zgodnie z rozporządzeniem Polskiej Komisji Likwidacyjnej z 1918 r. w Małopolsce zostało utworzone IV koło wyborcze, skupiające osoby, które nie płaciły gminie podatków. W Nowym Sączu IV koło wyborcze zostało powołane do życia dopiero 1927 r. (pomimo, iż od 1918 r. funkcjonował przepis mówiący, że wyborcy tego koła mają prawo do posiadania własnej reprezentacji w Radzie). Wynika z tego, że w pierwszych latach po odzyskaniu niepodległości, aż do wyborów 1927 r. w Ratuszu obradowała Rada Miejska, której rodowód sięgał wyborów z lat 1909 i 1910. Sytuacja ta wskazuje, że mimo funkcjonującego rozporządzenia PKL z 1918 r. nowosądeccy robotnicy nie mieli równych praw wyborczych, ani dostępu do władzy. Rada Miejska działająca w oparciu o austriacką ordynację wyborczą była organem konserwatywnym. Sądeccy rajcy z uporem bronili prawodawstwa zaborcy, bo pozwalało na skupienie w ręku Rady władzy uchwałodawczej i wykonawczej. Brak rozdziału tych dwóch władz oraz prowadzona polityka utrudnia dostęp do władzy biedniejszym warstwom społecznym zwłaszcza robotnikom były przyczyną licznych konfliktów pomiędzy Radą, a robotnikami nowosądeckimi. Na tej płaszczyźnie powstało również sporo problemów, Rady z władzami organów zwierzchnich tj. Starosty i Wojewody.

2. Problemy kadrowe Rady Miejskiej

W Nowym Sączu podczas wyborów w 1909 r. w trzech kołach wybrano, łącznie (po wyborach uzupełniających w 1910) 36 radnych spośród których wybrano 7 osobowy zarząd. Zawierucha wojenna spowodowała istotne zmiany w składzie Rady Miasta, szczególnie w zarządzie. Burmistrz Władysław Barabacki w panice opuścił miasto ewakuując się do Wiednia. Trzej inni członkowie również opuścili miasto. Zastępca burmistrza Wincenty Rajca z powodu złego stanu zdrowia złożył dymisję. Tak więc z siedmioosobowego zarządu w mieście pozostały tylko dwie osoby. Jedną z nich był Wiktor Oleksy, który przejął obowiązki burmistrza. Rada Miejska, by zagwarantować sprawną pracę zarządu musiała

²³⁹ System kurialny był przedmiotem dokładnej analizy w części Sejm Krajowy- analiza instytucjonalno-prawna.

powołać nowych radców. Do zarządu weszli Antoni Butscher, dr Juliusz Chodacki, dr Roman Pasionek, dr Roman Sichrawa. Wkrótce jednak (na początku 1915 r.) do Sącza powrócił dr Barbacki i ponownie stanął na czele Magistratu.

W tym okresie zarysowały się pierwsze symptomy skupiania władzy w rękach zarządu (a umniejszania znaczenia całej Rady). Kadencja urzędującej Rady powinna się skończyć w maju 1916 r., jednak namiestnik Galicji zdecydował, że mandaty radnych zostają przedłużone do czasu gdy powstaną warunki sprzyjające do przeprowadzenia wyborów. Po ostatnich wyborach uzupełniających (w 1910 r.) samorząd nowosądecki ustawowo liczył trzydziestu sześciu radnych i osiemnastu zastępców, ale w wyniku różnych zdarzeń takich jak śmierć radnego, przeniesienie służbowe, czy dobrowolna rezygnacja radnego, wyczerpało się grono zastępców.

U schyłku wojny z powodu odwołanych wyborów (w 1916 r.) w nowosądeckiej Radzie powstał głęboki kryzys personalny. Kwestią kluczową (podobnie jak w innych miastach Małopolski) stało się rozszerzenie Rady Miejskiej, ponieważ obawiano się, iż mocno uszczuplone od ostatnich wyborów grono radnych nie będzie w stanie sprostać wyzwaniom jakie niesie z sobą kończąca się wojna. W ostatnich latach pracę radnych determinowały działania wojenne, które uniemożliwiały prowadzenie życia społeczno-gospodarczego miasta. W dodatku po 1916 r. posiedzenia Rady były sporadyczne i najczęściej dotyczyły spraw związanych z finansami²⁴⁰. Poważnym utrudnieniem była frekwencja radnych, znacznie odbiegająca od średniej przedwojennej. Koniec wojny i zbliżająca się zima postawiły nowosądeckich radnych przed ogromem skomplikowanych zadań wśród których najważniejszą sprawą było zaopatrzenie miasta w żywność (aprowizacja). Ponieważ okres wojenny znacznie uszczuplił grono radnych, Radę należało wzmocnić personalnie. W zaistniałej sytuacji najwłaściwszym rozwiązaniem było przeprowadzenie nowych wyborów. Niestety z powodu trudnej sytuacji finansowej (takie było oficjalne tłumaczenie RM) wariant ten nie mógł być zrealizowany. W ten sposób 24 października 1916 r. po raz pierwszy Magistrat (a nie wyborcy) dokonał poszerzenia składu Rady Miejskiej w Nowym Sączu. Liczba radnych zwiększyła się o siedemnaście osób. W dwa tygodnie później nowi radni złożyli uroczyste przyrzeczenie i stali się pełnoprawnymi członkami Rady. Odnowiona Rada liczyła łącznie czterdziestu ośmiu członków²⁴¹. Wśród powołanych dominowali przedstawiciele inteligencji i mieszczaństwa. Robotnicy otrzymali tylko sześciu reprezentantów i to wszystkich z PKP. Robotnicy ci

²⁴⁰ J. Buda, *Stosunki samorządowe*, [w:] Dzieje miasta Nowego Sącza, t.2, pod red. F. Kiryka i S. Płazy, Kraków 1993.s. 185-186.

²⁴¹ Archiwum Państwowe w Krakowie, Oddział w Nowym Sączu (dalej: APNS), Akta miasta Nowego Sącz (dalej: AmNS), sygn. 57, s. 13.

reprezentowali ruch socjalistyczny. W tym okresie do najwybitniejszych działaczy socjalistycznych w Nowym Sączu należeli m.in. Franciszek Bielat, Piotr Płonka, Roman Lazarowicz, Ludwik Bartoniczek. Kooptacja nowych członków nie zmieniła w zasadniczy sposób orientacji polityczno-społecznej Rady, gdyż nadal bardzo mocną pozycję zajmowali w niej radni o prawicowo-konserwatywnym rodowodzie, związani z obozem narodowej demokracji oraz chadecji.

W listopadzie 1918 r.²⁴² Rada przyjęła rezygnację burmistrza dr Władysława Barbackiego²⁴³. Decyzja Barbackiego wynikała z jego coraz gorszych relacji ze środowiskiem lewicowym. Obowiązki burmistrza zgodnie z wolą Rady, przejął jego zastępca Wiktor Oleksy. Wakat na stanowisku burmistrza skomplikował układ sił politycznych w Radzie Miejskiej. Wydaje się że, radni nieprzypadkowo podjęli taką właśnie decyzję pomimo iż, w świetle obowiązującego wówczas prawa, Rada powinna była dokonać wyboru nowego burmistrza w ciągu czternastu dni. Swoją decyzję magistrat tłumaczył zbliżającymi się wyborami i mającą nastąpić zmianą ordynacji wyborczej.

Końcówka roku 1818 była dla Rady Miejskiej bardzo burzliwym okresem. Na forum Rady coraz częściej dochodziło do otwartych ostrych spięć między jej członkami zwłaszcza podczas kluczowych dyskusji dotyczących zaopatrzenia miasta w żywność w kontekście zbliżającej się zimy, czy też katastrofalnego stanu kasy miejskiej²⁴⁴. Zdecydowana większość członków Rady negowała wszelkie samorządowe inicjatywy socjalistów. Władze miasta chciały doprowadzić do sytuacji, w której potencjalni kandydaci na radnych z koła nr IV pochodziliby ze środowisk o umiarkowanych poglądach. Z kolei nowosądeckie koła PPSD zarzucały Magistratowi, że polecił dokonać wyboru radnych, stowarzyszeniom religijnym, które dodatkowo miały zadbać o to by w wiecu wyborczym nie wzięli udziału robotnicy. W zaistniałych okolicznościach socjaliści przygotowali nową listę kandydatów (16.12.1918 r.). Jednak prawicowa część Rady zdecydowanie odrzuciła możliwość wprowadzenia do samorządu tak licznej grupy osób o lewicowym rodowodzie²⁴⁵. 6 lutego 1919 r. Rada Miejska przyjęła do swojego grona tylko sześciu radnych – robotników miejskich, wyznaczonych przez Magistrat²⁴⁶. Wśród powołanych znalazły się głównie osoby o wyraźnych poglądach prawicowych np. Stanisław Cudek, Ignacy Steindel związani z Narodowym Związkiem

²⁴²Chodzi o posiedzenie Rady Miejskiej z 21 .11.1918 r.

²⁴³ ZPNS, AmNS II sygn. 5, s. 34.

²⁴⁴ APNS, AmNS II sygn. 59, s.27.

²⁴⁵ Socjaliści przygotowali grupę 12 osób, tj. 6 mandatów które otrzymali w październiku 1918 r, i 6 które mieli otrzymać z godnie z uchwałą z 21listopada 1918 (mandaty dla koła Zakamienica), ale wprowadzenie tej uchwały w życie zostało wstrzymane do lutego 1919 r.

²⁴⁶ APNS, AmNS II sygn.59,s. 32.

Robotniczym. Dla socjalistów był to kolejny wyraźny sygnał, że nie ma dla nich miejsca w nowosądeckiej Radzie Miejskiej, a 6 mandatów które otrzymali w październiku (o czym była mowa powyżej) to maksymalne ustępstwo Rady. Sytuacja ta była dla lokalnych działaczy lewicowych bardzo deprymująca zwłaszcza, że działania ruchu socjalistycznego miały spore poparcie społeczne sądeczan.

Decyzje, które miały kluczowy wpływ na kształt nowosądeckiego magistratu w dużej mierze stały w sprzeczności z obowiązującym prawem, co wywołało reakcję organów nadzorujących²⁴⁷ sądecką Radę Miejską. Starosta Franciszek Piątkowski zażądał od radnych natychmiastowego wyboru prezydenta (nie później niż w ciągu ośmiu dni)²⁴⁸ w przeciwnym razie dojdzie do rozwiązania Rady. Groźby starosty Piątkowskiego nie przstraszyły nowosądeckich radnych. Nadal twierdzili, że w związku z mającą nastąpić zmianą ordynacji wyborczej nie ma żadnych przesłanek aby dokonywać nowej elekcji na stanowisku burmistrza. Nieustępliwe stanowisko Rady poniosło klęskę, bo wojewoda krakowski w 1925 r. rozwiązał Radę i utworzył zarząd komisaryczny.

Przeprowadzona powyżej analiza procesu decyzyjnego wskazuje, że faktyczną władzę sprawował Zarząd Miasta, w którym dominującymi postaciami decyzyjnymi byli Władysław Barbacki, Wiktor Oleksy, Roman Sichrawa. Dowodem tego stanu rzeczy jest dokonanie przez Magistrat (a nie wyborców) w 24 października 1916 r. poszerzenia składu Rady Miejskiej w Nowym Sączu o siedemnaście osób z czego robotnikom jako wyborcom III Koła (a nie IV) przyznano tylko sześć miejsc. W dodatku wśród powołanych dominowali przedstawiciele inteligencji i mieszczaństwa. Pomimo panujących wewnątrz Rady problemów personalnych spowodowanych rezygnacją Barbackiego ze stanowiska burmistrza z powodu trudnych stosunków z socjalistami i rezygnacji z mandatu dziewięciu członków Rady, nie dopuszczono ugrupowań lewicowych do udziału we władzy. Nawet nakładane na Radę kary nie poprawił sytuacji IV Koła. Rzeczywista władza wciąż skupiała się w rękach Zarządu Miasta, który odwołując się do ustawodawstwa Sejmu Krajowego dążył do utrzymania konserwatywno-prawicowego charakteru Rady. Można więc wnioskować, że pomimo zmiany geopolitycznej zaistniałej po I Wojnie Światowej i odzyskaniu przez państwo polskie niepodległości, wspólną cechą łączącą Radę Miejską w Nowym Sączu i Sejm Krajowy Galicyjski był brak akceptacji dla robotników w organach władzy.

²⁴⁷Mowa tu o starości powiatu nowosądeckiego i wojewodzie krakowskim.

²⁴⁸APNS, AmNS II sygn. 57, s. 39.

3. Sądecka lewica

Jedną z najważniejszych grup zawodowych Nowego Sącza stanowili pracownicy kolei (ok.17% ogółu ludności, a razem z rodzinami blisko 1/3 populacji miasta). Skupiali się w pobliżu miejsca pracy tj. południowej części miasta. Powstały tu dwa osiedla dla kolejarzy: Kolonia – w latach 90, XIX wieku i Nowa Kolonia na początku lat 20 XX wieku. Życie polityczne, społeczne i kulturalne skupiało się wokół Domu Robotniczego.

W części kolejowej miasta dominowała ideologia socjalistyczna, która pojawiła się w mieście ok. 1892 r. a więc za czasów Sejmu Galicyjskiego. Należy jednak zauważyć, że w Nowym Sączu w okresie autonomii galicyjskiej szerokie masy robotnicze i drobni rzemieślnicy nie posiadali żadnego przedstawicielstwa, pomimo, iż przeważająca większość pracowników kolejowych należała bądź sympatyzowała z Polską Partią Socjalno-Demokratyczną (PPSD). W efekcie partia ta urosła do rangi najbardziej wpływowej partii w mieście. To właśnie w tym rejonie miasta powstało IV koło wyborcze, które usilnie starało się wprowadzić swoich radnych (wybranych zgodnie z prawem) do Rady Miasta Nowego Sącza. Pod względem ideologicznym miasto było dość specyficznym zróżnicowane.

Pewnej próby uporządkowania zachodzących w mieście podziałów podjął się T. Aleksander, który pisze, że sądeczan można podzielić na trzy wyraźne części, żyjące z reguły własnym autonomicznym życiem. Według niego najbardziej czytelny podział wyodrębniał się między starym centrum gdzie, skupiała się ludność żydowska, a dzielnicą kolejarzy. Trzecią grupę stanowili mieszczaństwo kierujący się w stronę ideologii sanacyjnej.

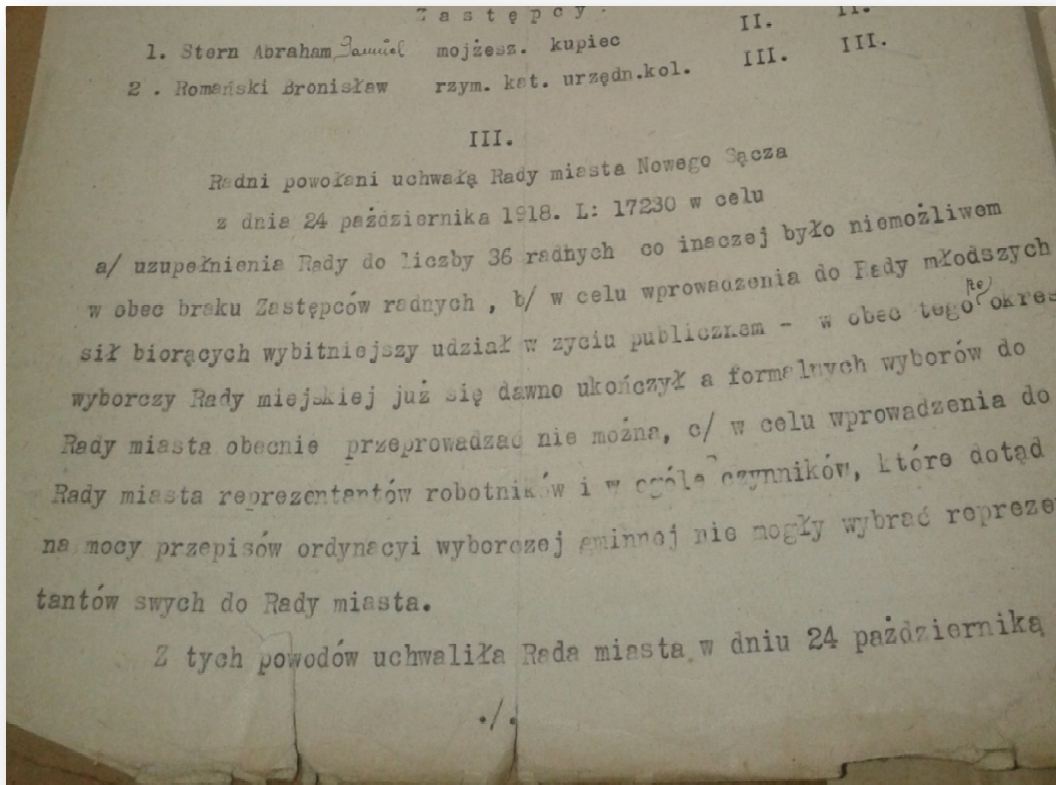
Odradzająca się po wojnie nowosądecka komórka Polskiej Partii Socjalno-Demokratycznej pod przewodnictwem Ryszarda Mędlarskiego podjęła zdecydowane działania zmierzające do wprowadzenia swoich przedstawicieli do samorządu miejskiego. Szczegółowy opis tych poczynań zachował się w piśmie Komitetu Wyborczego PPSD z dnia 29 grudnia 1918 r. skierowanego do Polskiej Komisji Likwidacyjnej, w którym nowosądecy socjaliści skarżyli się na to, iż miejscowa Rada Miejska pomimo istnienia rozporządzeń dotyczących konieczności tworzenia powszechnych kurii wyborczych w gminach, odmówiła wprowadzenia do swojego grona przedstawicieli robotników²⁴⁹.

W aktach miejskich można spotkać się z argumentacją, że uchwała miejska nr 17230 z 24 października 1918 r. miała na celu przede wszystkim stworzenie reprezentacji samorządowej warstwom społecznie i politycznie dotąd niedocenionym w gminie. Mimo tego

²⁴⁹APKr, Akta Starostwa Powiatowego Nowosądeckiego (dalej: StPNS), sygn.85.

uzasadnienia, trudno jest jednoznacznie stwierdzić, że rzeczywiście taki był pierwotny zamiar władz. Z analizy archiwalnych akt miasta Nowego Sącza wynika, że nowosądecy radni bardzo ostrożnie podchodzili do sprawy włączenia środowisk robotniczych do organów samorządowych miasta.

Rys. 131. Fragment oryginalnej uchwały Rady Miejskiej w Nowym Sączu z 24.10.1918 r.

Źródło: fot. własna wyk. w dniu 2.05.2014 r. w Archiwum Państwowym w Krakowie, Oddział Nowym Sączu.

Zgodnie z cytowaną powyżej uchwałą z 24 października 1918 r. nowosądeczanie, którzy dopiero teraz nabyli prawa wyborcze otrzymali dla swoich przedstawicieli sześć mandatów. Z czego do Rady włączono zaledwie trzech przedstawicieli środowiska robotniczego tj: urzędnik kolejowy, inspektor kolejowy i inżynier kolejowy²⁵⁰. Decyzja ta nie zadowalała miejscowych socjalistów. Podjęli więc działania zmierzające do ustalenia własnej listy kandydatów do Rady Miejskiej²⁵¹.

W listopadzie 1918 r. robotnicy biorący udział w zorganizowanych w tym czasie

²⁵⁰ APNS sygn. akt II 57.

²⁵¹ "Naprzód" z 1.12.1918 r., nr 269, s.4.

dwóch wiecach utworzyli w Nowym Sączu w dzielnicy Zakamienica IV koło wyborcze. Wytypowano dwunastu przyszłych radnych i sześciu zastępców. 12 listopada 1918 r. uchwały podjęte na wiecu poprzedniego dnia przedstawiono nowosądeckiemu Magistratowi, który powołując się na względy proceduralne nie zaakceptował "listy robotniczej". Połączone siły endecków i chadeków zdecydowanie broniły miejskiego samorządu przed środowiskami lewicowymi, dla których Rada Miejska mogła stać się narzędziem w politycznej walce.

W styczniu 1919 r. odbywały się wybory do sejmiku ustawodawczego. Socjaliści stanowili jedną z najważniejszych opcji sceny politycznej Nowego Sącza, ale w żaden sposób nie przekładało się to na ich pozycję w samorządzie miejskim. Na uwagę zasługuje fakt, iż środowisko robotnicze Nowego Sącza było na tyle duże i silne, że istniejący skład Rady Miejskiej przestał odpowiadać układowi sił i nastrojom politycznym w mieście. Członkowie Rady byli tego świadomi. Chcąc stworzyć wrażenie otwartości Rady na zmiany personalne, a jednocześnie zachować jej dotychczasowy charakter, radni podjęli 21 października 1919 r. decyzję o kolejnym rozszerzeniu Rady do pięćdziesięciu czterech radnych. Oświadczone, że utworzone dodatkowe sześć miejsc mają otrzymać reprezentanci robotników. Uwzględniając uchwałę z 24 października 1918 r. środowiska robotnicze, które dotąd nie posiadały praw wyborczych miały uzyskać 12 osobową reprezentację²⁵². W efekcie doszło (w opinii samych radnych) do usankcjonowania IV koła wyborczego, gdyż jego reprezentacja uzyskała status równy trzem pozostałym kołom wyborczym. Charakterystyczne jest jednak to, że w praktyce wybór nowych radnych całkowicie spoczął w rękach władz miejskich, a nie wyborców. Sądccy rajcy dla uchronienia Rady przed socjalistami, podejmowali decyzje polityczne w dużej mierze w sprzeczności z obowiązującym prawem. Determinacja Rady była tak dalece posunięta, że nie zmieniła swego stanowiska nawet pod wpływem kary nałożonej przez Starostę Sądeckiego. Sądecka PPS działania Starosty odebrała jako okazję do zdobycia mandatów w Radzie Miejskiej. Pomimo iż sądecy socjaliści cieszyli się dużym poparciem społecznym to i tak nie mogli uzyskać znaczącej pozycji w samorządzie miasta.

W okresie od października 1918 r. do stycznia 1920 r. socjaliści w sądeckiej Radzie Miejskiej mieli zaledwie sześć mandatów, choć przez cały czas ich aspiracje były znacznie większe. W lutym 1920 roku miały nastąpić znaczące zmiany polityczne. Magistrat opracował wówczas procedurę wyboru dwunastu radnych z IV koła wyborczego, Jednak projekt został przygotowany tak, aby Magistrat zachował swobodę w podjęciu ostatecznej decyzji. Oczywiście spotkało się to z krytyką socjalistów. Ugrupowania lewicowe PPS, NZS

²⁵²APNS, AmNS I sygn.402.

i Bundu wystosowały oficjalny protest przeciw tak skonstruowanej procedurze wyborów uzupełniających, a robotnicy stwierdzili, że „wybór” – *nie byłby wyborem, ale mianowaniem radnych bo sprzeciwia się ustawie wyborczej do gmin...*²⁵³. Dopiero nowy Starosta Tadeusz Kępiński działający od listopada 1920 r, wymusił na sądeckiej Radzie Miejskiej obsadzenie wakatu burmistrza. Stanowisko to powierzono Wiktorowi Oleksemu²⁵⁴. Na posiedzeniu Rady 20 września w czasie której W. Oleksy składał przysięgę, dr Emil Pasionek (reprezentant bezpartyjnych radnych) poruszył problem rozszerzenia Rady o przedstawicieli IV koła²⁵⁵. „*Propozycja ta choć poparta zdecydowaną większością głosów nie wpłynęła na zmiany osobowe w Radzie Miejskiej tym bardziej, że sprawa reformy personalnej powoli zaczęła umierać śmiercią naturalną*”²⁵⁶. W konsekwencji socjaliści nie zdobyli mandatów o które walczyli, a oblicze polityczne Rady nie uległo żadnym zmianom i wciąż liczyła 36 radnych (tyle samo co przed I Wojną Światową). Jedyne zmiany jakie zachodziły w nowosądeckim magistracie wynikały z przyczyn naturalnych takich jak śmierć, przeniesienie do innego miasta. Z czasem w Radzie zaczęło narastać coraz więcej konfliktów. Ostatecznie w 1924 r. dziewięciu radnych złożyło mandaty - Józef Brzeziński, Franciszek Celewicz,, dr Jan Dudziński, ks. dr Alojzy Góralik, Henocho Herbst, Hieronim Jagoszewski, Stanisław Kielar, Józef Potoniec, Stanisław Stobieski²⁵⁷. Czarę goryczy przepełniła, rezygnacja W. Oleksego z funkcji burmistrza. Próbę ratowania Rady podjął wiceburmistrz dr Roman Sichrawa. Starł się nakłonić radnych, którzy odeszli do powrotu. Negocjacje jednak nie przyniosły oczekiwanego rezultatu i radni podtrzymali swoje decyzje²⁵⁸. W ten sposób Rada Miasta „skurczyła się” do dwudziestu jeden członków i nieuchronnie zmierzała do rozwiązania. Z tego względu Rada postanowiła nie przyjąć mandatów złożonych przez wyżej wymienionych członków²⁵⁹. Innym rozwiązaniem było przeprowadzenie wyborów uzupełniających zastępców radnych w trzech kołach wyborczych (koło Zakamienica wciąż było przez Radę marginalizowane). Wybory te byłyby przeprowadzone na podstawie spisów wyborców jeszcze z okresu przed wojennego. 14 stycznia 1925 r. Rada Miasta ustaliła szczegółowy harmonogram zaplanowanych na połowę lutego wyborów uzupełniających. Prawo głosu przysługiwało włącznie tym wyborcom, którzy byli na listach z 1910 r.

²⁵³Naprzód z 21.03.1920, nr 7-, s.3

²⁵⁴ APNS, AmNS II, sygn. 57, s.96.

²⁵⁵ APNS, AmNS II, sygn. 59, s 74

²⁵⁶K. Wójtowicz, *Wybory samorządowe w Nowym Sączu w okresie międzywojennym*, Kraków 2011, niepublikowane, s.40.

²⁵⁷ APNS, AmNS II, sygn.57, s.345 – wymienieni radni złożyli mandaty w lipcu i sierpniu 1924 r.

²⁵⁸Tamże.

²⁵⁹ APNS, AmNS II sygn. II, s.21 Protokół posiedzenia Rady miasta z13.01.1925 r.,

**Rys. 14. Lista wyborcza zachowana w dokumentacji Archiwum Państwowego
w Nowym Sączu**

Pośpiech jaki towarzyszył przygotowaniom do wyborów zaniepokoił Starostę, który 16 stycznia 1925 r. ostro zaprotestował przeciwko ich rozpisaniu. Magistrat Nowosądecki zlekceważył to ostrzeżenie i kontynuował prace przygotowawcze do przeprowadzenia wyborów uzupełniających nawet wówczas gdy starosta Roman Kępiński nałożył na wiceburmistrza Nowego Sącza karę grzywny.

źródło: fot. własna wykonana w Archiwum Państwowym Oddz. w Nowym Sączu

Wielkim orędownikiem tych wyborów był dr Roman Sichraw. Dążył o nie tylko przeprowadzenia wyborów, ale również gruntownej reformy nowosądeckiego samorządu. Podstawą tej reformy miało być powołanie IV kół wyborczego. Mimo ogromnej determinacji władz miejskich wybory nie doszły do skutku ponieważ Wojewoda Krakowski w dniu 2 marca 1925 r. wydał rozporządzenie w sprawie rozwiązania Rady Miejskiej i ustanowił zarząd komisaryczny. Dr R. Sichrawa został zobowiązany do zwołania ostatniego posiedzenia Rady, aby ta mogła przedstawić swoje stanowisko do zarządzeń podjętych przez wojewodę. Na posiedzenie Rady przybyło zaledwie czternastu radnych (z 36). Przemówienia radnych dotyczyły przede wszystkim wyrażeniu opinii, iż Rada należycie dbała o interes miasta i poprawnie wypełniła swoją misję²⁶⁰. Cztery dni później odbyło się pierwsze posiedzenie Rady Przybocznej Kierownika Tymczasowego Zarządu Miasta. W Radzie Przybocznej zasiadało dziewiętnastu przedstawicieli najbardziej wpływowych organizacji politycznych na Sądecczyźnie²⁶¹.

²⁶⁰ APNS, AmNS II, sygn.59, Protokół z posiedzenia Rady Miejskiej z 12.03.1925 r.

²⁶¹ APKr, UWKr, sygn. 91/1

Tabela 10. Członkowie Rady Przybocznej.

l.p	Imię i nazwisko	Organizacja polityczna
1.	Antoni Brudzina	Stronnictwo Mieszczańskie (SM)
2.	Antoni Broszkiewicz	Polska Partia Socjalistyczna (PPS)
3.	Franciszek Celewicz	SM
4.	Antoni Czerny	„
5.	Dr Eugeniusz Dzikowicz	PSL-Piast
6.	Dr Jan Dudziński	ND
7.	Józef Górski	„
8.	Samuel Herbst	syjonista
9.	Aleksander Jankiewicz	SM
10.	Jan Jeż	PPS
11.	Edmund Kohman	Brak danych
12.	Stanisław Nowakowski	SM
13.	Andrzej Serafin	PSL-Piast
14.	Stanisław Serafin	ChD
15.	Jan Śliwa	PSL-Piast
16.	Szulim Statter	ortodoksa
17.	Ignacy Steindel	Brak danych
18.	Dr Mojżesz Steinmetz	ortodoksa
19.	Kazimierz Tarasiński	ND

Źródło: opracowanie własne na podstawie archiwalnych uchwał RM Nowego Sącza z lat 1918-1928

Zadania Rady Przybocznej sprowadzały się do zatwierdzania wniosków i propozycji Wydziału Rady Przybocznej (Zarządu miasta)²⁶². Faktycznie Zarząd został ukształtowany przez dr Sichrawę, który w kwietniu 1925 r. został komisarzem rządowym. Tymczasowy Zarząd Miasta przetrwał do grudnia 1927 r. czyli do wyborów samorządowych. W okresie międzywojennym w Nowym Sączu wybory samorządowe przeprowadzane były 4-krotnie tj.: w latach: 1927, 1931, 1933 i 1939.

Głosowanie w wyborach 1927 r. oparte na założeniach systemu kurialnego wyłoniło czterdziestu ośmiu radnych. Przy frekwencji wynoszącej ponad 59% zwycięstwo przypadło KZGO – koalicji miejskich ugrupowań o prostanacyjnych poglądach, w której szczególną rolę odegrało ZNR, PPS.

²⁶² J. Buda, *Organizacja...*, op. cit. s.14.

4. Czynniki wpływające na kształt polityczny Sadeckiej Rady Miejskiej

Od roku 1914 rozpoczął się okres niezwykle istotny dla przyszłości nowosądeckiej polityki. Niemal każdego roku w Nowym Sączu i na Sądecczyźnie odnotowywano wizyty czołowych polityków zarówno tych, którzy tu gościli, jak również tych, którzy stąd pochodzili, a czasem i wracali „na zawsze”²⁶³.

Celem badań przeprowadzonych w tym rozdziale było rozpatrzenie zjawisk i procesów jakie zachodziły przy podejmowaniu decyzji politycznych, wewnątrz Rady Miejskiej. Analizie poddano czynniki zewnętrzne mogące implikować zachowania polityczne panujące w Radzie Miejskiej w drodze obserwacji zachowań jednostek ludzkich i złożonych z tych jednostek grup społecznych.

Powojenną Radę Miejską cechował silny konserwatyzm. Ponad połowę składu Rady - 52,07% tworzyli radni o poglądach konserwatywnych. Najliczniejszą grupę radnych stanowili syjoniści i adwokaci, czyli grupy społeczne, które nie dążyły do zmian lecz starały się utrzymać stan istniejący.

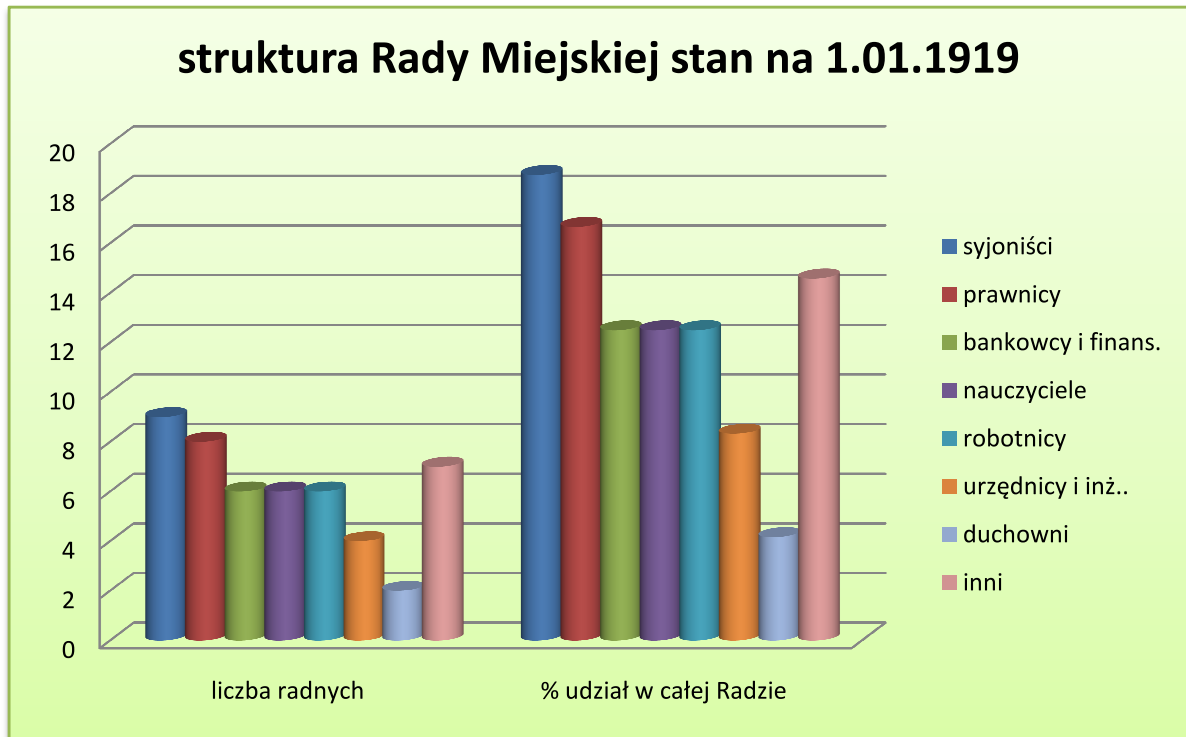
Tabela 11. Struktura zawodów Rady Miejskiej Nowego Sącza.

Grupa radnych	Liczba radnych	Procentowy udział w całej radzie	Kierunek polityczny
Adwokaci	8	16,66%	konserwatyzm
Duchowni	2	4,16%	konserwatyzm
Finansiści i bankowcy	6	12,5%	konserwatyzm
Nauczyciele	6	12,5%	liberalny
Robotnicy	6	12,5%	socjalizm
Urzednicy i inżynierowie	4	8,33%	liberalizm
Syjoniści	9	18,75%	konserwatyzm
Inni (piekarz, aptekarz itp.)	7	14,58	liberalizm

Źródło: oprac. własne na podstawie informacji z archiwalnych uchwał RM

²⁶³ Artykuł pt: „Kto tu przed wojną nie bywał... Sławni goście w Nowym Sączu”, „Sądeczanie”, z 18.07.2011 r.

Wykres nr 9. Struktura zawodów Rady Miejskiej w Nowym Sączu.

Źródło – opracowanie własne

Wykres nr 10. Skład polityczny Nowosądeckiej rady Miejskiej.

Źródło – opracowanie własne.

Wydaje się, że najsilniej oddziaływać na miejskich rajców mogli posłowie galicyjscy pochodzący z Nowego Sącza i jego najbliższych okolic. Jak już wcześniej wykazano Sejm było organem zdominowanym przez konserwatystów. Należało zatem przeanalizować jakie preferencje polityczne reprezentowali, a także zbadać, którzy z nich zasiadali (gdy już nie byli posłami) w sądeckim ratuszu.

Tabela 12. Sądeczanie w Sejmie Krajowym.

Kadencja sejmowa	Kurie sejmowe	POSEŁ			
		Imię i nazwisko	Miejsce zam.	Grupa społeczna/zawód	Preferencje polityczne ²⁶⁴
Kadencja I 1861-1866	Gmin mniejszych ²⁶⁵	Szymon Trochanowski	Binczarowa	nauczyciel szkół wiejskich i właściciel	ludowiec
		Faustyn Żuk Skarszewski	Kraków	notariusz i właściciel cz. w. Przyszowa	konserwatysta
		Michał Kmiotowicz ²⁶⁶	Stary Sącz	mieszczanin i właściciel Gruntu	ludowiec
	Miast i Izb Handlowych	Julian Gutowski	Nowy Sącz	notariusz	konserwatysta
	Posiadłości większych	Marceli Drohojowski		Właściciel dóbr Czorsztyń w powiecie Krościenko	konserwatysta
Fr. Trzeciecki ²⁶⁷		Uście Ruskie	właściciel dóbr	konserwatysta	
Kadencja II 1867-69	Posiadłości większych	Fr. Trzeciecki	Uście Ruskie	właściciel dóbr	konserwatysta
		Faustyn Żuk-Skarszewski	Kraków	notariusz i właściciel cz. w. Przyszowa	konserwatysta
		Józef Szujski ²⁶⁸	Kraków	właściciel dóbr	konserwatysta
	Miast i Izb HiP	Paulin Kosiński ²⁶⁹	Nowy Sącz	Przełożony obwodowy	raczej liberał
		dr. Michał Korczyński	Kraków	właściciel dóbr	konserwatysta

²⁶⁴Dane zdobywano analizując życiorysy posłów w różnych źródłach.

²⁶⁵ Późniejsza nazwa, gmin wiejskich. Galicja była podzielona na obwody, a obwody dzieliły się na okręgi wyborcze. W tabeli podano nazwiska posłów z okręgu wyborczego „Nowy Sącz i Grybów”, ale w obwodzie wyborczym „Sącz” istniały jeszcze trzy inne okręgi tj: „Stary Sącz i Krynica”, „Nowy targ i Krościenko”, „Limanowa i Skrzydlina” Informacja z „Wykaz Członków Sejmu krajowego królestwa Galicji i Lodomerji, tudzież wielkiego księstwa Krakowskiego”, Cyfrowa Biblioteka Jagiellońska, <http://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/52246?tab=1>. W przypisie zastosowano oryginalną pisownię.

²⁶⁶ Poseł III sesji od 1865 r.

²⁶⁷ Zastąpił M. Drohojowskiego 21.12.1865 r.

²⁶⁸ Poseł od II sesji 1868 r. zastąpił F. Żuk-Skarszewskiego.

²⁶⁹ Zrzekł się mandatu zastąpił go 20.01.1868 r. M. Korczyński.

	Gm. mniejsze	Jakób ²⁷⁰ Laskorz	Cieniawa	włościanin	ludowiec
Kadencja III 1870-76	Posiadłości większych	Fr. Trzeciecki ²⁷¹ Józef Szujski	Uście Ruskie Kraków	właściciel dóbr właściciel dóbr	Konserwatysta konserwatysta
	Miast i Izb HiP	Dr Julian Dunajewski	Kraków	c.k. prof.	konserwatysta
	Gm. mniejsze	Jakób Laskorz	Cieniawa	włościan	ludowiec
Kadencja IV 1877-1882	Posiadłości większe	Gustaw Romer Józef Szujski	Zabełcze -Nowy Sącz Kraków	właściciel dóbr właściciel dóbr	Konserwatysta konserwatysta
	Miast i Izb Handlowych	Julian Dunajewski	Kraków	c.k. prof.	konserwatysta
	Gmin mniejszych	Alfred Dobrzyński			
Kadencja V 1883 - 1888/9	Posiadłości większe	Gustaw Romer Tadeusz Pilat	Zabełcze -Nowy Sącz Lwów	właściciel dóbr prof. uniwersytetu	Konserwatysta liberał
	Miast i Izb HiP	Julian Dunajewski	Kraków	Minister Skarbu	konserwatysta
	Gm. mniejsze	Wł. Żuk- Skarszewski			
Kadencja VI 1889-1895	Posiadłości większe	Gustaw Romer Tadeusz Pilat	Zabełcze -Nowy Sącz Lwów	właściciel dóbr prof. uniwersytetu	Konserwatysta raczej liberał
	Miast i Izb HiP	Julian Dunajewski	Kraków	Minister Skarbu	konserwatysta
	Gmin wiejskich ²⁷²	Stanisław Potoczek	Rdziostów	włościanin	ludowiec - założyciel Związku Stronnictwa Chłopskiego,
Kadencja VII 1895-1901	Posiadłości większe	Gustaw Romer Tadeusz Pilat	Zabełcze -Nowy Sącz Lwów	właściciel dóbr prof. uniwersytetu	Konserwatysta raczej liberał
	Miast i Izb HiP	Julian Dunajewski	Kraków	Minister Skarbu	konserwatysta
	Gmin wiejskich	Stanisław Potoczek	Rdziostów	włościanin	ludowiec
Kadencja VIII 1902-1907	Większych posiadłości	Antoni Mars Tadeusz Pilat	Lwów	Dr medycyny, prof. U. Lwowskiego Prof. uniwersytetu	Konserwatysta liberał
	Miast i Izb	Julian Dunajewski	Kraków	Minister Skarbu	konserwatysta

²⁷⁰ W analizowanych dokumentach z tego okresu imię to pisane jest przez „ó”.

²⁷¹ Zmarł przed VII sesją w 1876 r.

²⁷² Istniał już tylko okręgi wyborcze (powiaty polityczne), zlikwidowano obwody, natomiast w kurii posiadłości większych i kurii miast i izb handlowych, były to "okręg wyborczy i ciało wyborcze".

	HiP				
	Gminy wiejskie	Stanisław Potoczek	Rdziostów	włościanin	ludowiec
Kadencja IX 1908-1913 ²⁷³	Więszych posiadłości	Władysław Głębocki ²⁷⁴	-	Właściciel dóbr	Konserwatysta
		Antoni Mars	Lwów	Dr medycyny, prof. U. Lwowskiego Dr prawa, prof. U. Lwowskiego	liberał
	Tadeusz Pilat			liberała	
	Miast i Izb Handlowych	Widołd Kozłowski	-	Właściciel dóbr	konserwatyzm
	Gmin wiejskich	Wincenty Myjak	-	włościanin	ludowiec
Kadencja X ²⁷⁵ 1913/1914	Więszych posiadłości	Antoni Mars	-	Lekarz prof. U. Lwowskiego	liberał
		Tadeusz Pilat	Lwów	Dr prawa, prof. U. Lwowskiego	liberał
	Miast i Izb Handlowych	Witołd Korytowski	-	Namiestnik, Minister Skarbu, tajny radca	konserwatysta
	Gmin wiejskich	Józef Maciuszek	-	włościanin	ludowiec

Źródło: opracowanie własne

Sądeccy posłowie w większości reprezentowali poglądy konserwatywne. Niektórzy z nich posiadali na tyle mocną osobowość, że mogli wywierać wpływ na pozostałych, a ich poglądy były przyjmowane jako obowiązujący kanon. Przykładem może tu być postać Józef Szujskiego konserwatysty ze Stańczyków. W jego ocenie tylko szlachta zdolna była do sprawowania władzy, co wyraźnie podkreśla w swojej książce pt. *Szlachecka inteligencja: „Szlachta jest alfą i omegą narodu, bo ona jedna posiada tajemnicę przypodobania sobie nieszlacheckich a nawet obcych żywiołów, bo ona sama jedna daje rękojmię przyszłości, garnąc do siebie i podnosząc do swojej sfery nieszlachecką inteligencję, bo jej idea jest ideą podniesienia wszystkich żywiołów krajowych do godności i uczestnictwa w obywatelskim życiu”*²⁷⁶.

Rozważając możliwość oddziaływania posłów galicyjskich na sądeckich radnych należało przeprowadzić badanie w celu stwierdzenia, którzy posłowie galicyjscy po odzyskaniu niepodległości zasiadali w gronie radnych. Przeprowadzone badanie polegało na porównaniu listy posłów z okresu wszystkich 10 kadencji (tabela nr powyżej) z listą radnych

²⁷³ Informacje pochodzą z Stenograficzne Sprawozdania z Pierwszej Sesji Dziewiątego Peryodu Sejmu Krajowego Królestwa Galicji i Lodomerji wraz z Wielkim Księstwem Krakowskim z roku 1908. T. 1. Posiedzenie 1-36 [całość], wydawca Sejm Krajowy Królestwa Galicji i Lotomerji wraz z Wielkim Księstwem Krakowskim, Lwów 1908-1913

²⁷⁴ Zmarł w 1909 r., a na jego miejsce wybrano Antoniego Marsa

²⁷⁵ W kadencji IX i X było po 1 sesji

²⁷⁶ Cytat pochodzi ze strony internetowej Ośrodka Myśli Politycznej, Krakowskie Tradycje Intelktualne, gdzie zamieszczono fragment *Szlachta i inteligencja* w: *Dzieła*, Seria III, t. I, ss. 10-19, Kraków 1885, (pierwodruk "Dziennik literacki", nr 49 i 50 z 19 i 22 VI 1860 r.), http://www.krakowskie.nazwa.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=99:jozef-szujski-qszlachta-i-inteligencja&catid=23:jozef-szujski&Itemid=4

z 1918 r. (tabela poniżej).

Tabela 13. Skład Rady Miejskiej Nowego Sącza, stan na 01.01.1919 r.

Imię i nazwisko radnego	Środowisko polityczne wyznanie	Wykonywany zawód	koło wyborcze	Data wyboru
Bartniczek Ludwik	Rzymsko-katolickie (dalej r-k)	Podurzędnik kolei	III	1909
Franciszek Bielat	r-k robotnicze	Majster kolejowy	III	1918 ²⁷⁷
Wiktor Bielowicz	r-k	Majster kuśnierz	II	1909
Józef Brzeziński	r-k	Magazynier kolei	III	1918
Antoni Butschera	syjonista	przemysławiec	II	1910
Franciszek Celewicz	r-k	rzeźnik	III	1910
ks. dr Andrzej Cierniak	r-k	Prof. gimnazjum	II	1909
dr. Karol Drożdż	r-k	Radca sądowy	I	1909
Jan Dudziński	r-k	lekarz	I	1911
Michał Geisler		Urzędnik bankowy	II	1909
ks. dr Alojzy Góralik	r-k	proboszcz	III	1909
Jakub Grossberd	syjonista	kupiec	III	1910
Antoni Hebenstret	syjonista	piekarz	III	1910
HenochHerbest	syjonista	kupiec	III	
Hieronim Jagoszewski	r-k	adwokat	I	1911
Mojżesz Kamfa	syjonista	kupiec	III	1910
Halberstan Kisiel	r-k	finansista	I	
Kleisz Klaphalz	syjonista		III	1917
Edmund Kochman	r-k	Radca skarbu	I	1909
Józef Konarski	r-k	Dyrektor szkoły	I	1912
Maurycy Körbel	syjonista	adwokat	III	1909
Herman Lax	syjonista	Właściciel młyna	II	1910
Roman Lazarowicz	r-k robotnicze lewicowo-socjalistyczne	Inż. kolei	III	1909
dr Jan Ludziński	r-k	adwokat	I	1911
Walery Marszałik	r-k	Zat. prokuratora	I	1909
Emil Nogel	syjonista	bankier	II	1910
Jan Nowak	r-k	nauczyciel	II	
St. Nowakowski	r-k	aptekarz	II	1909
Wiktor Oleksy	r-k prawicowo -	Dyrektor Kasy	I	1909

²⁷⁷Członkowie Zarządu Miasta po rezygnacji Barbackiego i rozszerzeniu Rady do 48 . Zarząd też rozszerzono z 7 do 10 członków. Stan na 31.01.1919 r.

	konserwatywne	Oszczędno.		
Ludwik Patroniczek	r-k robotnicze lewicowo- socjalistyczne		II	1918
dr Emil Pasionek	r-k	adwokat	II	1909
Michał Paleczny		Dyrektor Gimnazjum	I	1910
Wojciech Pawlikowski	r-k	Własność realna	II	1910
Piotr Plonka	r-k robotnicze lewicowo- socjalistyczne	majster kolei	III	1909
Michał Połcza	r-k	Dyrektor gimnazjum	I	1910
Józef Potoniec	r-k	Własność realna	II	1918
Wincenty Rajca	r-k	Starszy radca sądowy	II	1909
Stanisław Serafin	r-k	Prof. gimnazjum	I	1909
dr Roman Sichrawa	r-k	adwokat	II	1909
St. Soika	r-k	Inspektor kolei	III	1909
dr Jan Sterkowicz	r-k	adwokat	I	1909
Stanisław Stobiecki	r-k	adwokat	II	1911
Gustaw Stuper	ewangelik	adwokat	II	1910
Henryk Suchanek	r-k	Inżynier naczelnik warsztatów	III	1909
Kazimierz Tarasiński	r-k	Urzędnik podatkowy	I	1909
Schaja Weintraub	Syjonista	kupiec	II	1909
Natan Weindlichg ²⁷⁸	syjonista	kupiec	III	1918
Florian Wiliński	r-k	Prof. gimnazjum	I	1909

Źródło: opracowanie własne na podstawie informacji z uchwał Rady Miejskiej Nowego Sącza

W powojennej Radzie Miejskiej Nowego Sącza nie zasiadali byli posłowie Sejmu Krajowego, a jednak Rada nie była całkiem wolna od zewnętrznych oddziaływań czołowych polityków zarówno dawnej Galicji, jak i odrodzonego państwa Polskiego. Nie wątpliwie w pierwszych latach po odzyskaniu niepodległości, duży wpływ na sądeckich polityków, wywierały kontakty z takimi czołowymi postaciami życia politycznego jak np.: Józef Piłsudski, który w latach 1911-1914 przebywał wielokrotnie w celach służbowych, a także prywatnie z rodziną i utrzymywał z władzami miasta ożywione kontakty²⁷⁹, czy Józef Szujski, poseł miasta Nowego Sącza, zagorzały konserwatysta, którego publikacje przyjmowane były jako wyznacznik polityczny.

²⁷⁸ Wybrany za Barbackiego po jego rezygnacji.

²⁷⁹ 6 stycznia 1917 r. J. Piłsudski pisał do burmistrza W. Barbackiego " Nowym Sączem czuję się związany uczuciowo bardzo silnie po nadzwyczajnie wdzięcznych wspomnieniach walk pod Limanową i Nowym Sączem. Gdy się miastu zechciało uczynić mi zaszczyt niezwykle przyjmując mnie w poczet swoich obywateli ", ale tytuł odebrał dopiero w wolnej Polsce przybywając do Nowego Sącza 6 sierpnia 1921 r. z okazji pierwszego święta pułkowego 1. Pułku Strzelców Podhalańskich - powtórzone za J. Leśniaka artykułu. „Piłsudski w Nowym Sączu”, „Sądeczanin”, wrzesień 2010 r.

Tabela 14. Znani i wpływowi politycy związani z Nowym Sączem.

Imię i nazwisko polityka	Krótki opis
Julian Dunajewski	ekonomista, minister skarbu w b. Austrii , gdy nastąpił zwrot polityki w stronę lewicy złożył dymisję ²⁸⁰
Agenora Gołuchowski	poseł galicyjski, arystokrata polski, austriacki polityk konserwatywny, minister spraw wewnętrznych Austrii
Julian Gutkowaki	Burmistrz Nowego Sącz , poseł na Sejm Krajowy i poseł do parlamentu wiedeńskiego
gen, Bronisław Pieracki	poseł, wicepremier, minister spraw wewnętrznych ²⁸¹ , bliski współpracownik Józefa Piłsudskiego. Czołowy działacz Bezpartyjnego Bloku Współpracy z Rządem
Leon Piniński	Poseł galicyjski
Józef Piłsudski	Namiestnik państwa ²⁸²
Jan Potoczek	założyciel Związku Stronnictwa Chłopskiego
Stanisław Potoczek	Poseł Sejmu Galicyjskiego, założyciel Związku Stronnictwa Chłopskiego. poseł do Rady Państwa w Wiedniu
Gustawa Romer	poseł galicyjski, właściciel dóbr Zabełcze prawnik, bankowiec
Aleksander Skrzyński	Attaché państwa austro-węgierskiego przy Watykanie,
Franciszek Smolka – Hr Adam Stadnicki	poseł galicyjski
Józef Szujski	historyk, publicysta, poeta, działacz polityczny – Stańczyk, prof UJ, poseł galicyjski
Edward Śmigły-Rydz	Generał, Polski Generalny Inspektor Sił Zbrojnych ²⁸³
Dr Onufry Prus Trembecki	lekarza i burmistrza Nowego Sącza
Bolesław Wieniawa-Długoszowski	Generał dywizji Wojska Polskiego, osobisty adiunkt J. Piłsudskiego i oficjalny następca prezydenta Ignacego Mościckiego

Źródło: *opracowanie własne na podstawie badań różnych źródeł literatury.*

Bezpośredni wpływ na decyzje Rady mógł wywierać Julian Gutkowski notariusz z Nowego Sącz, który był posłem I kadencji Sejmu i burmistrzem Nowego Sącz (kadencji 1867-1870), Agenor Gołuchowski, któremu Rada za zasługi polityczne nadała tytuł honorowego obywatela, Bronisław Pieracki zamordowany w Warszawie, ale pochowany

²⁸⁰http://www.jaslo.pl/Miasto_Jaslo/Honorowi_Obywatele/Dunajewski_Julian_Antoni.

²⁸¹ Jedną z najbardziej znanych i wpływowych postaci nowosądeckiej sceny politycznej. Choć urodził się w Gorlicach, to młodość (nauka i matura w I gimnazjum) spędził w Nowym Sączu. Tu też organizował Związek Strzelecki i Związek Jastrzębi. Został zastrzelony przez ukraińskiego nacjonalistę w Warszawie. Pogrzeb gen. Bronisława Pierackiego odbył się w Nowym Sączu 21 czerwca 1934 r.

²⁸² Miał Duży wpływ na życie polityczne Nowego Sącz. Do Nowego Sącz przyjeżdżał wielokrotnie zarówno służbowo jak i prywatnie. W 1915 r., kiedy doszło do konfliktu między komendantem Legionów Polskich a sztabem austriacko-pruskim, Rada Miejska wsparła Piłsudskiego moralnie nadając mu honorowe obywatelstwo. W wpływ tego polityka na decyzje polityczne Rady nie budzi wątpliwości.

²⁸³ Przebywał w Nowym Sączu wielokrotnie podobnie jak J. Piłsudski i B. Wieniawa-Długoszowski, przyjeżdżał na inspekcje wojska. Pierwszy raz przybył w 1912 r. (J.B), Kto tu przed wojną nie był... Sławni goście w Nowym Sączu.

w Nowym Sączu, czy Bolesław Wieniawa-Długoszowski, o którym można powiedzieć „sądeczanin” bo był urodzony w Bobowej i był absolwentem Gimnazjum Wyższego im Jana Długosza w Nowym Sączu (obecnie jest to I L.O. im. J. Długosza). Przyjeżdżał do miasta wielokrotnie (podobnie jak J. Piłsudski i Edward Śmigły-Rydz) w celu inspekcji wojska.

Z przeprowadzonej analizy wynika również, że żaden z posłów dziesiątej kadencji Sejmu nie zasiadał w Radzie Miejskiej. Należy jednak zauważyć, że w przeszłości takie przypadki się zdarzały. Przykładem jest tu postać Juliana Gutkowskiego. Z kolei analiza literatury potwierdza, że Rada nie była wolna od opinii i poglądów znanych i wpływowych postaci życia politycznego związanych z Nowym Sączem.

Podsumowując dokonane w pracy analizy można zauważyć, iż zarówno Sejm Krajowy Galicyjski, jak i Sądecka Rada Miejska skutecznie chroniły swoje instytucje przed ugrupowaniami lewicowymi. Opozycja przeciw konserwatystom (w Sejmie czy Radzie) rekrutowała się głównie spośród demokratycznej inteligencji ze Lwowa i Krakowa. Oba organy do końca swego istnienia²⁸⁴ korzystały z ordynacji wyborczej opartej na systemie kurialnym, która była poważnym ograniczeniem swobód politycznych sprzyjała konserwatystom. Polska Partia Socjalno-Demokratyczna mimo iż cieszyła się dużym poparciem społeczeństwa nowosądeckiego, nie zdołała wprowadzić do Rady Miejskiej swoich przedstawicieli. W Nowym Sączu, decyzja o równym dostępie do władzy, została urzeczywistniona dopiero na skutek działań organów państwowych - Starosty Nowosądeckiego i Wojewody Małopolskiego.

²⁸⁴ W przypadku RM chodzi o koniec sprawowania rządów przez Radę wybraną jeszcze za czasów zaboru.

ZAKONCZENIE

Z definicji państwa wynika, że jednym z jego podstawowych elementów jest władza działająca poprzez struktury organizacyjne społeczeństwa, porządkująca za pomocą aparatu administracyjnego działania jednostek i grup na podstawie ustanowionych norm. Zatem nie zależnie od możliwych przesunięć ośrodka władzy, zawsze niezbędne były instytucje polityczno - administracyjne służące jej wyrażaniu i egzekwowaniu. Historia Polski pokazuje, że przez wieki zmieniały się nie tylko sposoby sprawowania władzy, systemy polityczne, ale również kształt i forma instytucji prawno-administracyjnych. Z punktu widzenia Polski niezwykle interesujący w tej materii jest okres przejściowy pomiędzy I a II Rzeczpospolitą. Każde z państw zaborczych usiłowało dostosować polskie realia społeczne do swojego systemu praw i instytucji. Rozbiory Polski nie były tylko wynikiem nieudolnych rządów szlachty, magnaterii i słabości władzy centralnej. Równie ważną rolę odegrały czynniki zewnętrzne czyli mocarstwa sąsiednie, które korzystając ze słabości Polski, pod pretekstem obrony praw innowierców i przywilejów szlacheckich doprowadziły do upadku państwa polskiego. Monarchie zaborcze wzrost swojej siły zawdzięczały usprawnieniom struktur państwowych przeprowadzonych w okresie gdy Polska pogrążała się w chaosie wolności szlacheckiej.

Okres panowania austriackiego w Galicji pozostawił w tradycji polskiej wspomnienie biedy, nadzwyczaj ciężkich podatków, a także dokuczliwej i przekupnej choć w wielu przypadkach pożytecznej dla kraju biurokracji. Przepisy prawne regulujące działalność organów administracyjno - politycznych w Galicji i Lodomerii z Wielkim Księstwem Krakowskim nie były jednolite. Poszczególne grupy miast rządziły się odrębnymi ustawami. W przypadku Nowego Sącza ustrój gminy regulowała najpierw krajowa ustawa gminna z 1866 r. wraz z dołączoną do niej ordynacją wyborczą dla gmin²⁸⁵. Dla trzydziestu większych miast Galicji w tym dla Nowego Sącza, Sejm Krajowy uchwalił tzw. ustawę gminną dla miast.

Początki II RP były trudne. Odrodzone państwo składało się z trzech różnych części wyzwolonych z panowania zaborców. Lata niewoli sprawiły, że miały odmienny ustrój polityczny, różne systemy prawne, różne podziały administracyjne i różne przepisy podatkowe, handlowe i celne. Każdą dzielnicę cechował specyficzny układ sił politycznych i społecznych. Mieszkańcy mieli własne przyzwyczajenia i style życia. W chaosie powstającego państwa w pierwszej kolejności przystąpiono do kształtowania centralnych organów władzy i administracji

²⁸⁵ A. Barczewska-Dziobak, J. Dziobak-Romanska, *Historia samorządu ...*, op. cit., s.24.

państwowej. Natomiast powojenne organy samorządowe pochodziły częściowo z przedwojennych wyborów, a częściowo (po 1918) z mianowania. W latach 1918 do 1926 większość gmin na obszarze państwa Polskiego przeprowadziła już wybory do lokalnych władz samorządowych. Jednak na ziemiach byłego zaboru austriackiego panowała specyficzna sytuacja. W Nowym Sączu podobnie jak w pozostałych miastach zaboru austriackiego nadal obowiązywały XIX-wieczne regulacje prawne stanowiące podstawę do przeprowadzania wyborów samorządowych. Ordynacja ta służyła w Nowym Sączu za podstawę wyborów miejskich jeszcze na początku lat 30 XX wieku. Istotne zmiany w funkcjonowaniu samorządów wprowadziła dopiero ustawa z 23 marca 1933 r. tzw. ustawa scaleniowa, która ujedynoliciła ustrój samorządu gminnego i powiatowego.

Wybrana w 1909 r. Nowosądecka Rada Miejska przetrwała, aż do 1925 choć jej mandat powinien wygasnąć w 1916 r. Rada Miejska w Nowym Sączu w okresie gdy Polska była już niepodległa nadal stosowała prawodawstwo zaborcy i umiejętnie je wykorzystywała dla realizacji własnych celów politycznych. Ze wszelkich miar starała się utrzymać swój konserwatywny charakter i nie dopuścić, aby w jej skład weszli socjaliści. W okresie od października 1918 do stycznia 1920 socjaliści w sądeckiej Radzie Miejskiej mieli zaledwie sześć mandatów, choć przez cały czas ich aspiracje były znacznie większe. Zmiany w składzie Rad przyniosły dopiero wybory w 1927 r.

Spis tabel

<i>Tabela 1 . Tytulatura cesarzy Austrii.</i>	<i>31</i>
<i>Tabela 2. Podział administracyjny Austrii.</i>	<i>32</i>
<i>Tabela 3. Polacy w parlamencie wiedeńskim w latach 1879-1914. Delegaci z poszczególnych okręgów.</i>	<i>39</i>
<i>Tabela 4. Struktura udziału poszczególnych kurii w ogólnej liczbie posłów galicyjskich reprezentowanych w parlamencie austriackim.</i>	<i>41</i>
<i>Tabela 5. Analiza grup posłów występujących w Sejmie Krajowym Galicyjskim</i>	<i>68</i>
<i>Tabela 6. Konserwatyści w Sejmie Galicyjskim.</i>	<i>71</i>
<i>Tabela 7. Skład Sejmu Krajowego Galicyjskiego wg podziału na grupy zawodowe.</i>	<i>73</i>
<i>Tabela 8. Najpopularniejsze postacie X kadencji Sejmu Krajowego.</i>	<i>74</i>
<i>Tabela 9. Posłowie do Sejmu Ustawodawczego - Organizacja wyborów II RP z ewolucją liczby posłów.</i>	<i>86</i>
<i>Tabela 10. Członkowie Rady Przybocznej.</i>	<i>102</i>
<i>Tabela 11. Struktura zawodów Rady Miejskiej Nowego Sącza.</i>	<i>103</i>
<i>Tabela 12. Sądowanie w Sejmie Krajowym.</i>	<i>105</i>
<i>Tabela 13. Skład Rady Miejskiej Nowego Sącza, stan na 01.01.1919 r.</i>	<i>108</i>
<i>Tabela 14. Znani i wpływowi politycy związani z Nowym Sączem.</i>	<i>110</i>

Spis wykresów

<i>Wykres nr 1. Procent powierzchni polskiej zagarniętej przez poszczególnych zaborców z ogólnej powierzchni Polski utraconej w I rozbiórce.</i>	<i>24</i>
<i>Wykres nr 2. Procent powierzchni polskiej zagarniętej przez zaborców z ogólnej powierzchni utraconej przez Polskę w II rozbiórce.</i>	<i>27</i>
<i>Wykres nr 3. Procent powierzchni polskiej zagarniętej przez zaborców z ogólnej powierzchni utraconej przez Polskę w III rozbiórce.</i>	<i>29</i>
<i>Wykres nr 4. Procentowy udział poszczególnych kurii polskich w sejmie austriackim.</i>	<i>41</i>
<i>Wykres nr 5. Konserwatyści w Sejmie Krajowym Galicyjskim.</i>	<i>71</i>
<i>Wykres nr 6. Posłowie I i X kadencji Sejmu Krajowego Galicyjskiego.</i>	<i>72</i>
<i>Wykres nr 7. Udział grup zawodowych w Sejmie Galicyjskim X kadencji.</i>	<i>73</i>

Wykres nr 8. Wyniki wyborów do Sejmu Ustawodawczego.....	87
Wykres nr 9. Struktura zawodów Rady Miejskiej w Nowym Sączu.....	104
Wykres nr 10. Skład polityczny Nowosądeckiej rady Miejskiej.	104

Spis ilustracji

Rys. 1. Jan Matejko "Potęga Rzeczypospolitej. Złota Wolność - Elekcja (obraz z 1 1899)....	12
Rys. 2. Jan Matejko "Unia Lubelska"	14
Rys. 3. Europa w 1764 r.....	22
Rys. 4. Mapa Polski po I rozbiornie	25
Rys. 5. Mapa Polski po II rozbiornie	28
Rys. 6. Mapa Polski po III rozbiornie.....	30
Rys.7. hr. Agenor Gołuchowski.....	37
Rys.8. Ap. Apolinary Jaworski.	39
Rys.9. Historyczna sala posiedzeń Sejmu Wiedeńskiego	43
Rys. 10. Podział Galicji na powiaty.	61
Rys.11. Strona tytułowa sprawozdania Sejmu Krajowego.....	70
Rys. 12. Konstytucja marcowa.	87
Rys. 13. Fragment oryginalnej uchwały Rady Miejskiej w Nowym Sączu z 24.10.1918 r.....	98
Rys. 14. Lista wyborcza zachowana w dokumentacji Archiwum Państwowego.....	101

Bibliografia

1. Ajnenkiel A.: *Historia Sejmu Polskiego*. T. II Cześć I. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1989,
2. Ajnenkiel A., *Historia sejmiku polskiego. II Rzeczpospolita*, t. 2, cz. 2, Warszawa 1989,
3. Ajnenkiel A., *Parlamentaryzm II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1975,
4. Balzer O. *Historia ustroju Austrii w zarysie*, Lwów 1899,
5. Bałaś A., *Studia nad samorządem terytorialnym*, Kolonia Limited, 2002,
6. Barczewska-Dziobek A., Dziobek-Romański J., *Historia samorządu terytorialnego* [w] Encyklopedia samorządu terytorialnego, pod red. K. Miaskowskiej-Daszkiewicz B. Szmulika, Warszawa 2010,
7. Bardach J., *Historia państwa i prawa Polski*, Warszawa 1982,
8. Batowski H., *Między dwiema wojnami 1919-1939*, Kraków 2001,

9. Batowski H., *Rozpad Austro-Węgier 1914-1918*, Wrocław 1968.
10. Buda J., *Stosunki samorządowe*, [w:] *Dzieje miasta Nowego Sącza*, t.2, pod red. F. Kiryka i S. Płazy, Kraków 1993,
11. Buszko, A. Garlicki, *Dzieje Narodu Polskiego*, tom III, Krajowa Agencja Wydawnicza, Warszawa 1989,
12. Buszko J., *Polacy w parlamencie 1848-1918*, Wydawnictwo Sejmowe, Kancelaria Sejmu 1996
13. A. Barczewska-Dziobek, J. Dziobek-Romański, *Historia samorządu terytorialnego* [w:] *Encyklopedia samorządu terytorialnego*, pod red. K. Miaskowskiej-Daszkiewicz i B. Szmulika, Warszawa 2010,
14. Cegielski T, Kądziała Ł., *Rozbiory Polski 1772-1793-1795*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1990,
15. Chodubski A.J., *Wstęp do badań politologicznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2004,
16. Czubiński A. , *Historia Powszechna XX wieku*, Poznań 2003,
17. Daszyński I, *Wybory galicyjskie przed sądem parlamentu*, „Naprzód”, Kraków 1896
18. Daszyński I, *Pamiętniki, t. II*, Drukarnia Ludowa, Kraków 1926
19. Dąbrowska A., *Organizacja i funkcjonowanie Rady Miejskiej Nowego Sącza* [w:] *"Rocznik Sądecki"*, t. 36 (2008),
20. Dunajewski J., *Mowy Dunajewskiego w Sejmie Krajowym i w Radzie Państwa*, Kraków , Warszawa : G. Gebethner i Wolff 1914,
21. Dziadzio A., „*Monarchia konstytucyjna w Austrii 1867-1914. Władza Obywatel Prawo*”, Cyfrowa Biblioteka Jagiellońska,
22. Ekes J., *Złota demokracja*, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa 1987
23. Felczak W., *Historia Węgier*, Wrocław 1966,
24. Finkel L., Gołabiński St., *Historija Monarchii Austriacko-Węgierskiej i wiadomości polityczne i społeczne*, wydanie czwarte, Towarzystwo Nauczycieli Szkół Wyższych, Lwów 1915,
25. Filipowski J., *Statut Rady Szkolnej Krajowej. Studium prawno-polityczne*, Uniwersytet Jagielloński, Kraków 1903,
26. Gaul J., *Polonika w archiwum parlamentu w Wiedniu. Archiwum Izby Posłów Rady Państwa 1861-1918*, wydanie I. Warszawa 2014,
27. Górski P., *Do szanownych wyborców z większych posiadłości: list otwarty*, Drukarnia „Czasu” Fr. Kluczycki, Kraków 1895,
28. Górski P., *Z naszego sejmowania*, Kraków 1905
29. Grodziski S., *Historia austroju społeczno-politycznego Galicji 1772-1848*, Wrocław 1971,
30. Grodziski S., *Porównawcza historia ustrojów państwowych*, Kraków 1998 r.
31. Grzybowski K., *Historia państwa i prawa polski, T. IV od uwłaszczenia do odrodzenia państwa*, Warszawa 1982 r.
32. Halicki O., *Historia Polski*, ISBN 1992 r.
33. Kieniewicz S., *Historia Polski 1795-1918*, Warszawa 1968,
34. Koneczny F., *Samorząd galicyjski* [w] *"Dzieje administracji w Polsce w zarysie"*,
35. Lisicki H., *Polityka Austrii podczas III rozbioru Polski*, Kwart-Hist, 1891,

36. Mencil T., *Galicja Zachodnia 1795-1809. Studium z dziejów ziem polskich zaboru austriackiego po III rozbiorze*, Wydawnictwo Lubelskie, Lublin 1976,
37. Mielcarek A.J., *Podział terytorialno-administracyjny II Rzeczypospolitej w zakresie administracji zespolonej*, Wydawnictwo Neriton, Warszawa 2008,
38. Pajewski Janusz, *Historia Powszechna 1871-1918*, wyd. 9, Warszawa 2002.
39. Patz. J.J., *Z okien ambasady saskiej*, Wydawnictwo Z. Libiszowska i H. Kocój, Warszawa 1969,
40. Piwocki J., *Zbiór ustaw i rozporządzeń administracyjnych*, Lwów 1909,
41. *Polska na przestrzeni wieków*, pr. zbior. pod red. J. Kowalczuk, Z. Stefaniak, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006
42. Poniatowski S., *Pamiętnik synowca Stanisława Augusta*, opr. J. Łojek, Warszawa 1979,
43. Próchnik A., *Pierwsze piętnastolecie Polski niepodległej*, Warszawa 1983,
44. „Przekłete miejsce w Europie? Dylematy polskiej geopolityki” praca podred. Kloczkowski J, Ośrodek Myśli Politycznej : Wyższa Szkoła Europejska im. ks. J. Tischnera, Kraków 2009 r.
45. Rutkowski J., *Gospodarcze podłoże rozbiorów Polski*, Rolnicza Drukarnia i Księgarnia Nakładowa, Poznań 1930r.
46. Schnür-Pepłowski S., *Z przeszłości Galicji 1772-1862*, t.2, Lwów 1894,
47. Starkel J., *O czym radzono w Sejmie Krajowym na sesji r. 1887 – 1888*, Komitet Wydawnictwa Działek Ludowych, Lwów 1888 r.,
48. Surman J., *Uniwersytety galicyjskie w monarchii habsburskiej: Nacjonalizacja*
49. *Edukacji i internacjonalizacja szkolnictwa*, [w] Prace Komisji Historii Nauki PAU, Tom XI, Polska Akademia Nauk, Kraków 2012,
50. Stupnicki H., *Geograficzno-statystyczny opis Królestwa Galicji i Lodemeryi*, Drukiem Kornela Pillera, Lwów 1864
51. Szujski J., *Historii Polskiej treściwie opowiedzianej ksiąg dwanaście*, Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, Poznań 2005,
52. Szczepanowski S., *Nędza Galicji w cyfrach i program energicznego rozwoju gospodarstwa krajowego*, wydanie drugie, Subrynowicz i Schmdt, Warszawa 1808,
53. Taub Sz., *Dzieje Biura Stenograficznego dawnego sejmku galicyjskiego*, Biblioteka Stenograficzna No. 1., nakład Władysław Chrapusta, drukarnia "Polanie", Katowice 1925, Śląska Biblioteka Cyfrowa,
54. Tomczyk R., *Pragmatyka służbowa ze szczególnym uwzględnieniem prawodawstwa płacowo-emyratelnego w Monarchii Konstytucyjnej w Austrii przed dużą nowelizacją w 1914 r.*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego, Seria Prawnicza, Zeszyt 77/2013. Prawo 12,
55. Trzeciski Fr., *Głosposła obwodu sądeckiego do swoich wyborców*, E. Winiarz, Lwów 1866
56. Wacławek U., *Zasady ustrojowe Rzeczypospolitej Obojga Narodów*
57. Waśko A., *O modernizacji Polski w epoce kryzysu suwerenności państwa (1698-1795)*, Ośrodek Myśli Politycznej,) [w:] Drogi do Nowoczesności. Idea modernizacji w polskiej myśli politycznej
58. Wereszycki H., *Historia Austrii*, wyd. 2, Warszawa 1986;
59. Zakrzewski M., *Pod znakiem Stańczyka* [w:] „Zagubione dziedzictwo, utracona pamięć. Losy ziemian małopolskich” IPN,

60. Ziółek S., *Sejm Królestwa Polskiego w okresie powstania listopadowego 1830-183*, Warszawa 2007,

Gazety i czasopisma

1. Dziennik Literacki z 19 i 22 VI 1860, nr 49 i 50,
2. Gazeta Krakowska z 1802 r., nr 23, dodatek,
3. Gazeta Lwowska z 1876 r., nr 29
4. Naprzód z 14.11.1918 r., nr 254,
5. Naprzód z 1.12.1918 r., nr 269,
6. Przegląd z 2011 r., nr 16/2011
7. Sądecznanin z 18.07.2011
8. Sądecznanin z września 2010 r.
9. Sądecznanin z 1.05.2012 r.

Akty prawne

1. Sprawozdania stenograficzne z posiedzeń Sejmu Krajowego galicyjskiego we Lwowie odbytych od 15 do 26 kwietnia 1861 r., z drukarni E. Winiarza, Lwów 1861,
2. Uchwały Rady Miasta Nowego Sącz Archiwum Państwowe w Krakowie, Oddział w Nowym Sączu,
3. Akta Starostwa Powiatowego Nowosądeckiego, sygn.85.
4. Statut Komisji Rządzącej dla Galicji i Śląska Cieszyńskiego oraz Górnej Orawy i Spiżu. (Dz. U. z dnia 18 stycznia 1919 r. Nr 7, poz.106),
5. Dekret z 15 października 1918 r. *Tymczasowe wykonywanie władzy ustawodawczej* (Dz.U.1918.12.24),
6. Ustawa z dnia 26 lipca 1919 r. zmieniająca postanowienia galicyjskiej ustawy gminnej, obowiązująca na terytorium b. Galicji (Dz. U. z dnia 20 sierpnia 1919 r.),
7. Rozporządzenie Rady Ministrów w przedmiocie administracji państwowej w Galicji (Dz. U. z dnia 12 marca 1919 r.),
8. Ustawa z dnia 1 lipca 1920 r. o utworzeniu Rady Obrony Państwa. (Dz. U. z dnia 3 lipca 1920 r.),

9. Ustawa z dnia 31 lipca 1919 r. o ratyfikacji traktatu pokoju (Dz. U. z dnia 26 kwietnia 1920 r.),
10. Ustawa z dnia 24 października 1919 r. w przedmiocie zmian niektórych postanowień ustaw gminnych, obowiązujących w miastach Galicji, jakoteż rozszerzenia zakresu działania galicyjskich rad miejskich (gminnych). (Dz. U. z dnia 28 listopada 1919 r.),
11. Ustawa z dnia 24 października 1919 r. w przedmiocie częściowej zmiany § 23 obowiązującej w b. Królestwie Galicji i Lodomerji z Wielkim Księstwem Krakowskim ustawy o reprezentacji powiatowej. (Dz. U. z dnia 28 listopada 1919 r.),
12. Notatki opublikowane w Dz. U z 1919 r. Nr 6, poz. 101 i poz. 102.

Inne źródła

1. Dzięgielewski J. i , *wywiad* , strona internetowa Muzeum Historii Polskiej
2. <http://www.academiaed>
1. <http://www.austro-hungarian-army.co.uk/index.htm>
2. <http://encyklopedia.pwn.pl/haslo>
3. <http://www.gazetakaszubska.pl>
4. <http://www.twierdza.art.pl/galicja.htm>
5. <http://www.law.uj.edu.pl>
6. <http://www.muzeum.sacz.pl>
7. <http://www.muzeumhistoriipolski.pl>
8. <http://www.omp.org.plhttp>
9. <http://polona.pl/item/699790/4/>
10. www.polskietradycje.pl